

V153: M.Sc. (Physics)

SLM Completion Status

SN	Course Code & Name	SLM Completion Status
1	PHY501: Classical Mechanics	Completed & Uploaded on website
2	PHY502: Electronic Devices	Completed & Uploaded on website
3	PHY503: Mathematical Methods In Physics	Completed & Uploaded on website
4	PHY504: Physics I- Practical	Completed & Uploaded on website
5	RES505: Research Methodology	Completed & Uploaded on website
6	PHY506: Experimental Techniques In Physics	Completed & Uploaded on website
7	PHY507: Physics of LASERs	Completed & Uploaded on website
8	PHY509: Atomic And Molecular Physics	Completed & Uploaded on website
9	PHY510: Electrodynamics	Completed & Uploaded on website
10	PHY511: Quantum Mechanics- I	Completed & Uploaded on website
11	PHY512: Physics II – Practical (Computational Methods using 'C' program)	Completed & Uploaded on website
12	PHY515: Fundamentals Of Materials Science	Completed & Uploaded on website
13	PHY516: Medical Physics	Completed & Uploaded on website
14	PHY601: Statistical Mechanics	Completed & Uploaded on website
15	PHY602: Condensed Matter Physics	Completed & Uploaded on website
16	PHY603: Quantum Mechanics- II	Completed & Uploaded on website
17	PHY604: Physics- III- Practical	Completed & Uploaded on website
18	PHY606: Physics Of Thin Film	Completed & Uploaded on website
19	PHY607 : Astronomy and Astrophysics	Completed & Uploaded on website
20	PHY608: Energy Studies	Completed & Uploaded on website
21	PHY609: Nuclear And Particle Physics	Completed & Uploaded on website
22	PHY610: Electronic Instrumentation	Completed & Uploaded on website
23	PHY611: Physics IV- Practical	Completed & Uploaded on website
24	PHY613: Physics Of Nano Materials	Completed & Uploaded on website
25	PHY614: General Relativity & Cosmology	Completed & Uploaded on website
26	PHY615: Energy From Waste	In process will be made available soon

Link for SLM:

<https://drive.google.com/drive/folders/1m-6l7Fe-aX52CisDZVfsMwbejH2AuBtA>

PROGRAMME STRUCTURE

V154: M.Sc. (Chemistry) (2021 Pattern) as per NEP 2020

Year or Sd. PGD	Level	Sem	Major Courses			RM	OJT/PP	R/P	Cr. no. Cr.
			Mandatory	CR	Elective				
I	B.Sc	I	CHE500: Inorganic Chemistry-II(T)	4	CHE506: Physical Methods in Chemistry (T) OR CHE507: Polymer Chemistry (T)	4	RES505: Research Methodology (T) 4 CR		22
			CHE501: Physical Chemistry-II(T)	4					
			CHE502: Organic Chemistry-II(T)	4					
			CHE504: Lab Activities on CHE504, CHE502 & CHE507	4					
	II	II	CHE509: Organic Chemistry-II(T)	4	CHE515: Analytical Chemistry (T) OR CHE516: Chemical Mathematics & Biostatistics (T)	4		CHE515: OJT (4 CR) OR CHE516: PP (4 CR)	28
			CHE510: Physical Chemistry-II(T)	4					
			CHE511: Organic Chemistry-II (T)	4					
			CHE512: Lab Activities on CHE509, CHE510 & CHE511 (P)	4					
Cum. Cr. For 3 Year PG Diploma			28	8	4	4	-	44	
ExR option: Post Graduate Diploma (PGD 21 – CHE (44 Credits)) after Three Year UG Degree									

Year in PG	Level	Sem	Major Courses				RM	OJT / JP	RP	Cred. Cl.
			Mandatory	CR	Elective	CR				
II	6.5	III	CHE601: Organic Reaction Mechanism (T)	4	CHE606: Green Chemistry (T)	4		CHE605: Research Project (4 CR)	22	
			CHE602: Stereochemistry (T)	4	OR CHE607: Drugs & Heterocycle (T)					
			CHE603: Advanced Synthetic Methods (T)	4	OR CHE 608: Biotechnology (T)					
			CHE604: Lab Activities on CHE604, CHE602 & CHE603 (P)	4						
		IV	CHE609: Advanced Organic Chemistry (T)	4	CHE610: Natural Products (T)	4		CHE611: Research Project (6 CR)		
			CHE610: Advanced Organic Spectroscopy (T)	4	OR CHE612: Industrial Organic Chemistry (T)					
CHE611: Lab Activities on CHE609 & CHE610 (P)	4		OR CHE613: Pharmaceutical Chemistry (T)							
Cum. Cr. For 2 Years PG Degree			34	16	4	4	10	22		
2 Years: 4 Semester PG Degree in Chemistry (18 credits) after Three Year UG Degree										

VI54: M.Sc. (Chemistry) SLM Completion Status

SN	Course Code & Name	Completion Status
Semester 1		
1	CHE501: Inorganic Chemistry-I	Completed & Uploaded on website
2	CHE502: Physical Chemistry-I	Completed & Uploaded on website
3	CHE503: Organic Chemistry-I	Completed & Uploaded on website
4	CHE504: Lab Activities on CHE501, CHE502 & CHE503	Completed & Uploaded on website
5	RES505: Research Methodology	Completed & Uploaded on website
6	CHE506: Physical Methods in Physical Chemistry	Completed & Uploaded on website
7	CHE507: Polymer Chemistry	Completed & Uploaded on website
Semester 2		
8	CHE509: Inorganic Chemistry-II	Completed & Uploaded on website
9	CHE510: Physical Chemistry-II	Completed & Uploaded on website
10	CHE511: Organic Chemistry-II	Completed & Uploaded on website
11	CHE512: Lab Activities on CHE 509, CHE 510 & CHE 511	In process will be made available soon
12	CHE515: Analytical Chemistry	Completed & Uploaded on website
13	CHE516: Chemical Mathematics & Biostatistics	Completed & Uploaded on website
Semester 3		
14	CHE601: Organic Reaction Mechanism	Completed & Uploaded on website
15	CHE602: Stereochemistry	Completed & Uploaded on website
16	CHE603: Advanced Synthetic Methods	Completed & Uploaded on website
17	CHE604: Lab Activities on CHE 601, CHE 602 & CHE 603	In process will be made available soon
18	CHE606: Green Chemistry	Completed & Uploaded on website
19	CHE607: Drugs and Heterocyclic	Completed & Uploaded on website
20	CHE608: Biotechnology	Completed & Uploaded on website
Semester 4		
21	CHE609: Advanced Organic Chemistry	Completed & Uploaded on website
22	CHE610: Advanced Organic Spectroscopy	Completed & Uploaded on website
23	CHE611: Lab Activities on CHE 609 & CHE 610	In process will be made available soon
24	CHE613: Natural Products	Completed & Uploaded on website
25	CHE614: Industrial Organic Chemistry	Completed & Uploaded on website
26	CHE615: Pharmaceuticals Chemistry	In process will be made available soon

Programme Structure
V155: M.Sc. Zoology {2023 Pattern} as per NEP 2020

Year (2 Yr. PG)	Level / Sem.	Major				RM	OJT/ FP	RP	Cum. Cr.
		Mandatory (DSC)	CR	Elective (DSE)	CR				
I	6.0/ Sem I	ZOO501: Biochemistry (T)	4	ZOO506: Development Biology (T)	4	RES505: Research Methodology (T) (4 Cr)			22
		ZOO502: Cell Biology (T)	4						
		ZOO503: Applied Zoology Part - I (T)	2	OR					
		ZOO504: Lab on Biochemistry, Cell Biology & Applied Zoology Part I (P)	4	ZOO507: Entomology (T)					
	6.0/ Sem II	ZOO509: Molecular Biology (T)	4	ZOO513: Animal Biotechnology (T)	4		ZOO513: OJT (4 Cr)		22
		ZOO510: Genetics (T)	4	OR					
		ZOO511: Applied Zoology Part II (T)	2	ZOO516: Toxicology (T)					
		ZOO512: Lab on Molecular Biology, Genetics & Applied Zoology Part II (P)	4						
Cum. Cr. For 1 Years PG Diploma		28		8	4	4		44	
Exit option: PG Diploma (44 Credits) after Three Year UG Degree PGD 13: ZOO: Post Graduate Diploma in Zoology.									
II	6.5/ Sem III	ZOO601: Immunology (T)	4	ZOO606: Reproductive physiology (T)	4			ZOO603: Research Project (4 Cr)	22
		ZOO602: Endocrinology (T)	4	OR					
		ZOO603: Biodiversity & Conservation (T)	2	ZOO607: Veterinary (T)					
		ZOO604: Lab on Immunology & Endocrinology and Biodiversity & Conservation (P)	4	OR					
	6.5/ Sem IV	ZOO609: Animal physiology (T)	4	ZOO613: Comparative Animal Physiology (T)	4			ZOO613: Research Project (6 Cr)	22
		ZOO610: Ichthyology (T)	4	OR					
		ZOO611: Lab on Animal Physiology & Ichthyology (P)	4	ZOO614: Aquaculture (T)					
			4	OR					
Cum. Cr. For 2 Years PG Degree		34		16	4	4	10	88	
2 Years 4 Sem. PG Degree (88 credits) after Three Year UG Degree									

Abbreviations: Yr.: Year; Sem.: Semester; Cumulative Credits: Cum. Cr. ; T: Theory Course; P: Practical course; TW: Term Work; PW: Project Work

V155: M.Sc. (Zoology)**SLM Completion Status**

SN	Course Code & Name	SLM Completion Status
Semester I		
1	ZOO501: Biochemistry	Completed & Uploaded on website
2	ZOO502: Cell Biology	Completed & Uploaded on website
3	ZOO503: Applied Zoology Part-I	Completed & Uploaded on website
4	ZOO504: Lab on Biochemistry, Cell Biology & Applied Zoology Part-I	Completed & Uploaded on website
5	RES505: Research Methodology	Completed & Uploaded on website
6	ZOO506: Developmental Biology	Completed & Uploaded on website
7	ZOO507: Entomology	Completed & Uploaded on website
Semester II		
8	ZOO509: Molecular Biology	Completed & Uploaded on website
9	ZOO510: Genetics	Completed & Uploaded on website
10	ZOO511: Applied Zoology Part-II	Completed & Uploaded on website
11	ZOO512: Lab on Molecular Biology, Genetics & Applied Zoology Part-II	Completed & Uploaded on website
12	ZOO515: Animal Biotechnology	Completed & Uploaded on website
13	ZOO516: Toxicology	Completed & Uploaded on website
Semester III		
13	ZOO601: Immunology	Completed & Uploaded on website
14	ZOO602: Endocrinology	Completed & Uploaded on website
15	ZOO603: Biodiversity & Conservation	Completed & Uploaded on website
16	ZOO604: Lab on Immunology, Endocrinology and Biodiversity & Conservation	Completed & Uploaded on website
18	ZOO606: Reproductive Physiology	Completed & Uploaded on website
19	ZOO607: Vermiculture	Completed & Uploaded on website
20	ZOO608: Animal Behavior	Completed & Uploaded on website
Semester IV		
21	ZOO609: Animal Physiology	Completed & Uploaded on website
22	ZOO610: Ichthyology	Completed & Uploaded on website
23	ZOO611: Lab on Animal physiology & Ichthyology	Completed & Uploaded on website
25	ZOO613: Comparative Animal Physiology	Completed & Uploaded on website
26	ZOO614: Aquaculture	Completed & Uploaded on website
27	ZOO615: Parasitology	Completed & Uploaded on website

Link for SLM:

https://drive.google.com/drive/folders/1EEIGBx3kYymnGl6aoJ7eccAuDsXoXUn3?tid=0B451Yjw_acQRIVPSUQ4Q0tvams

PROGRAMME STRUCTURE

V156: M.Sc (BOTANY) (2023 PATTERN) AS PER NEP 2020

Year (or Vn, Dn)	Level	Ss no.	Major				RM	O/T/FP	RP	Exam- Cr.
			Mandatory	CR	Elective	CR				
I	6.0	I	BOT3001 Diversity of Non Vascular Plants- I(T)	4	BOT3001 Applied Phycology (T) OR BOT3001 Tools and Techniques in Plant Sciences (T)	4	BOS3001 Research Methodology (T)(4 Cr)			22
			BOT3001 Diversity of Non Vascular Plants- II(T)	4						
			BOT3001 Diversity of Vascular Plants and Paleobotany - I (T)	3						
			BOT3001 Lab Activities on BOT3001, BOT3002 & BOT3003 (P)	4						
	II	BOT3001 Plant Physiology (T)	4	BOT3001 Microbiology and Molecular Biology (T) OR BOT3001 Ecology and Phytogeography (T)	4	BOS3001:OJT (6Cr) OR BOS3001:FP (4Cr)			22	
		BOT3001 Heredity (T)	4							
		BOT3001 Diversity of Vascular Plants and Paleobotany - II (T)	3							
		BOT3001 Lab Activities on BOT3001, BOT3002 & BOT3003 (P)	4							
Cum. Cr. For 4 Year PG Diploma			28		8		4	4	44	
Exit options: PG Diploma (4Cr/60%) after Three Year UG Degree PGD14-RITE Post Graduate Diploma in Botany										

Year (a. Vs. PG)	Level	Se- m	Major			RM	OJT/ PP	RP	Cum. Cr.
			Mandatory	CR	Elective				
II	5.5	III	BOET001: Citric Acids & Plant Symbiosis (T)	4	BOET006: Bioremediation(T) OR	4		BOET007: Research Project (6 Cr)	99
			BOET002: Advanced Plant Physiology (T)	4	BOET007: Microbiology and Plant Pathology (T)				
			BOET003: Phytoremediation(T)	4	OR				
		IV	BOET004: Lab Activities on BOET001, BOET002 & BOET003 (P)	4	BOET008: Renewable Energy Sources (T)	4		BOET009: Research Project (6 Cr)	99
			BOET005: Taxonomy of Angiosperms (T)	4	BOET009: Anatomy and Embryology (T)				
			BOET010: Seed Technology(T)	4	OR BOET012: Biotechnology (T)				
		BOET011: Lab Activities on BOET010 & BOET012 (P)	4	OR BOET013: Medicinal plants and their applications(T)					
Cum. Cr. For 2 Years PG Degree			34	16	4	4	10	99	
3 Years: 4 Semester PG Degree in Environmental Science (98 credits) after Three Year UG Degree									

Abbreviations: VL: Year; Sem: Semester; Cr: Credit; CR: Cum. Cr.; T: Theory Course; P: Practical course; TW: Term Work; PW: Project Work

V156: M.Sc. (Botany)**SLM Completion Status**

SN	Course Code & Name	SLM Completion Status
Semester I		
1	BOT501: Diversity of Non-vascular Plants-I	Completed & Uploaded on website
2	BOT 502: Diversity of Non-Vascular Plants-II	Completed & Uploaded on website
3	BOT 503: Diversity of Vascular Plants & Paleobotany-I	Completed & Uploaded on website
4	BOT 504: Lab Activities on BOT501, BOT502 & BOT503	Completed & Uploaded on website
5	RES505: Research Methodology	Completed & Uploaded on website
6	BOT 506: Applied Phycology	Completed & Uploaded on website
7	BOT 507: Tools and Techniques in plant Science	Completed & Uploaded on website
Semester II		
8	BOT 509: Plant Physiology	Completed & Uploaded on website
9	BOT 510: Herbal Wealth	Completed & Uploaded on website
10	BOT 511: Diversity of Vascular Plants and Paleobotany-II	Completed & Uploaded on website
11	BOT 512: Lab Activities on BOT509, BOT510 & BOT511	Completed & Uploaded on website
12	BOT 515: Biotechnology and Molecular Biology	Completed & Uploaded on website
13	BOT 516: Ecology and Phytogeography	Completed & Uploaded on website
Semester III		
14	BOT 601: Cytogenetics and Plant Breeding	Completed & Uploaded on website
15	BOT 602: Advanced Plant Physiology	Completed & Uploaded on website
16	BOT 603: Pharmacognosy	Completed & Uploaded on website
17	BOT 604: Lab Activities on BOT601, BOT602 & BOT603	Completed & Uploaded on website
18	BOT 606: Biostatistics	Completed & Uploaded on website
19	BOT 607: Mycology and Plant Pathology	Completed & Uploaded on website
20	BOT 608: Renewable Energy Studies	Completed & Uploaded on website
Semester IV		
21	BOT 609: Taxonomy of Angiosperms	Completed & Uploaded on website
22	BOT 610: Seed Technology	Completed & Uploaded on website
23	BOT 611: Lab Activities on BOT609 & BOT610	In process will be made available soon
24	BOT 613: Anatomy and Embryology	Completed & Uploaded on website
25	BOT 614: Hydroponic Technology	Completed & Uploaded on website
26	BOT 615: Medicinal Plants and their Applications	Completed & Uploaded on website

Link for SLM:

https://drive.google.com/drive/folders/11w-4aikbPFET-jzzL9QfJVOH5vIZOOd8?tid=0B451YjwT_acQR1VPSUQ4Q0tvams

PROGRAMME STRUCTURE OF V157:M.SC. (MATHEMATICS WITH COMPUTER APPLICATIONS){2025 PATTERN}

Year (I-IV)	Level/ Sem.	Major				SEM CREDITS	TOTAL CREDITS	GP	Cum. CG				
		Mathematics (MATH)		CS									
I	1 st / Sem	MAT101 Real Analysis (T)	4	MAT102 Operations Research (T)	4	MATHS MATHS MATHS (T) (C) (T)			22				
		MAT102 Abstract Algebra (T)	4	MAT103 Numerical Theory (T)	4								
		MAT103 Ordinary Differential Equations (T)	4	MAT104 Introduction to Probability and Statistics (T)	4								
		MAT104 Programming in Python (T)	4										
	2 nd / Sem	MAT105 Discrete (T)	4	MAT106 Numerical Analysis (T)	4					MATHS CUT (C) (T) MATHS (T) (C)			22
		MAT106 Linear Algebra (T)	4	MAT107 Discrete Structures Theory (T)	4								
		MAT107 Partial Differential Equations (T)	4	MAT108 Graph Theory (T)	4								
		MAT108 Graph Theory and Combinatorics in Graphs (T)	4	MAT109 Graphs and Combinatorics (T)	4								
CUM. CG For 2 Years (24 Credits)		24		8		4	-	40					
2nd Year (24 Credits) (24 Credits) after Three Year (24) Degree (2025-2026) 2nd Semester (Electives in Mathematics)													
II	3 rd / Sem	MAT201 Complex Analysis (T)	4	MAT202 Discrete and Analysis of Algorithms (T)	4				22				
		MAT202 Machine Learning (ML) (T)	4	MAT203 Fundamentals of Quantum Computing (T)	4								
		MAT203 Introduction to Artificial Intelligence (AI) (T)	4	MAT204 Theory of Algorithms (T)	4								
		MAT204 Probability in ML (T)	4										
	4 th / Sem	MAT205 Advanced Mathematics (T)	4	MAT206 Cryptography (T)	4					MATHS MATHS Project (C) (T)			22
		MAT206 Introduction to Data Science (T)	4	MAT207 Quantum Computing Algorithms (T)	4								
		MAT207 SQL for Data Science (T)	4	MAT208 Theory of Computation (T)	4								
CUM. CG For 4 Years (24 Credits)		24		16		4	4	22	22				
4 Years (4 Sem.) Degree (24 credits) after Three Year (24) Degree													

Abbreviations: Ys: Year, Sem.: Semester, Cumulative Credits: Cum. Cr.; T: Theory Course; P: Practical course, TW: Term Work, PW: Project Work

MS7: M.Sc. (Mathematics with Computer Applications)**Semester 7**

Sl. No.	Course Code & Name	ELM Completion Status
1	MAT501: Real Analysis	Completed & Uploaded on website
2	MAT502: Abstract Algebra	Completed & Uploaded on website
3	MAT503: Ordinary Differential Equations	Completed & Uploaded on website
4	MAT504: Programming in Python	Completed & Uploaded on website
5	RES505: Research Methodology	Completed & Uploaded on website
6	MAT506: Operations Research	Completed & Uploaded on website
7	MAT512: Number Theory	Completed & Uploaded on website
8	MAT508: Introduction to Probability and Statistics	Completed & Uploaded on website
9	MAT509: Topology	Completed & Uploaded on website
10	MAT510: Linear Algebra	Completed & Uploaded on website
11	MAT511: Partial Differential Equations	Completed & Uploaded on website
12	MAT512: Logic and Programming in Sagemath	Completed & Uploaded on website
13	MAT507: Statistical Analysis	Completed & Uploaded on website
14	MAT518: Field and Coding Theory	Completed & Uploaded on website
15	MAT520: Statistical Inference	Completed & Uploaded on website
16	MAT501: Complex Analysis	Completed & Uploaded on website
17	MAT506: Discrete Mathematics	Completed & Uploaded on website
18	MAT513: Cryptography	Completed & Uploaded on website

Task 1 to 18

[MS7: M.Sc. \(Mathematics with Computer Applications\) \(RES 505: Python\) - Completed Docs](#)

PROGRAMME STRUCTURE OF VE51:M.Sc.(MATHEMATICS){2023 PATTERN}

Year (I, II, III)	Sem. (I, II, III, IV)	Major				SEM CREDITS	TOTAL CREDITS	GPA	Cum. Gr.
		Semester I (SEM)		Semester II (SEM)					
I	Sem I	MAT101 Real Analysis (T)	4	MAT101 Operator Research (T)	4	RESEARCH Semester Maths Degree (T) (6 Cr)		22	
		MAT102 Algebra (T)	4	OR					
		MAT103 Ordinary Differential Equations (T)	4	MAT103 Numerical Analysis (T)					
		MAT104 Probability in Counting (P)	4						
	Sem II	MAT105 Topology (T)	4	MAT105 Number Theory (T)	4	MAT105 TWT (6 Cr) OR MAT105T (6 Cr)			26
		MAT106 Linear Algebra (T)	4	OR					
		MAT107 Partial Differential Equations (T)	4	MAT107 Field Theory (T)					
		MAT108 Topology and Riemannian Geometry (P)	4						
Class. Cr. Post Yearly Ex. Options		20		8		4	4	44	
Self option 20 Credits (44 Credits after Three Year UG Degree) (P) or MAT Post Graduate Diploma in Mathematics									
II	Sem III	MAT201 Complex Analysis (T)	4	MAT201 Elementary Mathematics (T)	4		MAT201 Research Project (6 Cr)	28	
		MAT202 Measure and Integration Theory (T)	4	OR					
		MAT203 Integral Equations (T)	4	MAT203 Differential Geometry (T)					
		MAT204 Methods of Variational Calculus (P)	4	MAT204 Integral Transforms (T)					
	Sem IV	MAT205 Applied Statistics (T)	4	MAT205 Probability (T)	4		MAT205 Research Project (6 Cr)		
		MAT206 Functional Analysis (T)	4	OR					
		MAT207 Progress in PDE (P)	4	MAT207 Inverse Mathematics (T)					
			4	MAT208 Analytic Functions (T)					
Class. Cr. Post Yearly Ex. Degree		24		20		4	4	32	
4 Years 4 Sem. PG Degree (30 credits) after Three Year UG Degree									

Abbreviations: Y: Year, Sem: Semester, Cumulative Credit: Cum. Cr., T: Theory Course, P: Practical course, TW: Term Work, PW: Project Work



ज्ञानगंगा घोषठी

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र

मुक्त विद्यापीठ

EDU422

बी.एड.

समकालीन भारतीय समाज आणि शिक्षण

घटक १ : समकालीन भारतीय शिक्षण	१
घटक २ : भारतीय संविधानातील तरतुदी व शिक्षण	४५
घटक ३ : शिक्षणविषयक धोरणे, कायदे आणि तरतुदी	६१
घटक ४ : भारत सरकारच्या शिक्षणविषयक योजना	१०३
घटक ५ : भारतीय व पाठ्याल्प शिक्षणतंत्रज्ञ आणि शिक्षण	१२७
घटक ६ : नवी तालीम	२०१

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. (डॉ.) ई. वायुनंदन

प्र. संचालक व संयोजक : डॉ. कविता साळुंके

तज्ञ सल्लागार समिती

संचालक, डॉ. कविता साळुंके, नाशिक	डॉ. संजीवनी महाले, नाशिक	डॉ. दृ. ना. जगताप, माजी प्राचार्य, सोलापूर
माजी संचालक, डॉ. अरुण जोशी, नाशिक	डॉ. श्रान्तराम बुटे, माजी प्राचार्य, अकोला	डॉ. पी. आर. गायकवाड, प्राचार्य, औरंगाबाद
संचालक, डॉ. संजीव मोनवणे, पुणे	डॉ. ए. आर. राणे, प्राचार्य, जळगाव	डॉ. नीलिमा मध्ये, केल्हापूर
प्राचार्य, डॉ. मीना कुटे, पुणे	डॉ. वैजयंता पाटील, संचालक, नांदेड	डॉ. रेखा टोपकर, माजी प्राचार्य, सांगली
प्राचार्य, डॉ. चंद्रकांत बोरसे, नाशिक	डॉ. यजानन गुल्हाणे, संचालक, अमरावती	डॉ. सुनीता मगरे, प्राचार्य, नागपूर
माजी संचालक, डॉ. पद्मिनी एम., कोल्हापूर	डॉ. चिंता सोहनी, माजी प्राचार्य, पुणे	डॉ. वनिता काळे, प्राचार्य, अकोला

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा परिषद सदस्य

डॉ. कविता साळुंके प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा	प्राचार्य उर्मिला धूल राजकीय अध्यापक महाविद्यालय, परभणी	डॉ. संजीवनी महाले सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
प्राचार्य डॉ. आर. बी. मानेकर राजकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला	डॉ. सुरेश पाटील संचालक, मूल्यमापन विभाग	डॉ. एस. एस. सोनुने सहाय्यक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
डॉ. हेमंत राजगुरू सहयोगी प्राध्यापक, शैक्षणिक सेवा विभाग	डॉ. डी. डी. पवार सहाय्यक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा	प्राचार्य डॉ. विजय जवळेकर अध्यापक महाविद्यालय, मुंबई
प्रा. विजयकुमार पाईकराव सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा	श्री. एस. व्ही. चौधरी माजी संचालक, इगो, दिल्ली	डॉ. जयदीप निकम संचालक, आरोग्य विज्ञान विद्याशाखा
प्राचार्य डॉ. चंद्रकांत बोरसे अध्यापक महाविद्यालय, नाशिक	प्रा. माधव पळशीकर सहयोगी प्राध्यापक, सांगकराव विद्याशाखा	डॉ. विजया पाटील सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. कविता साळुंके प्र. संचालक, नाशिक	डॉ. संजीवनी महाले नाशिक	डॉ. विजया पाटील नाशिक
डॉ. सी. डी. महाडें प्राचार्य, अकोला	प्राचार्य, डॉ. संजीवनी मुळे औरंगाबाद	डॉ. के. एम. भांडारकर माजी प्राचार्य, नागपूर
डॉ. शशी गायकवाड सांगली	डॉ. चंद्रना चौधरी जळगाव	डॉ. के. एम. चव्हाण नाशिक
डॉ. डी. डी. पवार नाशिक	डॉ. उमाकांत देशमुख ठाणे	प्राचार्य डॉ. सुरंदा रोडगे नांदेड
श्री. सधिन अशोक पोरे नाशिक	प्रा. विजयकुमार पाईकराव नाशिक	डॉ. एस. एस. सोनुने नाशिक
	श्रीमती ज्योती आर. लष्करी नाशिक	

लेखक समिती

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, नाशिक

डॉ. मीना कुटे
प्राचार्य, मुंबई

डॉ. नीलिमा मोरे
अकोला

डॉ. बी. एस. वाळुंके
माजी संचालक, नाशिक

डॉ. भूषण कर्विले
प्राचार्य, नाशिक

प्रा. विनयकुमार पाईकराव
नाशिक

श्रीमती कल्पना साळुंके
नाशिक

डॉ. गणेश चव्हाण
मुंबई

डॉ. राकेश रामराजे
मुंबई

डॉ. संजीवनी महाले
नाशिक

श्री. सचिन अशोक पोरे
नाशिक

प्रा. आर. आर. गायकवाड
परभणी

डॉ. महेश कोलतमे
मुंबई

डॉ. मंगेश डोवळे
जालना

डॉ. एस. एस. सोनुने
नाशिक

डॉ. विजया पाटील
नाशिक

डॉ. पुष्पा पाटील
पनापूर

डॉ. डी. डी. पवार
नाशिक

श्रीमती ज्योती लफरी
नाशिक

श्रीमती मनीषा पाटील
नाशिक

डॉ. के. व्ही. देवरे
मुंबई

डॉ. उज्वला सदाफल
वर्धा

संपादन समिती (आशय, भाषा व अनुदेशान)

डॉ. अरुण जोशी
माजी संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.न.पु. विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.न.पु. विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

श्री. आनंद वाटव
अवस्थापक, प्रथमनिर्मिती केंद्र
वसवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First Edition developed under DEC development grant.

© २०१८, वसवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

- प्रथम मुद्रण : प्रकाशन क्रमांक :
- मुखपृष्ठ रेखाटन :
- अक्षरतुळणी : पाकेन्ट कॉम्प्युटर, त्रिवृती चौक, सिडको, नाशिक - ८
- मुद्रक :
- प्रकाशक : डॉ. दिनेश भोंडे, कुलसचिव, वसवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक



यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्ता विद्यापीठ

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्ता विद्यापीठ

EDU 404

बी. एड. अभिज्ञान अभ्यासक्रम
शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : मूलभूत

लेखक : डॉ. कविता साळुंके

घटक १	: आशययुक्त अध्यापन पद्धती : संकल्पना व स्वरूप	०१
घटक २	: विद्याशाखेचे स्वरूप व संरचना	१७
घटक ३	: अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तके यांचा अध्यापनात विचार	३१
घटक ४	: अध्यापन घटकाचे आशयविक्षेप	४२
घटक ५	: अध्यापनपूर्व आशयज्ञान अभिवृद्धी	५३
घटक ६	: अध्यापनशास्त्रीय विश्लेषण	६१
घटक ७	: आशय आणि अध्यापन पद्धतीचे एकरूपीकरण	७५
घटक ८	: ज्ञानाची प्रतिस्तरणे	९२
घटक ९	: आशययुक्त अध्यापन पद्धतीसंदर्भात मूल्यमापन	११८

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक.

कुलगुरु : प्रा. (जॉ.) ई. वापूलंदन

राज्य मल्लांगार समिती

डॉ. बी.पी. खडके, कुलगुरु य.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. ह.न. चव्हाण सोलापूर	डॉ. जे.ए. कुलकर्णी सोलापूर	डॉ. विठ्ठलराव पेहा पुणे
डॉ. अनंत जोशी, संचालक य.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. टी.एन. मंगे औरंगाबाद	डॉ. एम.ए. देवामुख मुंबई	डॉ. जे.जे. गोणे पुणे
डॉ. अ. पी. भागवतकर मुंबई	डॉ. उ. पी. तामकर मुंबई	डॉ. रामदास बळके नाशिक	डॉ. रवींद्र खडके, संचालक य.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. व्. बी. पित्रीय नागपूर	डॉ. विभावरी कावतकर नागपूर	डॉ. अश्विनी भोरी य.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डा. रामदास शिंदे य.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एम.बी. काळेवाले अभ्यासपी	डॉ. कुतूबुद्दाल अकोला	डॉ. वीमळी शर्मा, प्रचारक य.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. कविता साळुंके, अभिवाद्यिका य.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एम.एम. मोनबळे नाशिक		डॉ. सीमा देवले सोलापूर	डॉ. सुनीता कुडले सोलापूर

पालघाटम विकास समिती

डॉ. अनंत जोशी, संचालक य.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	प्रा. कमलराव काडिगे	डॉ. शशी गायकवाड	श्री. विठ्ठलकुमार पाईकर
डॉ. अश्विनी जोशी य.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. वीमळी शर्मा	डॉ. संजीवनी चव्हाणे	श्रीमती तेजस्विनी कदम
डॉ. यशवंत जाधे य.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. कविता साळुंके	श्रीमती विजया पाटील	श्रीमती बांधवी धारमकर

लेखक	संपादक	अनुदेष्टा संपादन
डॉ. कविता साळुंके अभिवाद्यिका य.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. अनंत जोशी संचालक य.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. कविता साळुंके अभिवाद्यिका य.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

श्री. आनंद माधव

अध्यक्ष, प्रबंधनिर्मिती केंद्र, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२

© २०२२, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

☐ मुद्रण: आधुनिक मुद्रणालय : २०२२, २०२३, २०२४ ☐ प्रकाशन: प्रकाशक - २०२२

☐ मुद्रक: श्री. अश्विनी गोखले

☐ संश्लेषण: अश्विनी कुडले

☐ प्रकाशक: डॉ. अश्विनी गोखले, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२

☐ प्रकाशक: डॉ. दिनेश भोरे, कुतूबुद्दाल, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२

ISBN 978-81-4055-144-6



ज्ञानमंथनं नरोत्तमं

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 486

बी. एड. अभिज्ञान अभ्यासक्रम
शालेय विषयाचे अध्यापनालाय

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : हिंदी

लेखक : डॉ. पुण्या वास्कर, के. डॉ. आनंद वास्कर, डॉ. प्रीती पाटील, डॉ. रंजना गटकर, डॉ. हरी गायकवाड

अध्याय 1 : हिंदी भाषा की संरचना	01
अध्याय 2 : हिंदी प्रथम भाषा और द्वितीय भाषा की पाठ्यचर्या, पाठ्यक्रम एवं पाठ्यपुस्तक	15
अध्याय 3 : अध्यापनपूर्व आशयज्ञान अभिवृद्धि	43
अध्याय 4 : द्वितीय भाषा हिंदी पाठ्यक्रम का आशय-विश्लेषण	66
अध्याय 5 : द्वितीय भाषा हिंदी का अध्यापन शास्त्रीय विश्लेषण एवं अध्यापन-नियोजन	71
अध्याय 6 : आशय एवं अध्ययन प्रणालियाँ, उपयुक्त प्रतिमानों का एकात्मिकरण	104
अध्याय 7 : ज्ञान के प्रतिरूपक (प्रतिरूपण)	127
अध्याय 8 : द्वितीय भाषा हिंदी के आशययुक्त अध्यापन पद्धति के संदर्भ में मूल्यमापन	144

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलपति : प्रा. ई. वायुंज

नव्य सहायक समिती

डॉ. भी. पी. रामळे, कुलपति प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. इ. वा. बगल सांगली	डॉ. एस. ए. देवगुड मुंबई	डॉ. जे. जे. गोवंडे पुणे
डॉ. अरवि जोशी संस्कृत, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. टी. एच. पगरे औरंगाबाद	डॉ. रामदास बावळे नाशिक	डॉ. विठ्ठल वाघोडे, संस्कृत साहित्यशास्त्र व प्रायोगिक शास्त्रे विद्याशाखा प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. अ. पी. धारवकर मुंबई	डॉ. अशोक प्र. ल. नावकर मुंबई	डॉ. अशोक जोशी उपअध्यक्ष, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	प्रा. रामचंद्र ठिकरी, संस्कृत संस्कृतशास्त्र विद्याशाखा प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. सु. बी. विठ्ठल आग्रा	डॉ. विशाखा काळकर नागपूर	डॉ. सोमेशी बरवे उपअध्यक्ष, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. कविता हावुंके अभिलेखशास्त्र, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एम. सी. हाजीवाले अमरावती	डॉ. सुबोधन अकोला	डॉ. प्रो. के.के. कोल्हापूर डॉ. विद्यावती वेदना, पुणे	डॉ. सुरेश कुंभारे, भोवळ
डॉ. एम. एम. घोखरे, ज्येष्ठ	डॉ. अशोक जे. एम. कुलकर्णी सांगली		

पारंपारिक विकास समिती

डॉ. अरवि जोशी, संस्कृत	डॉ. सोमेशी बरवे	डॉ. संगीता महाले	डॉ. डॉ. अरवि वाकर
डॉ. अशोक जोशी	डॉ. कविता हावुंके	श्रीमती विद्या पाटील	आचार्य जयदेव शिक्षणशास्त्र
डॉ. परांत बारी	डॉ. शशी नायकवार	श्री. विजयकुमार पाईनायक	साहित्यशास्त्र
प्रा. वसंतराव कांडे	श्रीमती के.के. विठ्ठल	श्रीमती माधवी पावळकर	सांगली

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा, वसंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

लेखन समिती

डॉ. युवा काकर सांगली	डॉ. प्रीती बटवाल सांगली	डॉ. शशी नायकवार अभिलेखशास्त्र, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. डॉ. आरंभ काकर सांगली	डॉ. रचना पाटवळ नाशिक	

संपादन समिती

संपादन समिती	आराध्य संपादन	धर्या संपादन	अनुवेषण संपादन
डॉ. अरवि जोशी संस्कृत, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. डॉ. आरंभ काकर आचार्य जयदेव शिक्षणशास्त्र साहित्यशास्त्र, सांगली	श्रीमती सुशुभ प्रभात शर्मा पाकर	डॉ. कविता हावुंके अभिलेखशास्त्र, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्णय

श्री. अरवि वाकर

अध्यक्ष, अंशुमती केंद्र, प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

1st edition developed under DEC development grant

AJ 1008, पारंपारिक साहित्य महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

पुस्तक विक्री : श्री. अशोक शर्मा

मुद्रक : श्री. अशोक शर्मा, प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - 422 001.

प्रकाशक : डॉ. प्रकाश अशोक, कुलपति, पारंपारिक साहित्य महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - 422 222

ISBN 978-81-8885-155-8

मुद्रांकन आस्था प्रकाशन : मार्च 2015

संपादन अंशुमती केंद्र : अशोक श. टी. पी. मुंबई, नाशिक

प्रकाशक क्रमांक : 1008

पुस्तक विक्री क्रमांक : 1008



यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 408

बी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : संस्कृत

लेखक : डॉ. कुंदा भोसले, डॉ. सरद धनाधिकारी, श्रीमती निवेदिता सराफ, श्रीमती विद्या बाम, श्रीमती मीना कुलकर्णी,
श्री. यामन अभ्यंकर, श्री. बी. ए. कोळगे

घटक १ : संस्कृत विषयाचे स्वरूप व संरचना	09
घटक २ : अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तके	09
घटक ३ : अध्यापनपूर्व आशयज्ञान-अभिवृद्धी	२१
घटक ४ : संस्कृत विषयाचे आशय विश्लेषण	३१
घटक ५ : अध्यापनशास्त्रीय विश्लेषण	५१
घटक ६ : संस्कृत अध्यापन आणि आशय एकात्मिकरण	६३
घटक ७ : ज्ञानाची प्रतिरूपणे	११३
घटक ८ : संस्कृत आशययुक्त अध्यापनासंदर्भात मूल्यनापन विचार	१२०
घटक ९ : संस्कृत अध्यापनाचे व्यक्तिमत्व	१४४

तज्ज्ञ सल्लागार समिती

डॉ. बी.पी. शायले
 प्राची कुलपुरुष, व.च.प. मुक्त विद्यापीठ
 नाशिक
 डॉ. अमर न. जोशी
 संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
 व.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
 डॉ. अ.गो. भातवणकर, मुंबई
 डॉ. अ.गो. शिर्डीभ, नागपूर
 डॉ. एस.सी. खादेजाले, अहमदाबाद
 डॉ. एस.एच. सोनवणे, नांदेड
 डॉ. ह.बा. जयवंत, सोलापूर
 डॉ. टी.एस. पन्ने, जौगम्हाद
 प्राचार्य प्र.ल. गवकर, पंढरपुर

डॉ. विधावती बावलकर, नागपूर
 डॉ. दुयूक शान, अकोला
 प्राचार्य श्री.एन. कुलकर्णी, सोलापूर
 डॉ. एस.एन. देवगुण, मुंबई
 डॉ. रामदास बाकले, नाशिक
 डॉ. अरविंद जोशी
 प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
 व.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
 डॉ. मीनाजी साने
 प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
 व.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
 डॉ. मीरा केसले, सोलापूर
 डॉ. विजयशाला नेव्रा, पुणे

डॉ. श्री.श्री. गोगटे, पुणे
 डॉ. रमेश नाखेरे
 संचालक
 मानवविद्या व समाजशास्त्र विद्याशाखा
 व.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
 प्रा. राधेशं. शिंदी
 संचालक, संगणकशास्त्र विद्याशाखा
 व.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
 डॉ. कविता साठुंखे
 शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
 व.च.प. मुक्त विद्यापीठ
 नाशिक

पालकसभ विकसन परिषद

डॉ. व.बा. कुलकर्णी, नाशिक
 श्री. जयन अम्बकर, पुणे
 डॉ. कुंटा भोवले, नाशिक

डॉ. राधर पर्यापिकारी, पुणे
 श्रीमती विद्या बाप, संगमनेर
 श्री. श्री.बी. जोशी, अहमदनगर

डॉ. अमर जोशी
 संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
 व.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
 डॉ. कविता साठुंखे, नाशिक

मेखन समिती

डॉ. कुंटा भोवले (घटक १)
 डॉ. राधर पर्यापिकारी (घटक २)
 श्रीमती निवेदिता भवक (घटक ३)

श्रीमती विद्या बाप (घटक ४)
 श्रीमती निवेदिता भवक (घटक ५)
 श्रीमती मीना कुलकर्णी (घटक ६)

श्री. जयन अम्बकर (घटक ७)
 डॉ. बी.ए. कोळगे (घटक ८)
 श्री. जयन अम्बकर (घटक ९)

संपादन

डॉ. व.बा. कुलकर्णी, नाशिक
 डॉ. अमर जोशी, नाशिक
 डॉ. बी.ए. कोळगे, सातारा

अनुदान संपादन

डॉ. कविता साठुंखे
 अधिव्याख्याता, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
 व.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

श्री. आनंद गवत
 व्यवस्थापक, प्रतनिर्मिती केंद्र
 व.च.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DEC development grant.



ज्ञानेना योग्यते

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

3129m

EDU411

बी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : गणित

लेखक : प्रा. यशतराव कर्डिले, डॉ. के. एस. चव्हाण, डॉ. डी. आर. कुलकर्णी, प्रा. बी. डी. देशपांडे, श्री. जी. आर. कानडे,
डॉ. प्रभाकर हुकीम, श्रीमती नाश्वी धारवकर

घटक 1	: गणित अध्यापन शिष्याचे स्वरूप व संरचना	01
घटक 2	: गणित विषयाचा अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तके	25
घटक 3	: शिक्षकाची अध्यापनपूर्व आगत्यज्ञान अभिवृद्धी	35
घटक 4	: अध्यापन घटकाचे आगम विश्लेषण	44
घटक 5	: गणिताचे अध्यापनशास्त्रीय विश्लेषण व नियोजन	82
घटक 6	: अध्यापन पद्धती व आगम यांचे एकात्मिकरण	93
घटक 7	: गणित विषयातील ज्ञानाची प्रतिरूपणे	113
घटक 8	: अध्ययन-अध्यापन पद्धतीच्या संदर्भात गणिताचे मूल्यमापन	131
घटक 9	: गणित शिक्षक : एक बहुमुखी	142

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

मुख्यमूक - प्रा. डॉ. ई. बागुंबंद

सहायक सचिवांचे सचिवांचे

डॉ. बी. बी. सावंत, काली कुलसूत्र प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. इ. वा. जगताप सोलापूर	डॉ. एम. एन. देवसुख पुणे	डॉ. जी. बी. गोवंत पुणे
डॉ. अमल खोली सहायक, शिक्षणसहायक विद्यालय प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. टी. ए. पाठे औरंगाबाद	डॉ. लक्ष्मण बाबणे नाशिक	डॉ. रमेश कांबडे, संचालक अध्यक्ष, शैक्षणिक शाखे विद्यालय प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. अ. पी. मानवभाऊ पुणे	डॉ. प्रभाकर प्र. ल. जगताप मुंबई	डॉ. अश्विनी गोवंत प्रधान, शिक्षणसहायक विद्यालय प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. सचिन विठ्ठली, संचालक सहायक सहायक विद्यालय प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. सु. श्री विठ्ठल नाशिक	डॉ. विद्यावती बाबणबा नाशिक	डॉ. श्रीकांत कांबे प्रधान, शिक्षणसहायक विद्यालय प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. वसिंत सखुंबे अध्यक्ष, शैक्षणिक शाखे विद्यालय प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एम. जी. खोलेकर अभ्यास	डॉ. पुण्यनाथ अहमदनगर	डॉ. सीमा वेळणे, बरेलगाव डॉ. विभवबाळ वेळणे, पुणे	डॉ. सुरेश कुडरे, अंपाळ
डॉ. एम. एम. मानवणे, नांदेड	डॉ. शाबाब जी. एम. कुलकर्णी सोलापूर		

पाठ्यक्रम विकसन सचिवांचे

डॉ. अमल खोली संचालक डॉ. अश्विनी खोली	डॉ. श्रीकांत कांबे डॉ. पवित्रा वाजुंबे	डॉ. श्रीकांत कांबे श्रीमती विजया पाटील	डॉ. इ. वा. जगताप प्रधान
डॉ. काशमंड कांबे डॉ. सचिनबाळ कांबे	डॉ. अश्विनी कांबे श्रीमती वेदविक्रमी कांबे	श्री. विजयकुमार पाटील श्रीमती सावली पाटील	दशमंत कलिन अंकि एन्जुवेलन सोलापूर

शिक्षणसहायक विद्यालय, सहायक सहायक सहायक मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

संचालक सचिवांचे

डॉ. अश्विनी कांबे, नाशिक	डॉ. बी. जी. देवसुख, नाशिक	श्रीमती सावली पाटील अध्यक्ष, शैक्षणिक शाखे विद्यालय प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. के. एस. पाटील, पुणे	श्री. बी. आर. कांबडे, नाशिक	
डॉ. जी. आर. कुलकर्णी, नांदेड	डॉ. प्रभाकर ठंडीव	

संघादन सचिवांचे

डॉ. अमल खोली सहायक, शिक्षणसहायक विद्यालय प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. इ. वा. जगताप डॉ. दशमंत कलिन अंकि एन्जुवेलन, सोलापूर	डॉ. वसिंत सखुंबे अध्यक्ष, शैक्षणिक शाखे विद्यालय प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
--	---	--

निर्वाह

श्री. अमल खोली
अध्यक्ष, शैक्षणिक शाखे विद्यालय, प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DEC development plan

© २००८, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

१ मूळपृष्ठ : अविनाश अंबे १ पुनर्मुद्रण : जाने. २०१८.

० प्रकाशन क्रमांक : १३०५

१ अद्ययावत आवृत्ती : मुक्त शैक्षणिक शाखे, नाशिक २०१२-२०१३

० मुद्रक : श्री. अश्विनी खोली, पी. एच. अहमदनगर, ए. जे. डी. रोड, नाशिक, सोलापूर, नाशिक - ३३

३ प्रकाशक : डॉ. विठ्ठल गोवंत, शैक्षणिक शाखे सहायक सहायक मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२

ISBN 978-81-9055-160-1

(EDU 411)



यत्तसंतराज
पद्यज्ञान
महाराष्ट्र
मुक्ता विद्यापीठ

EDU 413

बी. एड. अभिज्ञान अभ्यासक्रम
शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : अर्थशास्त्र

लेखक : डॉ. एम. सोनकांबळे, डॉ. षशेश सेटकर, डॉ. निर्मल्य दानखेडे, डॉ. कविता साळुंके, डॉ. दिलीप सेनाड,
श्री. एस. बी. पाटील

घटक १	: अर्थशास्त्राचे स्वरूप व संरचना	०१
घटक २	: अर्थशास्त्र विषय अध्यापनात अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यापुस्तक यांचा विचार	१८
घटक ३	: अर्थशास्त्र विषयातील अध्यापन घटकाचे आकष्य विश्लेषण	२५
घटक ४	: अध्यापनपूर्व अत्यज्ञान अभिवृद्धी	२९
घटक ५	: अध्यापनासाठीय विश्लेषण	४८
घटक ६	: उत्कृष्ट अध्यापन पद्धती विचार व आशय यांचे एकात्रीकरण	९०
घटक ७	: अर्थशास्त्र ज्ञानाची प्रतिलपने	१२०
घटक ८	: अर्थशास्त्र विषयाचे आशययुक्त पद्धतीसंदर्भात मूल्यमापन	१३८
घटक ९	: आशययुक्त अध्यापन पद्धतीच्या संदर्भात अर्थशास्त्र विषयात अभ्यासमूर्क कार्यक्रम	१५२

पद्मराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलसुल : प्र. (इं.) माणिकराव चावुंते

तज्ञ सहायक सचिवी

डॉ. सी. पी. भावडे, माजी कुलसुल व. च. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. ह. वा. जलगा सोलापूर	डॉ. एम. एच. देवगुड मुंबई	डॉ. श्री. श्री. शंभे पुणे
डॉ. जगत जोशी संचालक, शिक्षणसहाय विद्याशाखा व. च. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. टी. एम. कावे औरंगाबाद	डॉ. रामकाय बाळगे वसिष्ठ	डॉ. परेश बाळगे, संचालक अध्यापक व सांख्यिक ज्ञाने विद्याशाखा व. च. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. अ. गो. राजभारत पुणे	डॉ. प्रभासि व. ल. कामत मुंबई	डॉ. अरविंद जोशी प्रधान, शिक्षणसहाय विद्याशाखा व. च. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. रामचंद्र शिंदे, संचालक संस्कृतसहाय विद्याशाखा व. च. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. सु. श्री. शिंदे अमृत	डॉ. विनायकी काकलकर अमृत	डॉ. भीमशी कावे प्रधान, शिक्षणसहाय विद्याशाखा व. च. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. नविल लक्ष्मणे अध्यापकज्ञानी, शिक्षणसहाय विद्याशाखा व. च. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एम. सी. साठेकर महाराष्टी	डॉ. सुब्रह्मण्य अमृत	डॉ. सोम देवले, सोलापूर डॉ. विनयबाळ देवता, पुणे	डॉ. सुरेखा कुडके, भोसल
डॉ. एम. एम. सोवळे, नांदेड	डॉ. प्रभासि व्ही. एम. कुलकर्णी सोलापूर		

पाठ्यक्रम विकसक सचिवी

डॉ. जगत जोशी, संचालक	डॉ. भीमशी कावे	डॉ. शशीमती घटले	डॉ. शीमली शशीमती घोरे
डॉ. अरविंद जोशी	डॉ. कविता काडुके	श्रीमती विजया पाटील	नाशिक
डॉ. जगत कावे	डॉ. रानी काकलगाड	श्री. विजयकुसा पाटील	
डॉ. कामंतवळी	श्रीमती वेदविविणी काट	श्रीमती काशी धारकर	

शिक्षणसहाय विद्याशाखा, सहायक सचिव पदार्थ मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

लेखक सचिवी

डॉ. एम. सोवळेकर	डॉ. शिरीष देवड	डॉ. कविता काडुके
डॉ. कामंत देवड	श्री. एम. सी. पाटील	अध्यापकज्ञानी, शिक्षणसहाय विद्याशाखा व. च. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. शिरीष कावडे		

संपादन सचिवी

डॉ. जगत जोशी संचालक, शिक्षणसहाय विद्याशाखा व. च. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. शशीमती शशीमती घोरे नाशिक	डॉ. कविता काडुके अध्यापकज्ञानी, शिक्षणसहाय विद्याशाखा व. च. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
--	---------------------------------	---

निर्मिती

श्री. श्याम साठे
सहायक, संवर्धन केंद्र, व. च. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

(दुर्लभता प्रतिबंधक अनुदानार्थून प्रथम आवृत्तीचे प्रकाशन)

First edition developed under DEC development grant.

© 2012, पद्मराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक मुद्रणीत अनुप्राणी कुलसुल : मार्च 2012 प्रकाशन क्रमांक : 130C
 मुद्रणीत प्रकाशन : श्री. जयशंकर मळे संस्कृतटीप अडवणुमणी : मुक्त प्रकाशन, नाशिक
 मुद्रणी : श्री. शिरीष कावे, सावित्री प्रिंट, 1002, शिवाजी रोड, कोरडे, नाशिक
 प्रकाशन : डॉ. जगत जोशी, कुलसुल, सहायक सचिव पदार्थ मुक्त विद्यापीठ, नाशिक 422 122

ISBN 978-81-8055-141-X

(DDU/419)



प्रकाशना प्रयोग

यशवंतराव

चव्हाण

नाशिक

मुक्त विद्यापीठ

EDU 414

बी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : हिशेबशास्त्र

लेखक : श्रीमती माधुरी कुलकर्णी, श्री. एस. नाडबोड्या, डॉ. अरविंद वेलणकर, श्रीमती तेजस्विनी कदम, डॉ. कलणा कुशारे

घटक १ : विद्याशाखाचे स्वरूप व संरचना	०१
घटक २ : अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम आणि पाठ्यपुस्तक	१०
घटक ३ : अध्यापन घटकाचे आरंभिक विश्लेषण	१६
घटक ४ : अध्यापनपूर्व आरंभिक अभिवृद्धी	२८
घटक ५ : हिशेबशास्त्र विषयाचे अध्यापनशास्त्रीय विश्लेषण	३५
घटक ६ : हिशेबशास्त्रातील ज्ञानाची प्रतिकल्पने	४२
घटक ७ : आरंभ आणि अध्यापन पद्धतीचे एकात्मिकरण	७५
घटक ८ : आरंभिक अध्यापन पद्धतीसंदर्भात मूल्यमापन	८५

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलसचिव : प्रा. (डॉ.) भाविकराव साहूंचे

तज्ज्ञ सहायता समिती

डॉ. सी. पी. साळुंके, राणी कुलसचिव य. स. य. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. इ. वा. चव्हाण सेलसचिव	डॉ. एम. एन. देवगुड मुंबई	डॉ. बी. बी. गोवंडे पुणे
डॉ. अनंत जोशी संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा य. स. य. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. टी. एन. जगते औद्योगिक	डॉ. रमेशदास बाबले नाशिक	डॉ. रमेश जयवंडे, संचालक सामर्थ्यविद्यालय संचालक शाखे विद्याशाखा य. स. य. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. ज. बी. धालकरकर मुंबई	डॉ. प्रभासचंद्र ए. ल. चव्हाण मुंबई	डॉ. अरविंद जोशी प्रबंधक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा य. स. य. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. सचिन विठ्ठल, संचालक संगणकशास्त्र विद्याशाखा य. स. य. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. सु. जी. बिर्जे गणपूर	डॉ. विद्यावती चव्हाणका गणपूर	डॉ. मीनाक्षी बाळे प्रबंधक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा य. स. य. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. बसिता साहूंचे अतिथ्यावकाश, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा य. स. य. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एम. सी. खांडेवाले अहमदाबाद	डॉ. दुर्गाकृष्ण अहमदाबाद	डॉ. सीमा देवले, कोल्हापूर डॉ. विभवराज वेडता, पुणे	डॉ. सुरेश कुडले, पोचरा
डॉ. एम. एम. सोळंकरे, नांदेड	डॉ. प्रभास जी. एम. कुलकर्णी जेतपूर		

प्राध्यापक विवक्षित समिती

डॉ. अनंत जोशी, संचालक	डॉ. मीनाक्षी बाळे	डॉ. संजीवनी घाडगे	श्री. अरविंद देवकर
डॉ. अरविंद जोशी	डॉ. बसिता साहूंचे	श्रीमती विद्या बाबले	पुणे
डॉ. एम. सी. खांडेवाले	डॉ. शशी गणकनाड	श्री. निकलकुमार पाईकर	डॉ. इ. ल. चव्हाण
डॉ. भाविकराव साहूंचे	श्रीमती तेजस्विनी घाडगे	श्रीमती सचिन धालकर	मुंबई

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

संशोधन समिती

श्रीमती सवित्री कुलकर्णी (परतक क्र. १, २)	डॉ. कल्याण दीपक कुडले (परतक क्र. ५)	श्रीमती तेजस्विनी घाडगे (परतक क्र. ६ व ७)
श्री. एम. नांदगीडा (परतक क्र. ३, ४)	कला व साहित्य व्यवस्थापक, नाशिकरोड	श्री. अरविंद देवकर (परतक क्र. ८)

संपादन समिती

डॉ. अनंत जोशी संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा य. स. य. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	श्री. अरविंद देवकर पुणे	डॉ. बसिता साहूंचे अतिथ्यावकाश, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा य. स. य. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
--	----------------------------	---

अनुदेशन संपादन

निर्देशिका

श्री. अनंत चव्हाण
संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा, य. स. य. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DEC development grant.

© २०१५, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक मुद्रणालय जापुरी कुलसचिव : वर्ष २०१५ प्रकाशन क्रमांक : ११०५

मुद्रणालय विभाग, श्री. अरविंद देवकर संचालक, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

मुद्रण : श्री. एम. एम. सोळंकरे, वे. आर. आर. जे. ११२, सिव्हीयन रा. बसस्टॉप रोड, नाशिक - १

प्रकाशन : डॉ. प्रकाश साळुंके, कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक. ४२२ २०२

ISBN 978-81-8055-162-8

(BDC/414)



ज्ञानमंता धरोषी

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 425

बी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

समावेशित शिक्षण

लेखक : डॉ. नवनाथ इंदलकर, डॉ. सीमा इंदलकर, डॉ. कविता साळुंके, डॉ. सुप्रिया काळे

घटक १ : समावेशित शिक्षण : संकल्पना व स्वरूप	१
घटक २ : विशेष गरजा असणाऱ्या बालकांचे शिक्षण	१४
घटक ३ : समावेशित शाळा	५०
घटक ४ : समावेशित शाब्येतील शिक्षक	६६

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. ई. वायुनंदन

प्रभारी संचालक : डॉ. संजीवनी महाले

तज्ज्ञ सहाय्यार समिती

प्रा.डॉ.नागिकराव साळुंखे कुलगुरु प.च.म.मुक्त विद्यापीठ नाशिक	डॉ. कविता साळुंखे सहाय्यक प्राध्यापक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. सज्जन वृत्त संचालक भूतपचार विभाग प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	प्राचार्य डॉ. संजीवनी मुळे कॉलेज ऑफ एज्युकेशन अंधारोवर्ग बोर्ड ४९१५१७
डॉ. संजीवनी महाले उ. संचालक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. माधवी धारलाकर सहाय्यक प्राध्यापक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. माधुरी सोमाचले सहाय्यक प्राध्यापक कृषी विज्ञान विद्याशाखा प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	प्राचार्य डॉ. बाब. एस. राव छात्रेण एज्युकेशन सोसायटीचे शिक्षणशास्त्र सहाय्यार, बळगाव
डॉ. भुज पाटील सर्वोपरी प्राध्यापक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. दत्तात्रय पक्ता सहाय्यक प्राध्यापक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. सुंदे पाटीले सहाय्यक प्राध्यापक वाणिज्य व व्यवस्थापन विद्याशाखा प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	प्राचार्य भूषण कर्डिले सदुपान, कौटवाट अज्ञा रोडनवळ, मुंबई नका भाभा नगर, नाशिक-११
डॉ. किमया पाटील सहाय्यक प्राध्यापक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प.च.म.मुक्त विद्यापीठ नाशिक	श्री. सुभाष सोनुने सहाय्यक प्राध्यापक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प.च.म.मुक्त विद्यापीठ नाशिक	प्राचार्य डॉ. नलिनी पाटील इन्स्टिट्यूट ऑफ अॅडव्हान्स् स्टडीज इन एज्युकेशन, एम.एन.डी.टी. कॉलेज ऑफ एज्युकेशन कर्वे रोड, पुणे	डॉ. दीपा डबोर उपसंचालक, टी.आय.एम.एम. विद्याविद्या मुंबई
विभवकुमार पाईकराव सहाय्यक प्राध्यापक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. मनोज किट्टेदार संचालक विज्ञान व संशोधन विद्याशाखा प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	प्राचार्य डॉ. रेखा टोपका संगीत एज्युकेशन सोसायटीचे एम.पी.एम. कॉलेज ऑफ एज्युकेशन एनवाडा, सांगली-४१६४१६	

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. किमया पाटील माजी संचालक, शिक्षण विद्याशाखा श्री. रामेश्वर कलंबोरे, नाशिक	डॉ. चर्चा गदू, मुंबई श्री. आनंद आडेकर, मुंबई डॉ. कविता साळुंखे, नाशिक	डॉ. प्रीती चर्चा, मुंबई श्रीमती सुरेखा पाटील, पनवेल डॉ. किरोद कांधे, नाशिक	डॉ. सुविधा काळे, पुणे
--	---	--	-----------------------

संपादन व संयोजन

डॉ. कविता साळुंखे, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा, प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

श्री. आपंत घाटव

सहसंचालक, उच्चनिर्मिती केंद्र, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

© २०१७, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रथम मुद्रण : जून २०१७ पुनर्मुद्रण : फेब्रुवारी २०१८

अक्षरवृत्तणी : परकेट कम्प्युटर, विमूती चौक, सिडको, नाशिक - १.

मुद्रक : श्री. हशिकान्त अहिराव, मे. अभिकांकीत प्रिंटर्स, नाईम, सातपूर, नाशिक ४२२ ००७

प्रकाशक : डॉ. दिनेश भोंडे, कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक



ज्ञानमंत्रा प्रोव्हरा

यशवंतराव

चव्हराव

महाराष्ट्र

पुस्तक वरिद्यापीठ

EDU 426

डी. एड. वैकल्पिक अभ्यासक्रम

शैक्षणिक तंत्रविज्ञान

शैक्षणिक तंत्रविज्ञान

लेखक : डॉ. अ. न. जोशी, प्रा. विद्या तोहनी, डॉ. सुमन ओक

घटक १ :	शैक्षणिक तंत्रविज्ञानाची संकल्पना	०१
घटक २ :	सजायन-प्रक्रिया	०९
घटक ३ :	प्रणाली उपायय	१८
घटक ४ :	अनुदेशन प्रणाली रचना	३८
घटक ५ :	अध्यापनातील दृष्टी-श्राव्य साधने	३७
घटक ६ :	विविध माध्यमांचा अध्यापनात उपयोग	५१
घटक ७ :	शैक्षणिक तंत्रविज्ञान साधनांचे व्यवस्थापन	५१
घटक ८ :	शिक्षणातील नवप्रवर्तने	६१
घटक ९ :	शैक्षणिक तंत्रविज्ञान शिक्षक : परिवर्तनाचा अग्रदूत	७२

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु - प्रा. (डॉ.) ई. वासुनंदन

तत्त्व सल्लाखार सचिती

डॉ. वा. के. उपासनी नाशिक संघटक, परोक्ष मुखार विभाग बी. ए. ए. डॉ. वरिष्ठ विद्यापीठ, पुणे	प्रा. वि. व. कुलकर्णी राज्यीय अध्यापक महाविद्यालय औरंगाबाद	डॉ. राम लक्ष्मणे कुलगुरु व. ए. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. बी. वा. कापरेकर, प्राचार्य संवादन कौन्सिल ऑफ एज्युकेशन उत्तराखण्ड (वि. अने)	प्रा. वा. ना. वंडेकर शिक्षण संघटक (नियुक्त) गोरे-दरगा-दीप	डॉ. भास्कर पाटणे संघटक, शैक्षणिक विभाग व. ए. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. व. ना. कुंदने, निवृत्त प्राध्यापक युनिवर्सिटी कॉलेज ऑफ एज्युकेशन नागूर विद्यापीठ, नागूर	डॉ. ज. बी. पांडवकर कुलसचिव बी. ना. ए. डॉ. वरिष्ठ विद्यापीठ, मुंबई	डॉ. प्रमला देवपांडे संघटक, शैक्षणिक सेवा विभाग व. ए. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
प्रा. बी. ए. वेडे उपप्राचार्य शिक्षणसल्लाखार महाविद्यालय, नाशिक		डॉ. वंदेकर देवपांडे संघटक, विद्यार्थी सेवा विभाग व. ए. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

पाठ्यक्रम विकास सचिती

डॉ. बी. ना. कापरेकर, प्राचार्य संवादन कौन्सिल ऑफ एज्युकेशन, उत्तराखण्ड	प्रा. बी. ए. वेडे, उपप्राचार्य शिक्षणसल्लाखार महाविद्यालय, नाशिक	प्रा. सी. के.प. शीलाकर दिवक कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, पुणे
प्रा. व. वा. इराक राज्यीय अध्यापक महाविद्यालय, बनारस	डॉ. अ. न. जोशी शिक्षणसल्लाखार विभाग शिक्षार्थी विद्यापीठ, कोल्हापूर	प्रा. व. अ. शेंपरे प्रमुख, शिक्षणसल्लाखार व. ए. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

संघटक

डॉ. अ. न. जोशी शैक्षणिक विभाग, शिक्षार्थी विद्यापीठ कोल्हापूर	प्रा. चिंता खेडरी ए.ए.ए.टी.टी. वरिष्ठ महाविद्यालय पुणे	डॉ. सुमन ओंग (बाबी प्राध्यापिका) बी.बी.टी.टी. वरिष्ठ ऑफ एज्युकेशन मुंबई
---	--	---

सम्पादन - सचिती

प्रा. व. वा. जगदण, अधिव्याख्याता कस्तूरबाई विद्यालय महाविद्यालय, कोल्हापूर	प्राचार्य व. अ. शेंपरे, प्रमुख शिक्षणसल्लाखार विद्याशाखा व. ए. व. मु. वि. नाशिक	प्रा. व. बी. कुंदे, संयोजक शिक्षणसल्लाखार विद्याशाखा व. ए. व. मु. वि. नाशिक
---	--	--

निर्दिती

बी. भास्कर पाटणे
उत्तराखण्ड, एज्युकेशनल सेल
व. ए. व. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक ४२२ २२२

First edition developed under DEC development grant

- ☐ १९९२ पत्राचारय कक्षाया पत्राळ मुक्त विद्यापीठ, नाशिक ☐ सुधारित आवृत्ती मुलमुद्रण : वर्ष २०१० ☐
- ☐ मुद्रणसल्लाखार : डॉ. अश्विनी कान्हे ☐ संशोधनिय अक्षरमुद्रणी : मुद्रण संयोजक/सेल, नाशिक.
- ☐ मुद्रण : डॉ. शिवायल ताम्बे, कलासिटी प्रिंटर्स, नागूर, नाशिक. ☐ प्रकाशक प्रमाण : १९९
- ☐ प्रकाशक : डॉ. शिवायल ताम्बे, मुद्रणसचिव, पत्राचारय कक्षाया पत्राळ मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२



ज्ञानवाचा षोको

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 427

बी. एड. वैकल्पिक अभ्यासक्रम
शिक्षक आणि बालशिक्षण

शिक्षक आणि बालशिक्षण : भाग - १

घटक १ :	बालशिक्षणाचा इतिहास व मूलतत्त्वे	०१
घटक २ :	बालमानसशास्त्र व शिक्षण	१३
घटक ३ :	बालकांची अध्ययन-प्रक्रिया व विकासाची अंगे	२५
घटक ४ :	बालकांचे आरोग्य आणि बालशिक्षण	५०

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कनकपुर : डॉ. डॉ. वाघुवंदन

तज्ज्ञ सल्लागार समिती

डॉ. बी.पी. साळवे, माजी कुलगुरू व.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	श्रीमती सिंधुताई अंबेकरे (टाणे)	श्रीमती शिवरंजनी पाटे (मुंबई)
डॉ. अनंत बोरी, संचालक शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा व.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	श्रीमती राधाबाई इंगळे (पुणे)	डॉ. रमेश कलठेरे, संचालक सामर्थ्यवादी व जागतिकीकरण विद्याशाळा व.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. अजय पानसे (पुणे)	श्रीमती सातबाई भाटवले (पुणे)	डॉ. पराशर कानी (मुंबई)
श्रीमती निर्मला पुंते (पुणे)	श्रीमती विद्याबाई मुळे (मुंबई)	डॉ. शशा कुलकर्णी (सिंधुदुर्ग)
डॉ. साधुती देसाई (मुंबई)	श्रीमती रोशना भागवत (पुणे)	डॉ. सुनिता कुलकर्णी (पुणे)
	श्रीमती वर्षा पंडित (नाशिक)	श्री. बाला भांड (भिलाईवाड)
	श्रीमती रोहिणी ब्रह्म (नाशिक)	

पाठ्यक्रम विकसन समिती

श्री. नीलेश त्रिभार (टाणे)	श्रीमती मनीषा अटपुने (पुणे)
डॉ. कविता साळुंके (नाशिक)	डॉ. वीरिन्दा धारवे (पुणे)
श्रीमती तुषार पाटे (पुणे)	डॉ. संदीपती महाले (नाशिक)
श्रीमती सुनिता पटवर्धन (कोल्हापूर)	श्रीमती तेजस्विनी करपे (नाशिक)
डॉ. हनुमती अशकरी (पुणे)	डॉ. राशी गावकण्ट (नाशिक)

रूपांतरण

डॉ. शशी गावकण्ट
संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
व.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

संयोजन व अनुदेशन संपादन

डॉ. कविता साळुंके
अधिष्ठापिका, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
व.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

संपादन

डॉ. अनंत बोरी
संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
व.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

श्री. आनंद बाबू
नवसंस्थापक, इंटरिअरिती सेल
व.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DEC development grant

© २००४ यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक □ मुद्रणालय आधुनिक पुस्तकालय, फेब्रुवारी २०१८ □ प्रथम आवृत्ती : २००५

□ मुद्रणालय : श्री. अविष्कार प्रान्ती □ अक्षरमुद्रणी : वीरिन्दा देसाईकर, नाशिक.

□ मुद्रण : श्री. विनायक काने, कलापिटी प्रिंटर्स, पल्लड, नाशिक.

□ प्रकाशक : डॉ. शिवरंजनी पाटे, कुलगुरू, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२१

ISBN-978-81-8855-304-2

(EDU 417)



ज्ञानसंवादा संतोषी

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 428

बी. एड. वैकल्पिक अभ्यासक्रम

शिक्षक आणि स्वयं-साहाय्य गट चळवळ

शिक्षक आणि स्वयं-साहाय्य गट चळवळ : भाग - १

घटक १ : स्वयं-साहाय्य गट आणि शिक्षक	०१
घटक २ : स्वयं-साहाय्य गट : संकल्पना व स्थल	०९
घटक ३ : महिलांचे सबलीकरण व स्वयं-साहाय्य गट	२१
घटक ४ : शक्त गट व बँका	४०

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कल्पना डॉ. ई. कापुनेदन

वज्र सजागर समिती

डॉ. बी. बी. वावळे, यांची कुलगुरू
प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. अनास कोळी
संघालय, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. अ. गो. भातवल्कर
दुमई
डॉ. ए. बी. शिरोड
सांगर
डॉ. ए. सी. शंभरेवाले
अध्यापक
डॉ. ए. एच. सोनवणे
वावे

डॉ. ह. ना. बळगा
गोळगु
डॉ. टी. एन. गारे
औरंगाबाद
प्राचार्य ज. स. नानका
रंगूरवा
डॉ. किशोरी कलठार
सांगर
डॉ. कुलकर्णी
अकोल
प्राचार्य पी. ए. कुलकर्णी
गोळगु

डॉ. एन. एन. देगमुळ
दुमई
डॉ. टपतीन बरबोने
नाशिक
डॉ. अजित बोती
प्रपाठक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. संजय शिंदे
प्रपाठक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. संजय देवले
गोळगु
डॉ. विनायक वेडता
दुमई

डॉ. पी. पी. गोवंडे
दुमई
डॉ. योगेश वाळुंठे, संचालक
सामाजिक व सांस्कृतिक कार्ये विद्याशाळा
प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. सचिन शिंदे, संचालक
संस्कृतशास्त्र विद्याशाळा
प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. कनिष्क शिंदे
अधिष्ठाता, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. सुरेश कुंभने
भोवत

पारमपत्रय विकसन समिती

डॉ. सुधाश्री बोडारी
डॉ. अश्विनी कोळी
डॉ. अनास कोळी
डॉ. बी. एन. कुलकर्णी
श्री. रवींद्र देसाई
श्रीमती सोपा दावगुड

डॉ. कविता साठुंके
श्रीमती सुजाली गोळी
श्री. उमेश कुलकर्णी
कै. प्र. लक्ष्मण शंभरेकर
श्रीमती हेम शालेकर
श्री. दिनेश बोधो

श्रीमती त्रिशा शेंकर
श्रीमती मिनका देसाई
श्रीमती शीमा हळवे
श्रीमती सुमिता बापत
श्रीमती सुषमा देगमुळ

रुपांतराचा आणि अनुदेशन संपादन

डॉ. कनिष्क शिंदे
अधिष्ठाता, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

संपादन

डॉ. अनास कोळी
संघालय, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

श्री. आमन घामन
अध्यक्षक, प्रेमिनिर्मा केंद्र, प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DEC development grant

© २००६ यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक □ मुद्रणालय अणुबी मुकुंदराव : फेब्रुवारी २०१० □ प्रकाशन क्रमांक : ११९१

□ मुद्रण : श्री. अश्विनी शिंदे □ अक्षरगणना : अनास कोळी, श्री. सुमिर, नाशिक

□ सुद्ध : श्री. विनायक शिंदे, स्वतंत्र विद्यापीठ, सांगर, नाशिक.

□ प्रकाशक : श्री. दिनेश शिंदे, कुलकर्णी, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ १२१

ISBN-978-81-8055-199-7

(EDU 428)



इतरनेका चढेपती

वशवतयाव
घटहण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 433

डी. एड. वैकल्पिक अभ्यासक्रम

शिक्षणातील संज्ञापन प्रकार

शिक्षणातील संज्ञापन प्रकार

लेखक : प्रा. प्रकाश देशपांडे

घटक १ : संज्ञापन प्रक्रिया	०१
घटक २ : परिणामकारक शैक्षणिक संज्ञापन	१०
घटक ३ : उच्च शिक्षणातील अनुदेशन प्रकार	२८
घटक ४ : अनुदेशनाच्या प्रत्यक्ष पद्धती	३६
घटक ५ : शैक्षणिक आव्य कार्यक्रम	४५
घटक ६ : अनुदेशन व्हिडिओ व अनुदेशन क्ल्यान्सित कार्यक्रम	५४
घटक ७ : मुद्रित अनुदेशन साहित्य	७१
घटक ८ : दूरशिक्षणातील संज्ञापनाचे विविध रचना-प्रकार	९०



सहकार योजनेची

यशवंतराव

चव्हाण

महाराष्ट्र

मुख्य विद्यापीठ

EDU 434

बी. एड. अधिष्ठाण अभ्यासक्रम

प्राथमिक स्तरावरील शिक्षण व शिक्षकाची कार्ये

प्राथमिक स्तरावरील शिक्षण व शिक्षकाची कार्ये

लेखक - डॉ. सुभाष साधु, डॉ. कृतिष्ठा विनोदीकर, श्रीमती तेजस्विनी कदम, प्रा. अजय साठे, प्रा. नरसंकरान उर्डेले,
डॉ. दिगीश शेवड, डॉ. संजीवनी महाले, डॉ. सुमन कारंदीकर

पटका १	प्राथमिक शिक्षणाचे स्वरूप व स्वरूप-सिद्धि	४१
पटका २	प्राथमिक शिक्षणाचा इतिहास, शिक्षकाचे टप्पे व विचारप्रवाह	६२
पटका ३	प्राथमिक स्तरावरील प्रशासन, शासकीय लोकता/उत्क्रान्त	८६
पटका ४	प्राथमिक शिक्षकाची विशेष कार्ये आणि व्यावसायिक कार्ये	१३७
पटका ५	प्राथमिक शिक्षकातील आव्हाने, समस्या आणि उपाययोजना	१५२

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्र. (डॉ.) ई. बापुलाल

तज्ञ सहायार समिती

डॉ. बी. पी. तळवे समी कुलगुरु व. च. म. मुक्त विद्यापीठ नाशिक	डॉ. विभागी कावळकर, नागपूर डॉ. सुव्रत तान, अकोला प्रबोध जी. एम. कुनकराई, सोलापूर डॉ. एम. एन. देगमुख, मुंबई डॉ. रामदास बरकले, नाशिक डॉ. अरविंद जोशी इसलोक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. श्रीरामजी कसे इसलोक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. सीमा पेठारे, सोलापूर डॉ. विभवराव मेहता, पुणे	डॉ. श्री. श्री. गोगटे, पुणे डॉ. रवीश बरकले संवालय अभियांत्रिकी व सावा. शाखे विद्याशाखा व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. तपस्य शिबारी संवालय, सांगकराव विद्याशाखा व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. कविता सखुंके अभियांत्रिकीशाखा, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. तुषार कुंदले भोकराव
---	--	---

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. अमर जोशी संवालय, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. सुपन कर्ंदीकर, पुणे डॉ. रंजुवती भालकटी, पुणे डॉ. शशी गावळकर अभियांत्रिकीशाखा, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. निनाकुमार पार्श्वनाथ अभियांत्रिकीशाखा, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. प्रवीण वाठे अभियांत्रिकीशाखा, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
---	--	---

लेखक

डॉ. सुव्रत तान (घटक १) श्रीपती वेदसिंधी कला (घटक १) डॉ. वसंतराव कर्ंदीकर (घटक २)	डॉ. सज्जदी पठाणे (घटक २) डॉ. कुमिका चिखोलीकर (घटक ३) डॉ. अमर साठे (घटक ३)	डॉ. दिलीप शेंनाड (घटक ४) डॉ. सुपन कर्ंदीकर (घटक ५)
--	---	---

संपादन

डॉ. अमर जोशी संवालय, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. कविता सखुंके अभियांत्रिकीशाखा, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. कविता सखुंके अभियांत्रिकीशाखा, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
---	---	---

निर्देश

श्री. आनंद पाटील
अध्यक्ष, अंतर्निरीक्षी केंद्र, व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DEC development grant.
 © २०१०. चव्हाणराव यशवंत महायंत्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक मुद्रणालय आयुषी पुस्तकालय : कुर्नि २०१० प्रकाशन क्रमांक : १८१०
 पुस्तकालय विकास : अविनाश पाटी
 संशोधन अग्रणीय : अमर डॉ. पी. पी. सुट्टे, विद्यापीठ चौक, पुणे विभाग, नाशिक ४२२ ००६
 मुद्रण : श्री. अश्विनी अग्रवाल, वे. अश्विनी अग्रवाल प्रिंटर्स, सी-१२२, एम.आय.टी.सी., साजूर, नाशिक ४२२ ००७
 अद्ययावत : डॉ. दिनेश वाठे, कुलाकर्षक, चव्हाणराव यशवंत महायंत्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक ४२२ ३२२



सहकाराचे कार्ये

यशवंतराव
घट्याण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU-435

बी. एड. वैकल्पिक अभ्यासक्रम

माध्यमिक स्तरावरील शिक्षण व शिक्षकाची कार्ये

माध्यमिक स्तरावरील शिक्षण व शिक्षकाची कार्ये

लेखक : डॉ. आर. व्ही. टेकाळे, श्री. विजयकुमार पाईकराव, प्रा. के. के. जाधव, डॉ. रेखा टोपकर, डॉ. रेखा उपध्ये,
श्रीमती विजया पाटील, श्रीमती माधवी धारणकर

घटक १ :	माध्यमिक शिक्षणाचे स्वरूप, उद्दिष्टे व महत्त्व	०१
घटक २ :	माध्यमिक शिक्षणाच्या इतिहासातील महत्त्वाचे विकास टप्पे व नवे विचारप्रवाह	१५
घटक ३ :	माध्यमिक स्तरावरील प्रशासन, शासकीय योजना व उपक्रम	६६
घटक ४ :	माध्यमिक शिक्षकाची स्तरनिहाय कार्ये	९०
घटक ५ :	माध्यमिक शिक्षणातील आव्हाने, समस्या आणि उपाययोजना	१०८

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : डॉ. ई. वायुनंदन

तज्ज्ञ सल्लागार समिती

डॉ. बी. बी. भावले	डॉ. विद्यावती कावळकर, कागपूर	डॉ. बी. बी. भोसले, पुणे
यांनी कुलगुरु व. व.प. मुक्त विद्यापीठ नाशिक	डॉ. कुसुम राव, अम्बेल	डॉ. जेठू भावले
डॉ. अनंत जोशी	डॉ. रम्याजी नवी, एच. कुलकर्णी, सोलापूर	संपादन
संस्थापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा	डॉ. एम. एम. देवगुण, मुंबई	मानवसंश्लेषण व भाषा शास्त्र विद्याशाखा
व. व.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. जयदास कावळे, नाशिक	व. व.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. अ. पी. धारमकर, मुंबई	डॉ. जयशंकर जोशी	प्रा. भाषाशास्त्र विद्यापीठ
डॉ. व्ही. विवीव, राणपूर	उपस्थापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा	संस्थापक, संशोधनशास्त्र विद्याशाखा
डॉ. एच. डी. झटके, अनामोदी	व. व.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	व. व.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एम. एम. सोमवडे, जंटेड	डॉ. सोनाजी कावे	डॉ. कविता साठुंके
डॉ. इ. ना. जवहार, सोलापूर	संस्थापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा	अधिष्ठापकशाखा, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
डॉ. टी. एच. पार, औरंगाबाद	व. व.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	व. व.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
प्रकार्य प्र. ना. नाशिक, मुंबई	डॉ. सीमा देवळे, सोलापूर	डॉ. सुरेशा कुंडले
	डॉ. विजयवला देसा, पुणे	ज्येष्ठ

पालकसम समिती

डॉ. अनंत जोशी	डॉ. के. व्ही. सोमवंडे	डॉ. संदीपजी मुळे
संस्थापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा	डॉ. सिद्धीबाबी आगले शिक्षण शास्त्रविद्याशाखा	शास्त्रीय अध्यापक शास्त्रविद्याशाखा, औरंगाबाद
व. व.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	जंटेड, जि. सोलापूर	डॉ. टी.एच. जने
डॉ. कविता साठुंके	सोमती तेजस्विनी कावळे	शास्त्रीय अध्यापक शास्त्रविद्याशाखा, औरंगाबाद
अधिष्ठापकशाखा, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा	अधिष्ठापकशाखा, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा	प्रा. अ.रा. देवगुण
व. व.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	व. व.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	आपटे प्रशासक, पुणे

संशोधक

डॉ. आर.जी. देवळे (घटक १)	प्रा. के.के. बाबा (घटक १)	डॉ. रेखा उपाध्ये (घटक १)
श्री. विनायकदास पर्याराम (घटक १)	डॉ. रेखा देवळे (घटक १)	श्रीमती विष्णू वटवल (घटक १)
		श्रीमती काशी धाराम (घटक १)

संपादन

डॉ. अनंत जोशी
संस्थापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व. व.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

अनुदेशन, भाषा संपादन व अभ्यासक्रम संयोजक

डॉ. कविता साठुंके
अधिष्ठापकशाखा, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व. व.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

श्री. अनंत बाबू
न्यायशास्त्र, रचनात्मक केंद्र, व. व.प. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DFC development grant

© २००७, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

□ पुनर्मुद्रण : फेब्रुवारी २०१२, २०१७, मार्च २०१५, जून २०१७ प्रकाशन क्रमांक : १५०१

□ पुनर्मुद्रण ठेकाटन : श्री. अश्विनाथ, धरणी

□ मुद्रण : श्री. रमेश राधे, संशोधन केंद्र, आर्य, व-१८, जंटेड, सोलापूर, नाशिक - ७.

□ प्रकाशक : डॉ. विनेश भोंडे, कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - 422 222

ISBN 978-81-8055-277-9

(EDU 438)



ज्ञानगंगा घरोघरी

यशवंतराव

चव्हाण

महाराष्ट्र

मुक्त विद्यापीठ

EDU 403

अभ्यासक्रम आणि भाषा

अभ्यासक्रम आणि भाषा

लेखक : डॉ. कविता साळुंके, डॉ. भूषण कर्डिले, डॉ. एस. के. सुर्यवंशी, डॉ. एम. एस. उबाळे, डॉ. दत्तात्रेय तापकीर,
प्रा. विजयकुमार पाईकराव, श्रीम.ज्योती लष्करी, डॉ. पी. बी. दराडे, डॉ. एस. बी. वाळुंके, श्री. सधिन पोरे

घटक १ : शालेय विद्यार्थ्यांची भाषिक पार्श्वभूमी	०१
घटक २ : वर्गातील भाषिक अभिव्यक्तीचे स्वरूप	३५
घटक ३ : माहितीचे अवांतर वाचन व लेखन	६८

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. (डॉ.) ई. वायुनंदन

प्र. संचालक : डॉ. कविता साळुंके

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा परिपद सदस्य

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य डॉ. आर. बी. मानेकर
राजकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला

डॉ. हेमंत राजगुरु
सहयोगी प्राध्यापक, शैक्षणिक सेवा विभाग
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य किंजय जवजेकर
अध्यापक महाविद्यालय
मुंबई

प्राचार्य चंद्रकांत बोरोडे
अध्यापक महाविद्यालय
नाशिक

प्राचार्य उर्मिला धुल
राजकीय अध्यापक महाविद्यालय
पापणी

डॉ. सुरेश पाटील
प्र. संचालक, मूल्यमापन विभाग
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. डी. डी. पवार
सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. जयदीप निकम
प्र. संचालक, आरोग्य विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. विजया पाटील
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

श्री. एम. व्ही. चौधरी
माजी संचालक, इगो
दिळी

प्रा. माधव फारजीकर
सहयोगी प्राध्यापक, सांगकराव विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. संजीवनी महाले
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. एम. एम. सोमुरे
सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

तज्ज्ञ सल्लागार सपिती

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. अमृत जोशी
माजी संचालक, नाशिक

माजी प्राचार्य डॉ. शांताराम वुटे
अकोला

डॉ. नीलिमा सप्रे
सेवानिवृत्त प्राध्यापक, कोल्हापूर

प्राचार्य चंद्रकांत बोरोडे
नाशिक

डॉ. विजा सोहनी
सेवानिवृत्त प्राध्यापक, पुणे

प्राचार्य वनिता काळे
अकोला

डॉ. के. एम. भांडारकर
नागपूर

डॉ. संजीवनी महाले
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य डॉ. संजीवनी मुळे
बीड

प्राचार्य डॉ. पी. आर. माधकजाड
औरंगाबाद

प्राचार्य डॉ. नीना कुटे
मुंबई

प्राचार्य डॉ. गजानन गुल्हाणे
शिक्षणशास्त्र विभाग, अमरावती

प्राचार्य डॉ. इ. ना. जगताप
सोलापूर

डॉ. संजीव सोमवणे
शिक्षणशास्त्र विभाग प्रमुख, पुणे

डॉ. सुरेश पाटील
संचालक, मूल्यमापन विभाग, नाशिक

डॉ. वैजयंता पाटील
शिक्षणशास्त्र विभाग प्रमुख, नांदेड

प्राचार्य डॉ. सुरीता मंगरे
मुंबई

प्राचार्य डॉ. ए. आर. राणे
जळ्यात

प्राचार्य डॉ. रेखा टोपकर
सांगली

डॉ. पद्मिनी एम.
शिक्षणशास्त्र विभाग प्रमुख, कोल्हापूर

डॉ. विजया पाटील
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

पाठ्यक्रिय विकसन सपिती

डॉ. कविता साळुंके
नाशिक

प्राचार्य निर्मला तापकीर
पुणे

डॉ. लता भोरे
न्यापूर

डॉ. रमा भोसले
पुणे

डॉ. संध्या सामुद्रे
पन्वेल

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
नाशिक

डॉ. पद्मिनी एम.
कोल्हापूर

डॉ. दत्तात्रेय तापकीर
पुणे

डॉ. संजीवनी महाले
नाशिक

डॉ. पी. बी. दराडे
सोलापूर

डॉ. डी. डी. पवार
नाशिक

श्री. सचिन अशोक पारे
नाशिक

डॉ. विजया पाटील
नाशिक

डॉ. सुचेता संकपाळ
नाशिक

डॉ. एम. एम. सोमुरे
नाशिक

श्रीमती ज्योती आर. लफ्फरी
नाशिक

लेखन समिती

घटक क्र. 1

डॉ. कविता झार्डुंके
नाशिक

डॉ. पूषण कर्डिले
नाशिक

डॉ. एम. के. सूर्यवंशी
सोलापूर

डॉ. एम. एम. उभाळे
उस्मानाबाद

श्री. सचीन पोरे
नाशिक

घटक क्र. 2

डॉ. दत्तात्रेय तापकीर
पुणे

प्राचार्य निर्मला तापकीर
पुणे

डॉ. संजीवनी महाले
नाशिक

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
नाशिक

श्रीमती ज्योती लक्ष्मी
नाशिक

घटक क्र. 3

डॉ. एम. के. सूर्यवंशी
सोलापूर

डॉ. पी. बी. दराडे
गारगोटी

डॉ. एम. बी. घाडगे
नाशिक

श्री. सचीन पोरे
नाशिक

संपादन समिती (आराध, भाषा व अनुदेशन)

डॉ. अमृत जोशी
माजी संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.प.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. कविता झार्डुंके
प्र.संचालक, व संचोक्त शिक्षणशास्त्र
विद्याशाखा
व.च.प.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. बी. एम. घाडगे
इंजिनियर अश्विनी
नाशिक

निर्मिती

श्री. आनंद घाटव
व्यवस्थापक, ग्रंथनिर्मिती केंद्र
व.च.प.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२

-
- © 2020, वरावंतराव चव्हाण महापाठ्य मुक्त विद्यापीठ, नाशिक □ प्रथम प्रकाशन : ऑक्टोबर 2020 □ प्रकाशन क्रमांक :
□ अक्षरनुकूलता : अँकोरिस, नाशिक - 10
□ मुद्रक :
□ प्रकाशक : डॉ. दिनेश पोटे, कुलसचिव, वरावंतराव चव्हाण महापाठ्य मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२
-

B-18-19-108 (EDU 403)



ज्ञानमंता घोषणेरी

बशवंतराव
घट्टाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 421

बी.एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

मूल्यनिर्धारण व मूल्यमापन

लेखक	: डॉ. प्रकाश देशपांडे, डॉ. नारायण उपासनी, श्री. अनिल पाठक, डॉ. कविता साळुंके	
घटक १	: मूल्यनिर्धारण, मापन आणि मूल्यमापन	०१
घटक २	: शिक्षण व परीक्षाविषयक दृष्टिकोन	११
घटक ३	: शैक्षणिक मूल्यनिर्धारणाचा पाया	२०
घटक ४	: शैक्षणिक मापन	२६
घटक ५	: परीक्षेचे प्रकार आणि कसोट्या	३५
घटक ६	: कसोटीचा विकास	४२
घटक ७	: कसोटीतील प्राप्तांक आणि त्यांचे अर्थ	५४
घटक ८	: श्रेणी निर्धारणाचे तंत्र आणि तत्त्व	६२
घटक ९	: प्रश्नपेढी	७०
घटक १०	: प्रभुत्व अध्ययन आणि परीक्षण	७५
घटक ११	: मूल्यमापन म्हणजे काय ?	८८
घटक १२	: मूल्यमापनाचे हेतू आणि ध्येये	९१
घटक १३	: ज्ञानरचनावादी अध्ययनाचे मूल्यांकन : मंत्र आणि तंत्र	९७
घटक १४	: मूल्यमापनातील काही महत्त्वाचे विषय	१०७

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. ई. वायूंदन

प्र. संचालक : डॉ. कविता साळुंके

तन्त्र सहाय्य समिती

डॉ. अनंत जोशी यात्री संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा ब.च.प.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	के. डॉ. पुष्पिका तंगे वीड
के. एन.एस. शिंदे नाशिक	डॉ. वतीची पाटील पुणे
डॉ. एन. एन. जगताप सातारा	डॉ. के. एम. पांडाकर नाशिक
डॉ. लक्ष्मी राजक मुंबई	डॉ. कान्हे रे. आ. रायगड
डॉ. शांताराम रावते नाशिक	डॉ. शारदा सेबडेकर आर. महााष्ट्र विद्यापीठ, जळगाव
डॉ. टी. एस. मरी औरंगाबाद	डॉ. देवराजे जी. एस. पुणे
	डॉ. कविता साळुंके नाशिक

लेखन समिती

प्र. प्रकाश देसाय यात्री संचालक शैक्षणिक सेवा विभाग ब.च.प.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. नागम जगताप पुणे	डॉ. अरवि पाठक (बहाल) यात्री प्रकाशक शैक्षणिक सेवा विभाग ब.च.प.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. कविता साळुंके शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा ब.च.प.मुक्त विद्यापीठ नाशिक
---	------------------------	---	---

संपादन समिती :

डॉ. अनंत जोशी यात्री संचालक, पाठ्यक्रमाचे व सामाजिकशास्त्र विद्याशाखा ब.च.प.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. कविता साळुंके शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा ब.च.प.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
--	---

निर्मिती

आनंद कादम
ज्येष्ठ प्रकाशक, उपनिर्मिती केंद्र, ब.च.प.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

- © २०१९, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
- अक्षरमुद्रण : अक्षरमुद्रण, नाशिक
 - पुस्तक : डॉ. वि.के. साळुंके, जे. वि.सि.का. विद्यापीठ, २, विठ्ठल रोड, बकरीलवाडी, नाशिक - ४२२ ००९
 - प्रकाशन : डॉ. दिनेश भोंडे, कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२
 - प्रथम प्रकाशन : मे २०१९
 - पुनर्मुद्रण : जून २०१९, फेब्रुवारी २०१८
 - प्रकाशन क्र.: २१४९



ज्ञानगंगा धरोघरी

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 423

लिंग, शाळा आणि समाज

लिंग, शाळा आणि समाज

लेखक : प्रा. चुवराज पवार, डॉ. नवनाथ इंदलकर, डॉ. संजय निंबाळकर, श्री. सचिन पोरे, श्रीमती ज्योती लष्करी, डॉ. विजया पाटील, डॉ. सोनुने एस. एस., डॉ. कविता साळुंके, डॉ. संगिता बिहाडे, डॉ. निलिमा मोरे, डॉ. विजया दहिबेलकर, डॉ. प्रतिभा देसाई

घटक १ : लिंग समभाव व प्रश्नांवरील उपाय	१
घटक २ : लिंग आणि शालेय शिक्षण	२९
घटक ३ : समाजविकासात शिक्षकाची भूमिका	७६

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. (डॉ.) ई. वायुनंदन

संचालक : डॉ. कविता साळुंके (I/C)

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा परिषद् सदस्य

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य डॉ. आर. बी. मानेकर
राजकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला

डॉ. हेमंत राजगुरू
सहयोगी प्राध्यापक, शैक्षणिक सेवा विभाग
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रा. विजयकुमार पाईकरान
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य विजय जवळेकर
अध्यापक महाविद्यालय
मुंबई

प्राचार्य चंद्रकांत बोरसे
अध्यापक महाविद्यालय
नाशिक

प्राचार्य उर्मिला धूल
राजकीय अध्यापक महाविद्यालय
पाधगी

डॉ. सुरेश पाटील
प्र. संचालक, मूल्यापन विभाग
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. डी. डी. पवार
सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. जयदीप निकम
प्र. संचालक, आरोग्य विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. विजया पाटील
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

श्री. एस. व्ही. चौधरी
माजी संचालक, ह्यो
दिंडी

प्रा. माधव पळशीकर
सहयोगी प्राध्यापक, सांगणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. संजीवनी महाले
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. एम. एम. सोनुने
सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

तज्ज्ञ सल्लागार समिती

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

माजी प्राचार्य डॉ. गांताराम बुटे
अकोला

डॉ. नीलिमा सरो
सेवानिवृत्त प्राध्यापक, कोल्हापूर

प्राचार्य चंद्रकांत बोरसे
नाशिक

डॉ. चिंता सोडणी
सेवानिवृत्त प्राध्यापक, पुणे

प्राचार्य वनिता काळे
अकोला

डॉ. संजीवनी महाले
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. पी. आर. गाधकनाड
औरंगाबाद

डॉ. मीना कुटे
मुंबई

डॉ. गजानन गुलहाणे
शिक्षणशास्त्र विभाग, अमरावती

डॉ. व्हा. ना. जगताप
कोल्हापूर

डॉ. संजीव सोमवणे
शिक्षणशास्त्र विभाग, पुणे

डॉ. वैजयंता पाटील
शिक्षणशास्त्र विभाग, नांदेड

डॉ. सुनीला मणेर
मुंबई

डॉ. अनंत जोशी
माजी संचालक, नाशिक

डॉ. ए. आर. रामे
जळगाव

डॉ. रेखा टोपकर
सांगली

डॉ. पद्मिनी एम.
शिक्षणशास्त्र विभाग, कोल्हापूर

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. कविता साळुंके
नाशिक

डॉ. सी. डी. महाले
अकोला

डॉ. नलिनी पाटील
पुणे

डॉ. विजया दहिबेलकर
धुळे

डॉ. प्रंथवा सायुद्रे
अकोला

प्रा. विजयकुमार पाईकरान
नाशिक

श्रीमती ज्योती आर. लण्करी
नाशिक

डॉ. संजीवनी महाले
नाशिक

डॉ. के. एम. चव्हाण
नाशिक

डॉ. पी. एस. रेसाई
गारगीटी

प्रा. अंजली ठाकूर
अमरावती

डॉ. निलिमा अरविंद मोरे
मुंबई

डॉ. एम. एस. सोनुने
नाशिक

डॉ. रेखा टोपकर
सांगली

डॉ. कुमुद चौधरी
मुंबई

डॉ. ए. जी. वातकर
अकोला

डॉ. विजया पाटील
नाशिक

डॉ. डी. डी. पवार
नाशिक

श्री. सचिन अशोक पोरे
नाशिक

लेखन समिती

प्रा. युवराज पवार
अकोला

डॉ. नवनाथ इंदलकर
अकोला

डॉ. संजय निंबाळकर
ठाणे

श्री. सचिन पौरे
नाशिक

श्रीमती ज्योती लष्करी
नाशिक

डॉ. विजया पाटील
नाशिक

डॉ. एम. एम. सोनुने
नाशिक

डॉ. डी. डी. पवार
नाशिक

डॉ. कविता मालुंके
नाशिक

डॉ. संगीता विठ्ठल
अकोला

डॉ. निलिमा मोरे
अकोला

डॉ. विजया इट्टिवेलकर
धुळे

डॉ. प्रतिभा देसाई
पारनेरी

संपादन समिती (आजय, भाषा व अनुदेशन)

डॉ. अनंत जोशी
माजी संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
य.च.प.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. कविता मालुंके
प्र.संचालक, व संचोदक शिक्षणशास्त्र
विद्याशाळा
य.च.प.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. शांताशम वुटे
सेवानिवृत्त प्राचार्य
अकोला

निर्मिती

श्री. आनंद सादने
सहसंचालक, प्रगतिनिर्मिती केंद्र
य.च.प.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक ४२२ २२२

-
- © 2020, धरावंतराव चव्हाण महााष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक □ प्रथम प्रकाशन : जुलै 2020 □ प्रकाशन क्रमांक :
□ अक्षरजुळणी : अँकोमिस, नाशिक - 10
□ मुद्रक :
□ प्रकाशक : डॉ. दिनेश भोंडे, कुलसचिव, धरावंतराव चव्हाण महााष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक ४२२ २२२
-



ज्ञानगंगा धरोघटी

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 401

बी.एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

अध्ययनार्थी व त्याचा विकास

लेखक : डॉ. दत्तात्रय तापकीर, प्रा. विजयकुमार पाईकराव, डॉ. मनिषा चिप्रे, डॉ. तेजस्विनी कदम,
डॉ. रमा भोसले, डॉ. प्रीती पाटील, डॉ. कविता सालुंके

घटक १	: मानसशास्त्राचा अर्थ व अभ्यासपद्धती	१
घटक २	: वाढ व विकास	३२
घटक ३	: समूहाचे मानसशास्त्र	८८
घटक ४	: व्यक्तिमत्त्व	१०२
घटक ५	: स्मृती	१४३
घटक ६	: विचारप्रक्रिया	१५६
घटक ७	: बुद्धिमत्ता	१७१
घटक ८	: सर्जनशीलता	१९४

परशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. ई. वायूंदन

प्र. संचालक : डॉ. कविता साळुंके

तज्ज्ञ सल्लागार समिती

डॉ. जना गोरी माजी संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प.च.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक	के. डॉ. सुधीरकर लंगे बीड
के. राजदाम काकते नाशिक	डॉ. नलीनी पाटील पुणे
डॉ. एच. एन. जगताप बीड	डॉ. के. एम. पांडुरंगकर नाशिक
डॉ. सत्यवती रामक पुणे	डॉ. कानहे वें. जा. नाशिक
डॉ. संतोषाबाबा हावडे नाशिक	डॉ. शारदा सेवडेकर जगदलगाव विद्यापीठ, जळगाव
डॉ. टी. एस. मारे भोलावद	डॉ. देवराजे श्री. एम. पुणे
	डॉ. कविता साळुंके नाशिक

लेखन समिती

डॉ. दत्तात्रय तापकीर	डॉ. एम. श्रीरामे
प्रा. विजयकुमार पाईनाग	डॉ. प्रीती पाटील
डॉ. मनिषा विडे	डॉ. कविता साळुंके
डॉ. तेजस्विनी कदम	

संपादन समिती

डॉ. कविता साळुंके शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प.च.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. जना गोरी माजी संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा प.च.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक
--	--

निर्मिती

आनंद वादस
संस्थापक, प्राथमिकी केंद्र, प.च.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

- © २०१६, परशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
अक्षरमुद्रणी : अंबोसिस, नाशिक
- प्रथम प्रकाशन : एप्रिल २०१६
पुनर्मुद्रण : जून २०१७, फेब्रुवारी २०१८
- मुद्रक : श्री. जॉन शाजीबाब, ये. डेप्लिना स्ट्रीट, २, निटको रोड, कबीरनगरी, नाशिक - ४२२ ००९
- प्रकाशक : डॉ. दिनेश भोडे, कुलसचिव, परशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२
-



ज्ञानगंगा घरोघरी

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 402

बी.एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

अध्ययन आणि अध्यापन

लेखक : डॉ. कविता सालुंके, डॉ. अनंत जोशी, डॉ. प्रीती पाटील, डॉ. मनीषा चौधरी, डॉ. रमा भोसले,
डॉ. मोहन खताळ, डॉ. अश्विन बोंदार्डे, डॉ. विजया पाटील

संपादन : डॉ. अनंत जोशी, डॉ. कविता सालुंके

घटक १	: अध्यापन आणि अध्यापक : आकलन	१
घटक २	: अध्यापनाचे व अध्यापकाचे मानसशास्त्र	३७
घटक ३	: अध्ययन प्रक्रियेचे आकलन	७१
घटक ४	: शाळा व वर्ग वातावरणाचे आकलन	१०७
घटक ५	: स्वयंनिर्देशित अध्ययन	१२४

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. ई. वायूनांदन

प्र. संचालक : डॉ. कविता साळुंके

तज्ज्ञ सल्लागार समिती

डॉ. अमर जोशी
पॉली संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.प.पुस्त विद्यापीठ, नाशिक

के. राजराज बाळगे
नाशिक

डॉ. एच. एन. जगताप
सातपूर

डॉ. मन्मथी पांडव
मुंबई

डॉ. शंकराम एवले
नाशिक

डॉ. टी. एस. पारं
औरंगाबाद

के. डॉ. कुळाकर संतोष
बीड

डॉ. नमिनी पाटील
पुणे

डॉ. के. एच. भांडाकर
सातपूर

डॉ. कापडे जे. ज्ञान
नांदेड

डॉ. सागर संभोकर
उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ, अहमदाबाद

डॉ. देवपांडे ज्यो. एस.
पुणे

डॉ. कविता साळुंके
नाशिक

लेखन समिती

घटक १ : डॉ. कविता साळुंके
डॉ. मनीष चौधरी
डॉ. प्रीती पाटील

घटक २ : डॉ. प्रीती पाटील
डॉ. रमा पोपले
डॉ. सोम जगताप

घटक ३ : डॉ. विनया पाटील

घटक ४ : डॉ. अमर जोशी

घटक ५ : डॉ. अश्विन वांगड

संपादन समिती

डॉ. अमर जोशी
पॉली संचालक, मानवविद्या व सामाजिक शास्त्रे विद्याशाखा
य.च.प.पुस्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. कविता साळुंके
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.प.पुस्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

आनंद कादंब
सहस्यधायक, प्रबंधनिर्मिती केंद्र, य.च.प.पुस्त विद्यापीठ, नाशिक

© २०१६, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

■ अक्षरमुद्रणी : अर्धसिमि, नाशिक

■ मुद्रण : श्री. जेंड शाहीदास, जे. रिप्लिवा प्रिंटर्स, २, निरको रोड, वकीलवाडी, नाशिक - ४२२ ००९

■ प्रकाशक : डॉ. दिनेश भोडे, कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२

■ प्रथम प्रकाशन : एप्रिल २०१६

■ प्रकाशन क्र. : २१२६

■ पुनर्मुद्रण : जून २०१७, फेब्रुवारी २०१८



ज्ञानमेवा परमेश्वरी

परमवैराग्य
संस्थान
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 405

सी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : मराठी

लेखक : डॉ. नलिनी विठ्ठल, प्राणवर्धनी अर. कुलकर्णी, डॉ. तारदा शेळकेकर, श्री. धनंजी बनकर, श्री. के. एन. सांगळे,
डॉ. रेखा टोपकर, श्री. शिज्यकुमार पाईकराव, डॉ. सुधाकर गंधे, डॉ. हसिना बेगम

घटक १	: मराठी भाषेचे स्वरूप व संरचना	०१
घटक २	: अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तके	१५
घटक ३	: मराठी विषयाचे आरंभविश्लेषण	४६
घटक ४	: अध्यापनपूर्व आरंभज्ञान अभिवृद्धी	६३
घटक ५	: मराठी विषयाचे अध्यापनशास्त्रीय विश्लेषण	७१
घटक ६	: मराठी विषयाचे आरंभ आणि अध्यापन पद्धती एकत्रीकरण	८१
घटक ७	: मराठी विषयाची शैक्षणिक प्रतिक्रिया	१०९
घटक ८	: आरंभदुक्त अध्यापन पद्धतीच्या संदर्भात पाठ्याचा मराठीचे मूल्यमापन	१२९
घटक ९	: द्वितीय भाषेच्या स्वरूपात मराठीचे अध्यापन	१६४

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. डॉ. वासुदेव

सभ्य सहाय्यार समिती

डॉ. बी. पी. शंभरे, कुलगुरु प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. ह. वा. अजय सोमपुर	डॉ. एम. एम. देवगुड मुंबई	डॉ. बी. पी. भोस्ले पुणे
डॉ. अजय शेंकोरी संचालक, शिक्षणसहाय विद्याशाखा प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. टी. एम. पारे औरंगाबाद	डॉ. रामदास भावले नाशिक	डॉ. रमेश भावले, संचालक सामाजिक व सामाजिकशास्त्र विद्याशाखा प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. ज. पी. भातवकर मुंबई	डॉ. आर्षाद प्र. ठा. कासार मुंबई	डॉ. जयदेव शेंकोरी अहमदनगर, शिक्षणसहाय विद्याशाखा प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. रामचंद्र शिंदे, संचालक संगणकशास्त्र विद्याशाखा प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. दु. बी. विठ्ठल पणजी	डॉ. विठ्ठलजी कावठकर नामपुर	डॉ. भीमराव भावे अहमदनगर, शिक्षणसहाय विद्याशाखा मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. अशिता कावठे अभियांत्रिकशास्त्र, शिक्षणसहाय विद्याशाखा प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एम. सी. शरिफ महाराष्ट्र	डॉ. पुण्डरीक अकोला	डॉ. सीमा पेठारे, कोल्हापूर	डॉ. सुभा कुंडले, गोरगाव
डॉ. एम. एम. तरेकर, गोंय	डॉ. आर्षाद श्री. एम. कुलकर्णी सोमपुर	डॉ. विनयकांत मेढार, पुणे	

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. आनंद शेंकोरी, संचालक डॉ. अशिता शेंकोरी डॉ. आनंद पाटी डॉ. आशापाळ शरिफ शिक्षणसहाय विद्याशाखा, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. भीमराव भावे डॉ. अशिता कावठे डॉ. शशी कावठकर श्रीमती वैजलिन कदम	डॉ. संजीवनी शंभरे श्रीमती विनय पाटील श्री. विनयकुमार परांजना श्रीमती शशी पाणकर	डॉ. श्री. एम. देवगुड प २/५, तार्वेदनगर, रत्नागरी पुणे
---	--	---	---

शेखन समिती

डॉ. श्री. आर. मुलगावी एम.पी.एन. कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, रायगडा, रांगली	श्री. प्रभावी प्रसाद आचार्य महारिवालय श्री. वि. पुणे	डॉ. देव रोयल एम.पी.एन. कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, रायगडा, रांगली	डॉ. हीमल देव राजकीय अन्वयन महारिवालय नांदेड
डॉ. शैली शिंदे प. वि. प्र. संशोधने शिक्षणसहाय महामिद्यालय, संजय टोड, नाशिक	डॉ. के. एम. जांभरे महाराष्ट्र शिक्षण विद्याशाखा महामिद्यालय, रत्नागरी	डॉ. विनयकुमार परांजना अभियांत्रिकशास्त्र, शिक्षणसहाय विद्याशाखा, प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. सुधाकर फोडे यादवगुड शिक्षणसहाय महामिद्यालय कोल्हापूर
डॉ. शांत शेंकोरकर राजकीय अन्वयन महारिवालय जंजिरागाव, वि. पीठ	डॉ. श्यामसुंदर, वि. कोल्हापूर		

संपादन

डॉ. आनंद शेंकोरी
संचालक, शिक्षणसहाय विद्याशाखा
प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. श्री. एम. देवगुड
प २/५, तार्वेदनगर, रत्नागरी
पुणे

अनुदेशन संपादन

डॉ. अशिता कावठे
अभियांत्रिकशास्त्र, शिक्षणसहाय विद्याशाखा
प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

श्री. आनंद कावठे
सहाय्यार, संचालकीय सेवा, प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DEC development grant.

© २००५, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक सुधारित आवृत्ती पुनर्मुद्रण : मार्च २०१५ प्रकाशन प्रयोग : ९
 मुद्रणक केंद्र : डॉ. अशिता कावठे संगणकीय अक्षरमुद्रणी : आर. टी. टी. पी. मुंबई पुनर्मुद्रण : जून १९९५, प
 भाषा : डॉ. विनयकांत मेढार, वै. अशिता शेंकोरी, प-१५, नाशिक कॉलेज, एम.आय.टी.सी., नाशिक



सर्वज्ञान संस्थान

वसुदेवसर्व
संस्थान
महाराष्ट्र
मुमुक्षु विद्यापीठ

EDM 407

बी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : English

लेखक : डॉ. सत्येज वीरवार, डॉ. जी. एच. रूर्वशी, डॉ. दिवाजी अंबेकर, डॉ. के. डी. गायकवाड, डॉ. शशी गायकवाड,
डॉ. अकाशम कुतुब, प्रा. मीना कुले

Unit 1 : Nature and Structure of English Subject	01
Unit 2 : Analysis of Curriculum, Syllabus and Text-books	06
Unit 3 : Pre-teaching Stage: Content Knowledge Enrichment for Teachers	22
Unit 4 : Content Analysis of the Unit to be Taught	70
Unit 5 : Pedagogical Analysis of English	76
Unit 6 : Integration of Methods of Teaching and Content	99
Unit 7 : Planning and Testing	122
Unit 8 : English as a First Language	141
पटक 8 : ज्ञानाची प्रतिकल्पने (Knowledge Representation)	158



ज्ञानमया परोपरी

यशवंतराव

चव्हाण

महाराष्ट्र

मुक्त विद्यापीठ

EDU 409

बी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : इतिहास

लेखक : डॉ. रामदास बरकले, डॉ. अरविंद जोशी, डॉ. डी. आर. कुलकर्णी, प्रा. ज्योती महार, श्रीमती रेखा उपाध्ये,
प्रा. एस. आर. वाने, डॉ. सुनंद रोठने, डॉ. कविता राऊतके

घटक १	इतिहासाचे स्वरूप व संरचना	००
घटक २	अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तके यांचे विश्लेषण	१६
घटक ३	इतिहासाच्या अध्यापनासाठी आवश्यक ज्ञान अधिष्ठाती	३८
घटक ४	आवश्यक विश्लेषण	४८
घटक ५	शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्रीय विश्लेषण	६१
घटक ६	इतिहासाचा आभाव आणि अध्यापन पद्धती यांचे एकत्रीकरण	७०
घटक ७	ज्ञानाची प्रतिरूपणे	१०३
घटक ८	आवश्यक अद्युक्त अध्यापन पद्धतीसंदर्भात मूल्यमापन	११६

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रा. डॉ. ई. वासुदेव

तज्ञ सहायक समिती

डॉ. बी. पी. भावले, कुलसूत्र व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. ए. ए. देवकुल मुंबई	डॉ. ए. ए. देवकुल मुंबई	डॉ. ए. ए. देवकुल मुंबई
डॉ. भद्रा जोशी अध्यक्ष, शिक्षणशास्त्र विद्यापीठ व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. टी. एच. जगरे जोतेपनगर	डॉ. रमदास झारले -सिन्न	डॉ. ए. ए. देवकुल मुंबई
डॉ. अ. गो. धारवाकर मुंबई	डॉ. प्रकाश व. रं. बाबल मुंबई	डॉ. अरविंद जोशी प्रपाठक, शिक्षणशास्त्र विद्यापीठ व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. ए. ए. देवकुल मुंबई
डॉ. दु. जी. विनायक महाराष्ट्र	डॉ. विभाकराव पातळकर नाशिक	डॉ. गोवर्धनी बाबे प्रपाठक, शिक्षणशास्त्र विद्यापीठ व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. ए. ए. देवकुल मुंबई
डॉ. एच. पी. खुदोराडे अध्यक्ष	डॉ. सुसुमान अकोला	डॉ. नीमा येवले कोल्हापूर	डॉ. ए. ए. देवकुल मुंबई
डॉ. ए. ए. बाबणे नाशिक	डॉ. प्रकाश पी. एम. कुलकर्णी कोल्हापूर	डॉ. विभवराव मेडक पुणे	डॉ. ए. ए. देवकुल मुंबई

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. अशोक जोशी, संभावनक	डॉ. दीपाती बाबे	श्रीमती विजया पाटील	डॉ. सत्यम नरकर
डॉ. अरविंद जोशी	डॉ. कमला पाटीले	श्री. विजयकुमार बाईलगा	शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, नाशिक
डॉ. कल्याण बाबे	डॉ. शशी पातळकर	श्रीमती विजयिनी पाटील	नाशिक
डॉ. कल्याण बाबे	डॉ. सतीशवी पाटीले	श्रीमती बाबती धारवाकर	नाशिक

शिक्षणशास्त्र विद्यापीठ, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

लेखन समिती

डॉ. एमकांत बाबले अध्यक्ष, शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, नाशिक	डॉ. ज्योती पाटील शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, मुंबई	डॉ. सुनील पाटील सामाजिक अध्ययन महाविद्यालय, नाशिक
डॉ. अरविंद जोशी प्रपाठक, व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	श्रीमती रेखा टावळे सामाजिक अध्ययन महाविद्यालय बरडी रोड, नाशिक	डॉ. करिमा पाटीले श्री. अशोक
डॉ. डॉ. जग. कुलकर्णी सामाजिक अध्ययन महाविद्यालय दिनेश रोड, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	प्रा. एच. आर. बाबे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, नाशिक	व. च. म. मुक्त विद्यापीठ नाशिक

संपादन

डॉ. जगत जोशी संपादनक, व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. राधिका झारले प्रपाठक, शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, नाशिक	डॉ. कमला पाटीले अध्यक्ष, व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
--	---	---

अनुदेशन व भाषा संपादन

निर्मिती

श्री. अशोक बाबे अध्यक्ष, संवर्णमिती केंद्र, व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
--

First edition developed under D.T. development grant
 © 2004, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक □ (सुधारित) : वर्ष 2015 □ अद्ययावत आवृत्ती : 2015
 □ मुखसूत्र : अविनाश बाबे □ कृपासूत्र : सप्टे. 14, इ. 2015
 □ मुद्रण : श्री. अशोक बाबे, व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - 422 222
 □ प्रकाशनक : डॉ. दिनेश पाटील, कुलसूत्र, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - 422 222
 ISBN 978-81-8055-157-1 (EDU 409)



अभ्युत्थान आयोग

बसवंतराव
धरदास
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 410

बी. एड. अभिज्ञान अभ्यासक्रम

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : भूगोल

लेखक : श्रीमती उषा पाटील, श्रीमती सुरेखा जोशी, श्री. मंगन सुखसे, श्रीमती शोभना जोशी, श्रीमती सुरेशिनी पुरारे,
श्रीमती विजया पाटील, डॉ. उज्ज्वला तरकरांबंद

घटक १ : भूगोल ज्ञानशाखेचे स्वरूप व संरचना	०१
घटक २ : भूगोल अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तक सुसंगती	०९
घटक ३ : भूगोल अध्यापन घटकाचे आक्षयविरलेषण	१९
घटक ४ : भूगोल शिक्षकाची अध्यापनपूर्व आत्मपरीक्षण अभिवृद्धी	३३
घटक ५ : ज्ञानाची प्रतिरूपणे	४१
घटक ६ : भूगोल अध्यापन पद्धतीचा विचार व आसपासी एकत्रीकरण	५४
घटक ७ : भूगोलाचे अध्यापनशास्त्रीय विरलेषण	१४६
घटक ८ : भूगोलाच्या आत्मपुस्तक अध्यापन पद्धतीसंदर्भात शिक्षक व विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन	१५४

शशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु - प्रा. (डॉ.) पाणिक्वान सावुरे

राज्य सङ्गमर समिती

डॉ. जी. पी. कांबळे, राष्ट्रीय कुलगुरु स. च. च. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. ड. वा. जगताप कोल्हापूर	डॉ. एच. एन. देसायुड मुंबई	डॉ. श्री. श्री. गोरे पुणे
डॉ. अमर गोवंडे संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा स. च. च. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. टी. एम. पगरे अहमदाबाद	डॉ. रामदास बरसेले राजिक	डॉ. रमेश जाधव, इच्छात्मक मानवविज्ञान व समाजविज्ञान विद्याशाखा स. च. च. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. अ. पी. घाटगेकर मुंबई	डॉ. कर्णारं प्र. न. मयकर मुंबई	डॉ. प्रमोद जोशी इच्छात्मक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा स. च. च. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	प्रा. रामचंद्र तिवारी, इच्छात्मक संगणकशास्त्र विद्याशाखा स. च. च. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. यु. पी. चिडंबर भारत	डॉ. विठ्ठलराव काजलकर कोल्हापूर	डॉ. सोमेशी बरसे इच्छात्मक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा स. च. च. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. रमेश सावुरे अधिष्ठाता, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा स. च. च. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एच. टी. खारेवाल अमरावती	डॉ. सुब्रह्मचंद्र अहमदाबाद	डॉ. सीमा देवते कोल्हापूर	डॉ. सुरेशा कुबरे अहमदाबाद
डॉ. एच. एच. मोरगाळे नांदेड	डॉ. कर्णारं श्री. एम. कुलकर्णी कोल्हापूर	डॉ. विठ्ठलराव देहात पुणे	

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. अमर गोवंडे, संचालक	डॉ. मंगेशी बरसे	श्रीमती विजया चट्टी	श्री. व. बा. चौधे
डॉ. प्रमोद जोशी	डॉ. कविता सावुरे	श्री. विश्वनाथ पांडेकर	'अभ्युपान', वर्कशेड सोसा फाउंडेशन, ४२, आनंदवाडी विद्यालय रोड, पुणे - ५
डॉ. रामदास बरसेले	डॉ. जगदीश कांबळेकर	श्रीमती तंजळिणी कलम	
प्रा. रमणराव तिवारी शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा, शशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. मनीषी म्हातरे	श्रीमती माधवी घाटगेकर	

लेखन समिती

श्रीमती उषा चव्हाण	श्रीमती मंगेशी चौधरी	श्रीमती विजया चट्टी
श्रीमती सुरेशा चौधरी	श्रीमती सुब्रह्मचंडी सुबुरे	डॉ. उज्वला कांबळेकर
श्री. राम चव्हाणे		

संपादन

अनुदेशन व भाषा संपादन

डॉ. अमर गोवंडे संचालक, स. च. च. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	श्री. ड. वा. चौधे 'अभ्युपान', वर्कशेड सोसा., फाउंडेशन, ४२, आनंदवाडी विद्यालय रोड, पुणे - ५	डॉ. कविता सावुरे अधिष्ठाता, स. च. च. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
---	--	--

निर्मिती

श्री. अमर गोवंडे
अधिष्ठाता, शशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DEC development grant.

- © १९८२, शशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
- मुद्रण देखावा : श्री. जयिंदा घाणे
- मुद्रण : श्री. जयिंदा घाणे, श्री. सुब्रह्मचंद्र, ए-६, ए-६-२५, इंदिरा मंदिरा, को. जय. टी. पी., कोल्हापूर, नाशिक - ४१२ ००५.
- प्रकाशक : डॉ. उज्वला चौधरी, कुलसचिव, शशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ १२२
- मुद्रणित अनुसंधान प्रारंभिक : मार्च १९८१
- प्रकाशन क्रमांक : ११०५
- संपादकीय उपायुक्तकमी : अमर डी. डी. पी. मुंढे, नाशिक

ISBN 978-81-8655-158-X

(EDU) 408



शासन कार्यालय
मुंबई विद्यापीठ

व्यवस्थापक

कक्षा

पहाण

मुंबई विद्यापीठ

EDU 412

सी. एड. अधिष्ठाता अभ्यासक्रम

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : विज्ञान

लेखक : प्रा. अरविंद कर्णाले, श्रीमती. प्रतिभा शेठे, डा. अश्विनी बांदे, श्री. टी. डी. शतीर, डॉ. संजीवनी पट्टले,
श्रीमती गजनी बा. डॉ. संतोष कुलकर्णी, डॉ. गीताजी वसे

घटक १	विज्ञान विषयाचे स्वरूप व मूल्य	०५
घटक २	अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तके	०८
घटक ३	अभ्यासपूर्व आसयज्ञान अभेदनी	२६
घटक ४	अभ्यास घटकाचे आशय विश्लेषण	३४
घटक ५	विज्ञान शिक्षकांचे आसयज्ञानातील शिक्षण	५१
घटक ६	विज्ञानाचे अध्यापन आणि अभ्यासी एकत्रीकरण	६९
घटक ७	विज्ञानातील अभ्यासी प्रतिक्रमे	८४
घटक ८	विज्ञान : आसयज्ञानातील अध्यापनप्रवृत्तीसंदर्भात मूल्यमापन	१०२
घटक ९	विज्ञान शिक्षकांच्या शिबिरा व मुक्तिका	११४

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : डॉ. ई. वाधुनादन

राज्य सहायता समिती

डॉ. पी. बी. तावडे, माधो कुलगुरु प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. इ. ग. जगत सांगली	डॉ. एच. एम. प्रभुकर मुंबई	डॉ. जी. जे. भावे पुणे
डॉ. अशोक जोशी संशोधक, विद्यार्थ्यांचे विकास खा ठ. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. श्री. एम. मंगे औरंगाबाद	डॉ. रमणराव जगज नाशिक	डॉ. ए. त. फडके, महात्म मनोव्यवस्था व समाजविकास विद्यापीठ प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. ए. सी. शेतकराकर मुंबई	डॉ. एम. ए. व. वामन मुंबई	डॉ. अशोक जोशी विशेषक, शिक्षणालय विद्यापीठ प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. ए. ए. विनायक, महात्म सामाजिक विद्यापीठ (सांगली)
डॉ. पु. जी. शिंदे मुंबई	डॉ. विश्वामय वाघनाथ सांगली	डॉ. वीरभद्र बाले नांदेड, शिक्षणसमन्वय विद्यापीठ प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. ए. ए. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एस. बी. शिंदेवाले अहमदनगर	डॉ. कुमुदलता अहमदनगर	डॉ. अशोक जोशी नांदेड	डॉ. अशोक जोशी अहमदनगर, शिक्षणसमन्वय विद्यापीठ प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एच. एम. शिंदेवाले सांगली	डॉ. वी. ए. कुमठार सांगली	डॉ. भा. पी. शिंदे सांगली	डॉ. सुभाष कुमठार सांगली

प्रादेशिक विकास समिती

डॉ. अशोक जोशी, महात्म	डॉ. शिवाजी बाले	डॉ. विनायक शिंदे	डॉ. विनायक शिंदे
डॉ. अशोक जोशी	डॉ. कल्पित साठुळे	डॉ. विनायक शिंदे	डॉ. विनायक शिंदे
डॉ. वसंत जोशी	डॉ. सी. सी. शिंदे	डॉ. विनायक शिंदे	डॉ. विनायक शिंदे
डॉ. काशीनाथ शिंदे	डॉ. काशीनाथ शिंदे	डॉ. विनायक शिंदे	डॉ. विनायक शिंदे
विद्यार्थ्यांचे विकास खा, महात्म	विद्यार्थ्यांचे विकास खा, महात्म	विद्यार्थ्यांचे विकास खा, महात्म	विद्यार्थ्यांचे विकास खा, महात्म

लेखन समिती

डॉ. अशोक जोशी	डॉ. सी. सी. शिंदे	डॉ. विनायक शिंदे
डॉ. अशोक जोशी	डॉ. सी. सी. शिंदे	डॉ. विनायक शिंदे
डॉ. अशोक जोशी	डॉ. सी. सी. शिंदे	डॉ. विनायक शिंदे

संघादन

डॉ. अशोक जोशी संघादनक, प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. विनायक शिंदे सांगली	अनुदेशन व भाषा संघादन डॉ. विनायक शिंदे अहमदनगर, प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
---	----------------------------	---

निर्दिष्टी

डॉ. अशोक जोशी
अध्यक्ष, निर्दिष्टी मंडळ, प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

For more information contact the DEU, Dept. of Education, Nashik

१) पत्ता : अहमदनगर, प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

२) संपर्क : अहमदनगर, प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

३) संपर्क : डॉ. अशोक जोशी, प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२००२

४) संपर्क : डॉ. विनायक शिंदे, अहमदनगर, प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२००२

५) संपर्क : डॉ. अशोक जोशी, अहमदनगर, प. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२००२



ज्ञानगंगा घरोघरी

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 424

बी.एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

ज्ञान आणि अभ्यासक्रम

लेखक : डॉ. संजीवनी महाले, प्रा. वसंतराव कर्डिले, डॉ. कविता साळुंके

घटक १ : ज्ञानाचे स्वरूप व संरचना	०१
घटक २ : अभ्यासक्रम व पाठ्यक्रम	१३
घटक ३ : उद्दिष्टे व त्यांची मांडणी	१८
घटक ४ : पाठ्यक्रम	३३
घटक ५ : मुद्रित अनुदेशन साहित्य	३९
घटक ६ : दूर शिक्षणाचे स्वरूप व अभ्यासक्रम	५६

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. ई. वायूनंदन

प्र. संचालक : डॉ. कविता साळुंके

तज्ज्ञ सल्लागार समिती

डॉ. अमर बोली काशी संवालय, शिक्षणसंस्थान विद्यासाखा ब.च.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक	के. डॉ. कुळाकर संतोष बीड
के. राजराज बाळगे नाशिक	डॉ. नलीनी पाटील पुणे
डॉ. एच. एन. जगत सातारा	डॉ. के. एच. भांडाकर सातारा
डॉ. मधुसूती पांडव मुंबई	डॉ. कापडे जे. ज्ञान नांदेड
डॉ. शंकराम एवले नाशिक	डॉ. साठे संभवेकर उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ, अहमदाबाद
डॉ. टी. एस. कांदे औरंगाबाद	डॉ. देशपांडे ज्यो. एस. पुणे
	डॉ. कविता साळुंके नाशिक

लेखन समिती

डॉ. संजीवनी पारले उपनारी संचालक शिक्षणसंस्थान विद्यासाखा ब.च.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२	प्रा. धरेंद्रराव कर्डिले	डॉ. कविता साळुंके सहाय्यी प्राध्यापक शिक्षणसंस्थान विद्यासाखा ब.च.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२
---	--------------------------	--

संपादन समिती

डॉ. कविता साळुंके
शिक्षणसंस्थान विद्यासाखा
ब.च.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

आनंद कादंब
सहस्राध्यक्ष, ग्रंथनिर्मिती केंद्र, ब.च.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

- | | | |
|---|---|-----------------------|
| ● २०१६, धरेंद्रराव धरेंद्रराव महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक | ■ प्रथम प्रकाशन : इडिल २०१६ | ■ प्रकाशन क्र. : २११८ |
| ■ अक्षरवृत्तणी . धरेंद्रराव, नाशिक | ■ पुनर्मुद्रण : जून २०२०, फेब्रुवारी २०२८ | |
| ■ मुद्रक : श्री. जे.टी. साजीबाबा, मे. विप्लव प्रिंटर्स, १, चिडबो रोड, बकीलवाडी, नाशिक - ४२२ ००९ | | |
| ■ प्रकाशक : डॉ. प्रकाश आळगे, कुलाविव, धरेंद्रराव धरेंद्रराव महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक- ४२२ २२२. | | |



शासनाचा धरोवरी

परामतपान
चण्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 209

शिक्षणशास्त्र पदवी शिक्षणक्रम

मूल्यशिक्षण

लेखक : डॉ. संतोष मुळावकर, डॉ. कल्पना मुळावकर

घटक १ : मूल्ये व मूल्यशिक्षण : तात्त्विक ओळख	१
घटक २ : मूल्यशिक्षण : आहावा व सद्यःस्थितीत गरज	२८
घटक ३ : मूल्यशिक्षणाचे शालेय पातळीवरील स्रोत	६०
घटक ४ : मूल्य रुजवणूक : कृतिकार्यक्रम	८३
घटक ५ : मूल्य विकास	११२
घटक ६ : मूल्यशिक्षणाचे मूल्यमापन आणि संशोधन	१३६

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. ई. वासुदेवन

तन्त्र सहाय्यार समिती

डॉ. बी. पी. साळगे माजी कुलगुरु ब.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. ड. ना. जगदान सोलापूर	डॉ. एम. एन. देशमुख मुंबई	डॉ. एस. एस. चौगुले संचालक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
डॉ. अनंत जोशी माजी संचालक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा ब.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. सु. जी. पिरवील नागपूर	डॉ. रामदास बरकले नाशिक	डॉ. रमेश वाखेडे संचालक, मानव्यविद्या व सामाजिकशास्त्रे विद्याशाखा
डॉ. अ. गो. धालवणकर मुंबई	डॉ. टी. एम. मंगरे औरंगाबाद	डॉ. अरविंद जोशी प्रपाठक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा ब.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	प्रा. रामचंद्र तिवाटी संचालक, संगणकशास्त्र विद्याशाखा
डॉ. एल. सी. खाटेकाले अमरावती	डॉ. विभाळी गजलकर नागपूर	डॉ. मीनाक्षी बखे प्रपाठक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा ब.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. कविता साळुंके अधिकांक्याळा शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
डॉ. एस. एम. सोबळे नांदेड	डॉ. श्री. श्री. गोगटे धुळे	डॉ. सीमा देवले कोल्हापूर	डॉ. सुरेखा कुंडले धोपाळ
डॉ. विमलबाला मेहता, पुणे		डॉ. सुवृंखान, अकोला	

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. अनंत जोशी माजी संचालक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा ब.च.म. मुक्त विद्यापीठ नाशिक	डॉ. लीसन आझादी बहाई अकादमी, पंचगणी	डॉ. संतोष मुळावकर अंबाजोगाई (बीड)	डॉ. कविता साळुंके अधिकांक्याळा शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा ब.च.म. मुक्त विद्यापीठ नाशिक
	डॉ. टीम रॉस इरा संस्था, पंचगणी	डॉ. कल्पना मुळावकर अंबाजोगाई (बीड)	

लेखन

डॉ. संतोष मुळावकर अंबाजोगाई (बीड)	डॉ. कल्पना मुळावकर अंबाजोगाई (बीड)
--------------------------------------	---------------------------------------

संपादन व अनुदेशन संपादन समिती

डॉ. एस. एस. चौगुले संचालक ब.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. कविता साळुंके अधिकांक्याळा शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा, ब.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
---	--

निर्घिती

श्री. आनंद वाटव

व्यवस्थापक, ग्रंथनिर्घिती केंद्र, ब.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२.

© २०११, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

□ प्रथम प्रकाशन : फेब्रुवारी, २०११ □ पुनर्मुद्रण : सप्टेंबर २०१९ □ प्रकाशन क्र. : १८८७

अक्षरमुद्रणी : मुक्ता एंटरप्रायझेस, नाशिक - ४२२ ००१.

मुद्रक :

प्रकाशक : डॉ. दिनेश धोंडे, कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२.

ISBN 978-81-8055-371-4



यशवंतराव चवण

Yashwantrao
Chavan
Maharashtra
Open University

EDU 430
Vocabulary Improvement and Self
Enrichment
(ENGLISH FOR PRIMARY TEACHERS)

Vocabulary Improvement and Self Enrichment

Writer : Dr. B. S. Valke, Dr. Chetna

Unit 1 : Developing Word Power	1
Unit 2 : What it is to Know a Word	16
Unit 3 : Processes of Word Formation	34
Unit 4 : What is Self-Improvement	53
Unit 5 : Research for Self-Improvement	67
Unit 6 : Action Plan for Self-Enrichment	81

Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University

Vice-Chancellor : Prof. Dr. E. Vayunandan

School of Education School Council

Dr. Kavita Salunke (Director)

Dr. Chaudhari S.V (Delhi)

Dr. Dhut Urmila (Parbhani)

Dr. Manekar R.B (Akolla)

Dr. Javlekar Vijay (Mumbai)

Dr. Borse Chandrakant (Nashik)

Dr. Nikam Jaydeep (Nashik)

Mr. Patshikar Madhav (Nashik)

Dr. Rajguru Hemant (Nashik)

Dr. Patil Suresh (Nashik)

Dr. Mahale Sanjivani (Nashik)

Dr. Patil Vijaya (Nashik)

Mr. Paikrao Vijaykumar (Nashik)

Dr. Pawar D.D (Nashik)

Dr. Sonune S.S (Nashik)

Advisable Body Member

Dr. A. N. Joshi

Former Director
School of Education
Y.C.M.O.U., Nashik

Dr. L. M. Shirnekar

Professor
School of Education
Y.C.M.O.U., Nashik

Dr. B. S. Valke

Professor
K.T.H.M. College
Nashik

Dr. Kavita Salunke

Director and
Associate Professor
School of Education
Y.C.M.O.U., Nashik

Syllabus Development

Maratha Vidyaprasarak Samaj's
English Academy School of Education
Y.C.M.O.U., Nashik

Writers Committee

Dr. B. S. Valke
English Academy
Nashik

Dr. Chetna
English Academy
Nashik

Editing Committee

Dr. B.S Valke

Ex. Director
M.V.P's English Academy
Nashik

Dr. Kavita Salunke

Director & Associate Professor
School of Education
Y.C.M.O.U., Nashik

Dr. A. N. Joshi

Former Director
School of Education
Y.C.M.O.U., Nashik

Production

Mr. Anand Yadav

Manager

Print Production Centre

Y. C. M. Open University, Nashik

© 2019, Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University

■ First Publication : August 2019

■ Publication No : 0000

■ Typesetting : Om Computers, Nashik - 422 007

■ Printed by : Shri. Ajit Modak, M/s. Print Lines, 'A' Road, NICE, Sargur, Nashik 422 007

■ Publisher : Dr. Dinesh Bonde, Registrar, Y. C. M. Open University, Nashik - 422 222

B19-20-21



सहकारी प्रोव्ही

महाराष्ट्र
सहकारी
महाराष्ट्र-
मुक्त विद्यापीठ

EDU-436

पुस्तक सहाजे

शिक्षकाच्या बदलत्या भूमिका आणि कृतिशीलता : भाग-२

घटक १ : शिक्षक कृतिशीलता : संकल्पना व स्वरूप	०९
घटक २ : उपक्रम, नवोपक्रम आणि शिक्षकाच्या सर्जनशील कृती	१५
घटक ३ : कृतिसंशोधन आराखडा	३८
घटक ४ : कृतिसंशोधन साधने	४५
घटक ५ : कृतिसंशोधन प्रत्यक्ष कार्यवाही व माहितीचे विश्लेषण	५५
घटक ६ : अहवाल लेखन व अमुषावन	६४

कुलगुरुंचे मनोगत

मिस्री, माकांतगाव चव्हाण मराठट- ह्या विद्यापीठ हे सतत्याने नवमवीन प्रवाहांचा विचार करतें, जावल्या विद्याप्यांना अद्ययावत ज्ञान देव्याच्या प्रकलनत अस्तें. माहितीतंत्रवितान हा एक असाच नवीन प्रवाह, ज्याचा उपयोग अध्यापन आणि अध्यापन वा दौऱ्यासाठी आषण करू शकतो. तेंव्हा त्याचा वापर वा विद्यापीठाच्या विद्याप्यांना कौशल्यपूर्ण कसा कसा येईल, यासाठी वा विषयाचे विकसन करव्यात अहलें आहे. त्याचे दोन भाग आसत. भाग एकमध्ये माहिती तंत्रवितानच्या वापरामुळे शिक्षकाच्या शार्याक भूमिकामध्ये बदल होतात. तें कोणतें ? त्या अनुषंगानें कोणत्या गोष्टी शिक्षकानें अग्रमसत करायला हव्यात, याची सविस्तर माहिती देव्यात आलेली आहे, तर भाग दोन हा कुडीराश्लेया आहे. कारण नवीन प्रवाह म्हटलें की त्यासाठीपाठ नव्या कुटीही येतात. त्यांचा विचार आकल्याला कणवा लागता. काही उपक्रम, नवोपक्रम, कुडीसरोधने आपल्याला राशीप्यावे लागतात. त्यासंदर्भातिल सविस्तर माहिती दुसऱ्या भागात देव्यात आलेली आहे.

या विषयाचे दौऱ्या भाग आपणांस आपल्या न्यावसायिक विकासत्या कुटीने अत्यंत मरत्याचे आसत. आपणही त्या कुटीने त्याचा उपयोग करून प्याल, असा आम्रांला विश्वास वाटतो.

शिक्षकाच्या बदलत्या भूमिका आणि कृतिशीलता : भाग-२

प्रास्ताविक

तंत्रज्ञान, विविध क्षेत्रांत झालेली संगोपने आणि एकूणच विविध विद्याराष्ट्रांच्या विकासातून तान अभिवृद्धी यांमुळे शिक्षकांच्या भूमिका पुढील काळात सतत बदलत जातील. ह्या गतिमानतेचा ध्वजा कालन त्वानुसार शिक्षकमे सतत कृतीशील राहणे आवश्क आहे. नवीकल्या काळातील मुख्य बदल हा माहिती व संगणन तंत्रज्ञानाचा आहे. त्यामुळे शिक्षकांच्या भूमिकेत मोठे बदल होणार आहेत व त्या कृतीने शिक्षकांची पुढीलपाटी न्हावी म्हणून आवश्क ते पुढील काळात त्यांनी अहमसात कारणे गरजेचे आहे. ह्या सर्व बदलांच्या ध्वजाकारणोवाच त्यावा विमर्षी चिंतन व त्या अनुषंगाने स्वतःत बदल करणे आणि आवश्क असल्यास त्यास कृतिसंगोपनाची जोड देणे गरजेचे ठरणार आहे. ह्या पार्वभूमीवर ह्या अभ्यासक्रमाचा ह्या शिक्षणक्रमात समावेश केलेला आहे.

दुसरे म्हणजे सेवांतर्गत शिक्षकांची वैगिष्ट्ये, विद्याभ्यासाचा गाजा आणि मुक्त विद्यारिष्टी वैगिष्ट्ये विचारत घेऊन आम्ही या बी एड. शिक्षणक्रमाच्या पुनरचनेचे कार्य हती घेतले. ते कसत असताना शिक्षणत आलेले नवे विचार, नवीन विचारप्रवाह या सर्वांचाच विचार केला. माहितीतंत्रविज्ञान हा सध्याचा महत्वाचा नवीन प्रवाह. गालंत अभ्यासक्रमाद्वारे शाळांमधुली या विषयाचा समावेश आम्ही प्राथमिक स्तरापासुत उच्च स्तरापर्यंत झालेला विस्तार. त्या कृतीने शिक्षकांता आहेत तान अद्ययावत करणुताच हवे. कारण या माहिती तंत्रविज्ञानाचा उपयोग अध्यापन आणि अध्यापन दोन्हीसाठी करता येतो. ह्या माहिती तंत्रविज्ञान म्हणजे काय, त्यात कोणती मूलभूत कौशल्ये येतात, त्याचा वापर कसा करावा, केंव्हा करावा, कोठे करावा, त्या अनुषंगाने शिक्षकांच्या भूमिकेत होणाऱ बदल कोणता, तो आरण विचारत कसा घ्यावा या कृतीने या विषयाचे विवसन करणुता आलेले आहे. याचे दोन भाग आहेत.

पहिल्या भागात 'शिक्षकांच्या बदलत्या भूमिका आणि त्यामागील कारणपरंसा, शिक्षकांच्या विविध भूमिका आणि संगणक साजला, शिक्षकांचे शैक्षणिक, प्रशासकीय लेखन, मांडणी व संगणक, शिक्षकांची सांख्यिकीय व प्रशासकीय कार्ये आणि संगणक, शिक्षकांचे अध्यापन / सादरीकरण आणि संगणक, ज्ञानसंचारनाचे विविध स्त्रे आणि शिक्षक, तसेच अंतराजाल व शिक्षक या घटकांचा समावेश आहे. ज्या आधारें आरण आल्या बदलत्या भूमिकांची केंवळ जाणीव या पतळीवर न राहता माहिती तंत्रविज्ञानाचा अध्यापन-अध्यापनत करावी वापर करू शकता.

दुसऱ्या भागात 'शिक्षक कृतिशीलता : संकल्पना व स्वरुप, उपक्रम, नवोपक्रम आणि शिक्षकांच्या सर्जनशील कृती, कृतिसंगोपन आणखडा, कृतिसंगोपन साधने, कृतिसंगोपन प्रयत्न कार्यवाही व माहितीचे वितरण आणि अहवाल लेखन व अनुषंगाने' या घटकांचा समावेश आहे. ज्यांचा उपयोग आरल्याला आपल्या नव्या भूमिका व क्षेत्रात छोटे-मोठे उपक्रम, कृतिसंगोपन हती घेण्यासाठी होऊ शकेल. तेव्हा हा नवा विषय आणि त्यासाठी तयार केलेले हे अध्यापन-साहित्य आरणांत निश्चितच उपयुक्त ठरेल असा आम्हांता विश्वास वाडतो.

या पुस्तकाच्या शेवटी एक प्रनावली दिलेली आहे. ती या पुस्तकाबद्दलचा आपला अभिप्राय आणि प्रयाभरण प्रार्थनासाठी आहे. जेणेकरुन त्याचा उपयोग या पुस्तकाचे पुनर्मुद्रण करताना दृश्यासाठी होऊ शकेल. तेव्हा या पुस्तकांच्या अभ्यासांश्री ती प्रनावली अहम भानु विद्यारिष्टाला डॉ. कविता साधुंके यांच्या नावे सादवावी, ही विनंती.

- अमंत जोशी
संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याराष्ट्रा

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरू : प्रा. डॉ. माणिकराव साळुंखे

मानव्यविद्या व सामाजिकशास्त्रे विद्याशास्त्र परिषद

डॉ. सत्यकुमार लिंबाळे
संपादन, मानव्यविद्या व सामाजिक शास्त्रे विद्याशास्त्र
प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक ४२२ २२२

प्रा. दासमहोबब खोरे
सहाय्येची प्राध्यापक, मानव्यविद्या व सामाजिक शास्त्रे
विद्याशास्त्र, प.च.म.मुक्त विद्यापीठ नाशिक ४२२ २२२

डॉ. ज्योति एम्बेकर
सहाय्येची प्राध्यापक, मानव्यविद्या व सामाजिक शास्त्रे
विद्याशास्त्र, प.च.म.मुक्त विद्यापीठ नाशिक ४२२ २२२

श्री. रामधरुन वाडेकर
सहाय्येची प्राध्यापक, मानव्यविद्या व सामाजिक शास्त्रे
विद्याशास्त्र, प.च.म.मुक्त विद्यापीठ नाशिक ४२२ २२२

डॉ. मधोब दिवेंदर
संपादन, अभिहित, विज्ञान व संस्कृत विद्याशास्त्र,
प.च.म.मुक्त विद्यापीठ नाशिक ४२२ २२२

डॉ. जयश्री निधम
प्राध्यापक, निरंतर शिक्षण विद्याशास्त्र
प.च.म.मुक्त विद्यापीठ नाशिक ४२२ २२२

श्रीमती साधवी पारपकर
सहाय्येची प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशास्त्र
प.च.म.मुक्त विद्यापीठ नाशिक ४२२ २२२

श्री. राम ठाकर
सहाय्येची प्राध्यापक, निरंतर शिक्षण विद्याशास्त्र
प.च.म.मुक्त विद्यापीठ नाशिक ४२२ २२२

डॉ. के. बी. लखी
सहाय्येची प्राध्यापक
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महानगराचा विद्यापीठ
औरंगाबाद ४३१ ००४

डॉ. तुकाराम पाटील
विभाग प्रमुख, हिंदी विभाग
सवित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ
अभिव्यक्ति, पुणे ४११ ००७

डॉ. विमली निधम
सहाय्येची प्राध्यापक
मुंबई विद्यापीठ
विद्यामणी बंगला, सांताक्रुझ,
मुंबई ४०० ०१८

डॉ. अशोक चौधरीकर
सहाय्येची प्राध्यापक, राज्यात्मक विभाग
४१६, जल. के. गण
हीमिंग सोसायटी क्र. ६,
महाराष्ट्र युवकसंघ,
कोल्हापूर ४१६ ०१३

डॉ. मोहन खेडे
प्राध्यापक व संपादन
संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ
अमरावती ४३४ ६०२

लेखक	अनुदेशन संपादन	संपादक
डॉ. जयश्री चौधरी प्रा. लक्ष्मण कांबळे प्रा. रीता खोरे प्रा. सवित्रीबाई प्रा. अशिता अहोरे अनंत देवदासकर प्रा. जयश्री अहोरे	श्री. रामधरुन वाडेकर मानव्यविद्या व सामाजिक शास्त्रे विद्याशास्त्र, प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. जयश्री निधम प्राध्यापक व संपादन अभिव्यक्ति विद्याशास्त्र, प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

अभ्यासक्रम संयोजक

डॉ. सत्यकुमार लिंबाळे
संपादन, मानव्यविद्या व सामाजिक शास्त्रे विद्याशास्त्र
प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

अनंत वासव
नकाशाकार, संचालित्वी केंद्र, प.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DEC development grant

© २०१५, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रथम प्रकाशन : जून २०१५

प्रकाशन क्र. : २२१३

अक्षरमुद्रणी : अर्या प्रिंटिंग प्रेस, नाशिक

मुद्रक : सानंद प्रिंटी, २५२/५४, गिरगाव रोड, मुलीपण संशोधनकर, जयपुर रोड अंधारकर, मुंबई- ४०० ००२

प्रकाशक : डॉ. प्रकाश अहोरे, कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक- ४२२ २२२.

Programme Name	www.royalcollege.edu
Programme Part Name	Year 1
Programme Exit Name (For Exit Students)	PG Diploma
Programme Part Level Grade	6,0
Programme Part Term - Semester 1	

Sr. No.	Course Code	Course Name	Group	Paper Level	Teaching Learning Method	Assessment Method	Counselling / Contact (HRS)	Credit Point	Assessment Type		Passing Marks in
									UA Min/Max	CA Min/Max	
1	MUR501	Tareekh-e-Urdu Zabun-o-Adab	Mandatory	Major	Counselling	Theory	12	4	28/70	12/30	40/100
2	MUR502	Urdu Ghazal	Mandatory	Major	Counselling	Theory	12	4	28/70	12/30	40/100
3	MUR503	Urdu Masnavi	Mandatory	Major	Counselling	Theory	12	4	28/70	12/30	40/100
4	MUR504	Drama : Far Talauf Aur Rihazyat	Mandatory	Major	Counselling	Theory	6	2	15/35	7/15	20/50
5	MUR505	Urdu Masnavi	Elective	Major	Counselling	Theory	12	4	28/70	12/30	40/100
5	MUR506	Film Aur Awami Adab	Elective	Major	Counselling	Theory	12	4	28/70	12/30	40/100
6	MUR509	Research Methodology	Mandatory	Research M	Counselling	Theory	12	4	28/70	12/30	40/100
									Total		230/550

Programme Part Term - Semester 2

Sr. No.	Course Code	Course Name	Group	Paper Level	Teaching Learning Method	Assessment Method	Counselling / Contact (HRS)	Credit Point	Assessment Type		Passing Marks in
									UA Min/Max	CA Min/Max	
1	MUR508	Urdu Nazm	Mandatory	Major	Counselling	Theory	12	4	28/70	12/30	40/100
2	MUR509	Afzawi Adab	Mandatory	Major	Counselling	Theory	12	4	28/70	12/30	40/100
3	MUR510	Urdu Qasida	Mandatory	Major	Counselling	Theory	12	4	28/70	12/30	40/100
4	MUR511	Urdu Ke Ahem Drama Nigar Aur Aham Drama	Mandatory	Major	Counselling	Theory	6	2	15/35	7/15	20/50
5	MUR512	Tanz-o-Mazaah	Elective	Major	Counselling	Theory	12	4	28/70	12/30	40/100
5	MUR513	Talreekat-o-Rajhanat	Elective	Major	Counselling	Theory	12	4	28/70	12/30	40/100
6	MUR514	Field Project	Mandatory	Field Project	Counselling	Theory	12	4	28/70	12/30	40/100
									Total		40/100



YASHWANTRAO CHAVAN MAHARASTRA OPEN UNIVERSITY
School of Humanities and Social Sciences
I Semester M.A. Urdu Programme (M46) Course Details NEP 2020)

Sr. No.	Course Code	Credit Point	Course Name	Book Name	Mandatory/ Elective
01	MUR501	04	Tareekh-e-Urdu Zaban-o-Adab	1 Urdu Zaban Ka Aaghoz-o-Inteqa 2 Urdu Lisan-e-Hayat 3 Urdu Adab-e-Dakun Mein 4 Urdu Adab-e-Shumali Hind Mein	Mandatory
02	MUR502	04	Urdu Ghazal	1 Ghazal : Fan Aur Ta'aruf 2 Ghazal Ka Ittehad-e-Daur 3 Ghazal Ka Qadim Daur 4 Ghazal Ka Jadid Daur	Mandatory
03	MUR503	04	Urdu Masnavi	1 Masnavi : Fan Aur Ta'aruf 2 Dakun Mein Urdu Masnavi Ki Riwayat 3 Shumali Hind Mein Urdu Masnavi Ki Riwayat 4 Urdu Ki Ahem Masnaviyan	Mandatory
04	MUR504	02	Drama: Fan Ta'aruf Aur Riwayat	1 Drama : Fan Aur Ta'aruf 2 Urdu Drama Ki Riwayat	Mandatory
05	MUR505	04	Urdu Marsiya	1 Marsiyat : Fan Aur Ta'aruf 2 Urdu Marsiya Ki Riwayat 3 Urdu Ke Ahem Marsiya Nigah 4 Urdu Ki Ahem Marsiyat	Elective
06	MUR506	04	Film Aur Awami Adab	1 Film Ka Matalb 2 Script se Screen Tak 3 Film Adab Aur Samaj 4 Awami Adab Ki Riwayat	Elective
07	MUR599	04	Research Methodology	1 Tahqiq : Fan Aur Riwayat 2 Urdu Tahqiq Ka Aaghoz-o-Inteqa 3 Urdu Ke Ahem Mubtalaqat 4 Maqalat Mein Urdu Tahqiq	Mandatory
		22 CP	07 Courses	26 Books	



YASHWANTRAO CHAVAN MAHARASTRA OPEN UNIVERSITY
School of Humanities and Social Sciences
II Semester M.A. Urdu (M48) Course Details NEP 2020)

Sr. No.	Course Code	Credit Point	Course Name	Book Name	Mandatory/ Elective
01	MUR508	04	Urdu Naam	1 Naam Ka Fan 2 Urdu Naam Ka Aaghar-e-Iteqaf 3 Urdu Ke Ahem Naam Nigar 4 Urdu Ki Ahem Nazmin	Mandatory
02	MUR509	04	Afsansi Adab	1 Afsansi Adab : Fan Aur Riwayat 2 Urdu Dastan 3 Urdu Novel 4 Urdu Afsana	Mandatory
03	MUR510	04	Urdu Qasida	1 Qasida Ka Fan Aur Ta'aruf 2 Urdu Qasida Dakan Mein 3 Urdu Qasida Shumali Hind Mein 4 Urdu Ke Ahem Qasida	Mandatory
04	MUR511	02	Urdu Ke Ahem Drama Nigar Aur Ahem Drama	1 Urdu Ke Ahem Drama Nigar 2 Urdu Ke Ahem Drama	Mandatory
05	MUR512	04	Tanzir-e-Mazahib	1 Tanzir-e-Mazahib : Ta'aruf Aur Riwayat 2 Urdu Shairi Mein Tanzir-e-Mazahib 3 Urdu Naam Mein Tanzir-e-Mazahib 4 Urdu Ke Ahem Tanzir-e-Mazahibiya Nazmin	Elective
06	MUR513	04	Talreekat-e-Rujlanat	1 Talreek Aur Rujlan Ka Ta'aruf 2 Aiqar Talreek 3 Taraghi Pasand Talreek 4 Hakq-e-Arab-e-Zanq Aur Jaldiliyat	Elective
07	MUR514	04	Field Work / Project		Mandatory
		22 CP	07 Courses	22 Books	



YASHWANTRAO CHAVAN MAHARASTRA OPEN UNIVERSITY
School of Humanities and Social Sciences
III Semester M.A. Urdu (M48) Course Details NEP 2020)

Sr. No.	Course Code	Credit Point	Course Name	Book Name	Mandatory/ Elective
01	MUR601	04	Ghazir Afsonal Nasr	1- Sawanch Aur Khud Nawisht Sawanch 2- Safarname Aur Makateeb 3- Khaka Aur Inshiya 4- Roznamcha Aur Reportaz	Mandatory
02	MUR602	04	Zarg-e-Ablagh Aur Tazjuma Nigari	1- Zarg-e-Ablagh : Tarqif Aur Riwayat 2- Print Media 3- Electronic Media 4- Tazjuma Nigari	Mandatory
03	MUR603	04	Urdu Tanqeed	1- Ibtodal Urdu Tanqeed 2- Tanqeedi Nazariyat 3- Urdu Ke Ahem Naqdeen 4- Maharashtra Mein Urdu Tanqeed	Mandatory
04	MUR604	02	Classical Adab	1- Urdu Mein Classical Adab 2- Urdu Ke Ahem Classical Man	Mandatory
05	MUR605	04	Qurratalain Hyder aur Asmat Chughtai Ka Khusoodi Mutala	1- Qurratalain Hyder, Swanch, Shakhsyat Aur Ahd 2- Qurratalain Hyder Ki Ilmi o Adabi Khidmat 3- Asmat Chughtai, Swanch, Shakhsyat Aur Ahd 4- Asmat Chughtai Ki Ilmi o Adabi Khidmat	Elective
06	MUR606	04	Altaf Husain Hali Aur Shibli Nomani Ka Khusoodi Mutala	1- Altaf Husain Hali, Swanch, Shakhsyat Aur Ahd 2- Altaf Husain Hali Ki Ilmi o Adabi Khidmat 3- Shibli Nomani, Swanch, Shakhsyat Aur Ahd 4- Shibli Nomani Ki Ilmi o Adabi Khidmat	Elective
07	MUR600	04	Research Project		Mandatory
		22 CP	7 Courses	22 Books	



School of Humanities and Social Sciences
IV Semester M.A. Urdu (M48) Course Details NEP 2020)

No. No.	Course Code	Credit Point	Course Name	Book Name	Mandatory/ Elective
01	MUR607	04	Urdu Shaer Ka Jadeed Daar	1. Taraqqi Pasand Tahreek Aur Urdu Ghazal 2. Taraqqi Pasand Tahreek Aur Urdu Nazm 3. Jaldiliyat Aur Urdu Ghazal 4. Jaldiliyat Aur Urdu Nazm	Mandatory
02	MUR608	04	Khaasooi Maatla	1. Meer Taqi Meer 2. Mirza Ghalib 3. Maqbalah Abdul Kalam Azad 4. Shauarshoon Farooqi	Mandatory
03	MUR609	04	Maharashtra Mein Urdu Adab	1. Maharashtra Mein Urdu Ghazal 2. Maharashtra Mein Urdu Nazm 3. Maharashtra Mein Urdu Novel 4. Maharashtra Mein Urdu Afzaan	Mandatory
04	MUR610	06	Sir Syed Ahmad Khan aur Akbar Alahabadi Ka Khaasooi Maatla	1. Sir Syed Ahmad Khan, Swatch, Shaikhiyat Aur Ahd 2. Sir Syed Ahmad Khan Ki Ilm-o- Adab Ki Khidmat 3. Akbar Alahabadi, Swatch, Shaikhiyat Aur Ahd 4. Akbar Alahabadi Ki Ilm-o- Adab Ki Khidmat	Elective
05	MUR611	04	Urdu Adab Mein Khawateen Ki Khidmat	1. Tanziyat : Tasawwur, Tarrekh Aur Risayat 2. Urdu Shairat 3. Khawateen Fiction Nigar 4. Tahqiq o Tanqid Mein Khawateen Ki Khidmat	Elective
06	MUR699	06	Research Project	Dissertation	Mandatory
		22 CP	06 Courses	10 Books	

Courses

Teaching And Assessment Scheme

Abbreviations : TLM - Teaching Learning Method, AM - Assessment Method, AT - Assessment Type, UA - University Assessment, CA - College Assessment, WA - Work Place Assessment, Hrs - Contact Hours per Week, MS - Marks System, GS - Grade System, Min - Minimum Marks, Max - Maximum Marks, DG - Direct Grading, IG - Indirect Grading

Programme Part: Year-1 Separate Passing Head: No, Min: 0, Max: 1100, Total Credits: 44.00

Term: Semester I Separate Passing Head: No, Min Courses: 6, Max Courses: 6, Min: 0, Max: 550, Total Credits: 22.00

The courses under Semester I are as follows:

Course Name: Hindi Sahitya Ka Itihaas										
Course Code: HIN501 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin g	12	4.00/4.00	Theory		100		UA	28	70	Marks System
							CA	12	30	Marks System
Course Name: Katha Sahitya										
Course Code: HIN502 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin g	12	4.00/4.00	Theory		100		UA	28	70	Marks System
							CA	12	30	Marks System
Course Name: Kathakar Gedhye Sahitya										
Course Code: HIN503 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin g	12	4.00/4.00	Theory		100		UA	28	70	Marks System
							CA	12	30	Marks System
Course Name: Natak Aur Rangmanch - I										
Course Code: HIN504 Min: 0 Max: 50										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin g	6	2.00/2.00	Theory		80		UA	14	36	Marks System
							CA	6	15	Marks System
Course Name: Hindi Sahitya Vividh Vimarsh										
Course Code: HIN505 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin g	12	4.00/4.00	Theory		100		UA	28	70	Marks System
							CA	12	30	Marks System
Course Name: Bharthy Sahitya										
Course Code: HIN506 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin g	12	4.00/4.00	Theory		100		UA	28	70	Marks System
							CA	12	30	Marks System
Course Name: Shodh Pravidhi										
Course Code: HIN599 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin g	12	4.00/4.00	Theory		100		UA	28	70	Marks System
							CA	12	30	Marks System

Term: Semester II Separate Passing Head: No, Min Courses: 6, Max Courses: 6, Min: 0, Max: 550, Total Credits: 22.00

The courses under Semester II are as follows:

Course Name: Hindi sahitya Ka Itiha (Adhunik Kaal)										
Course Code: HIN507 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin g	12	4.00/4.00	Theory	-	100	UA	28	70	Marks System	
						CA	12	30	Marks System	
Course Name: Bhasha Vigyan										
Course Code: HIN508 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin g	12	4.00/4.00	Theory	-	100	UA	28	70	Marks System	
						CA	12	30	Marks System	
Course Name: Adhunik Kavya										
Course Code: HIN509 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin g	12	4.00/4.00	Theory	-	100	UA	28	70	Marks System	
						CA	12	30	Marks System	
Course Name: Natak Aur Rangmanch - II										
Course Code: HIN510 Min: 0 Max: 50										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin g	6	2.00/2.00	Theory	-	50	UA	14	36	Marks System	
						CA	6	18	Marks System	
Course Name: Rajbhasha Hindi										
Course Code: HIN511 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin g	12	4.00/4.00	Theory	-	100	UA	28	70	Marks System	
						CA	12	30	Marks System	
Course Name: Anusud Adhyayan										
Course Code: HIN512 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin g	12	4.00/4.00	Theory	-	100	UA	28	70	Marks System	
						CA	12	30	Marks System	
Course Name: Kshetritya Parichay (Field Project)										
Course Code: HIN513 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin g	12	4.00/4.00	Theory	-	100	UA	28	70	Marks System	
						CA	12	30	Marks System	

एम.ए. हिंदी (M85) पाठ्यक्रम

एम.ए. हिंदी प्रथम वर्ष

प्रथम सत्र

Major (Mandatory)

पाठ्यक्रम 1 : हिंदी साहित्य का इतिहास (आदि, भक्ति और रीती) (HIN501) (4 श्रेयांक)

पुस्तक 1: हिंदी साहित्येतिहास की लेखन परंपरा

- इकाई 1. साहित्य का इतिहास लेखन की आवश्यकता एवं उपयोगिता
- इकाई 2. साहित्येतिहास लेखन की समस्याएँ
- इकाई 3. कालविभाजन और नामकरण
- इकाई 4. साहित्येतिहास- लेखन का विकास
- इकाई 5. प्रमुख साहित्येतिहास ग्रंथ
- इकाई 6. साहित्येतिहास पुनर्लेखन की आवश्यकता

पुस्तक 2: हिंदी साहित्य –आदिकाल

- इकाई 1. पृष्ठभूमि एवं परिस्थिती
- इकाई 2. कालविभाजन और नामकरण
- इकाई 3. सिद्ध-नाथ साहित्य
- इकाई 4. जैन साहित्य
- इकाई 5. रासो काव्य की परंपरा
- इकाई 6. प्रमुख प्रवृत्तियाँ

पुस्तक 3: हिंदी साहित्य – भक्तीकाल

- इकाई 1. पृष्ठभूमि एवं परिस्थिती
- इकाई 2. कालविभाजन और नामकरण
- इकाई 3. भक्तीकाव्य परंपरा
- इकाई 4. निर्गुण भक्तीकाव्य
- इकाई 5. सगुण भक्तीकाव्य
- इकाई 6. प्रमुख प्रवृत्तियाँ और प्रभाव

पुस्तक 4: हिंदी साहित्य – रीतीकाल

- इकाई 1. पृष्ठभूमी एवं परिस्थिती
- इकाई 2. कालविभाजन और नामकरण
- इकाई 3. रीतीकाल की परंपरा
- इकाई 4. रीतीकाल की प्रमुख काव्यधाराएँ
- इकाई 5. रीतीकालीन प्रमुख रचनाकार
- इकाई 6. प्रवृत्तियाँ और प्रभाव

पाठ्यक्रम 2: भारतीय साहित्य (HIN506) (4 श्रेयांक)

पुस्तक 1 : भारतीय साहित्य की अवधारणा

- इकाई 1: भारतीय साहित्य की संकल्पना एवं स्वरूप
- इकाई 2: विभिन्न भाषी भारतीय साहित्य
- इकाई 3: भारतीय साहित्य: परंपरा एवं विकास
- इकाई 4: भारतीय भाषाओं के साहित्यिक अंतःसंबंध
- इकाई 5: भारतीय साहित्य और अनुवाद
- इकाई 6: भारतीय साहित्य :अध्ययन की समस्याएँ एवं समाधान

पुस्तक 2 : प्रतिनिधि भारतीय कवि

- इकाई 1: भारतीय कविता का स्वरूप
- इकाई 2: रबींद्रनाथ टैगोर
- इकाई 3: सुब्रह्मण्यम भारती
- इकाई 4: लुसुपायन
- इकाई 5: अमृता प्रीतम
- इकाई 6: सीताकांत महापात्र

पुस्तक 3: प्रतिनिधि भारतीय कथाकार

- इकाई 1: भारतीय कथा का विकासक्रम
- इकाई 2: सआदत हसन मंटो और इस्मत चुगत्तिया
- इकाई 3: वि.स. खांडेकर
- इकाई 4: सु.आर. अनंतमूर्ति
- इकाई 5: महानोला देवी
- इकाई 6: लक्ष्मी शिवशंकर पिल्लै

पुस्तक 4: प्रतिनिधि भारतीय नाटककार

- इकाई 1: भारतीय नाटक का विकासक्रम
- इकाई 2: विजय तेंदुलकर
- इकाई 3: गिरीश कर्नाड
- इकाई 4: नादल सरकार
- इकाई 5: दत्ता भगत
- इकाई 6: हवीश तनवीर

पाठ्यक्रम 3: कथासाहित्य(HIN502) (4 श्रेयांक)

पुस्तक 1: कहानी उद्भव और विकास

- इकाई 1 : कहानी - परिभाषा, स्वरूप एवं तत्व
- इकाई 2 : हिंदी कहानी का उद्भव
- इकाई 3 : हिंदी कहानी विकास के विविध सोपान
- इकाई 4 : हिंदी कहानी और प्रेमचंद
- इकाई 5 : प्रेमचंदोत्तर हिंदी कहानी
- इकाई 6 : प्रमुख हिंदी कहानीकार

पुस्तक 2: कहानी

- इकाई 1 : उसने कहा था -चन्द्रधर शर्मा गुलेरी
- इकाई 2 : कफन - प्रेमचंद
- इकाई 3 : बापसी - उषा त्रिवेदी
- इकाई 4 : प्रतियोनि - चित्रा मुद्गल
- इकाई 5 : सिरी उपमा जोग - शिवमूर्ती
- इकाई 6 : बंधुआ लोकांत्र ओमप्रकाश वाल्मीकि

पुस्तक 3: उपन्यास उद्भव और विकास

- इकाई 1 : उपन्यास परिभाषा, स्वरूप एवं तत्व
- इकाई 2 : हिंदी उपन्यास का उद्भव
- इकाई 3 : हिंदी उपन्यास विकास के विविधसोपान
- इकाई 4 : हिंदी उपन्यास और प्रेमचंद
- इकाई 5 : प्रेमचंदोत्तर - हिंदी उपन्यास
- इकाई 6 : प्रमुख हिंदी उपन्यासकार

पुस्तक 4: उपन्यास: फॉस और दौड़

- इकाई 1 : संभ्रम : व्यक्तित्व एवं कृतित्व
- इकाई 2 : 'फॉस' समीक्षा
- इकाई 3 : 'फॉस' में चर्चित समस्याएँ
- इकाई 4 : यमता कालिया : व्यक्तित्व एवं कृतित्व
- इकाई 5 : 'दौड़' समीक्षा
- इकाई 6 : 'दौड़' में चर्चित समस्याएँ

पाठ्यक्रम4: संप्रेषण कौशल (HIN514) (2 श्रेयांक)

पुस्तक 1. वाचन कला – काव्य / नाट्य / कथा

इकाई १. वाचन : संकल्पना और महत्व

इकाई २. काव्य वाचन

इकाई ३. नाट्य वाचन

इकाई ४. कथा वाचन

पुस्तक 2. संभाषण कला

इकाई १. संभाषण कला : संकल्पना और महत्व

इकाई २. निवेदन / उद्घोषणा कला

इकाई ३. संघ संचालन कला

इकाई ४. वक्तृत्व और वादविवाद कला

Major (Elective)

पाठ्यक्रम 5: हिंदी साहित्य विविध विमर्श (HIN505) (4 श्रेयांक)

पुस्तक1: विमर्श संकल्पना और स्वरूप

- इकाई 1 : साहित्य में नये विमर्शों का उदय
- इकाई 2: विमर्शों का स्वरूप और प्रयोजन
- इकाई 3 : विमर्शों की वैचारिक पृष्ठभूमि
- इकाई 4 : मुख्यधारा और नये विमर्श
- इकाई 5 : विमर्शों का कलापक्ष
- इकाई 6 : विमर्शों की सामाजिक, सांस्कृतिकउपलब्धियाँ

पुस्तक2: स्त्री विमर्श

- इकाई 1: स्त्री विमर्श की अवधारणा
- इकाई 2 : भारतीय स्त्री आंदोलन तथा भारतीय स्त्री आंदोलन के प्रमुख चिंतक
- इकाई 3 : पाश्चात्य स्त्री आंदोलन तथा पाश्चात्य स्त्री मुक्ति आंदोलन के प्रमुख चिंतक
- इकाई 4 : दलित स्त्री विमर्श
- इकाई 5 : स्त्री विमर्श की प्रमुख लेखिकाएँ
- इकाई 6 : स्त्री साहित्य : शिल्पगत विवेचन

पुस्तक3: दलित विमर्श

- इकाई 1 : दलित साहित्य की अवधारणा बेदना और विद्रोह का साहित्य
- इकाई 2 : हिंदी दलित साहित्य : कविता
- इकाई 3 : हिंदी दलित साहित्य कथात्मक साहित्य
- इकाई 4 : हिंदी दलित साहित्य: कथेतर गद्य साहित्य
- इकाई 5 : हिंदी दलित साहित्य: शिल्पगत विवेचन
- इकाई 6 : भारतीय दलित साहित्य के संदर्भ में हिंदी दलित साहित्य

पुस्तक 4 : आदिवासी विमर्श

- इकाई 1 : आदिवासी समाज
- इकाई 2 : स्वतंत्रता आंदोलन और आदिवासी
- इकाई 3 : आदिवासी समाज के प्रश्न
- इकाई 4 : आदिवासी भाषा एवं साहित्य
- इकाई 5 : आदिवासी कला, संस्कृति व धर्म
- इकाई 6 : आदिवासी समाज : भविष्य की चुनौतियाँ

अथवा

पाठ्यक्रम 5: कथेत्तर गद्य साहित्य (HIN503) (4 श्रेयांक)

पुस्तक 1: हिंदी निबंध

- इकाई 1 : निबंध - परिभाषा, स्वरूप और प्रकार
- इकाई 2 : तत्त्व एवं शैलियाँ
- इकाई 3 : हिंदी निबंध - उद्भव और विकास
- इकाई 4 : प्रमुख निबंधकार
- इकाई 5 : अशोक के फूल आ. ज्वारीप्रसाद द्विवेदी
- इकाई 6 : टार्च भेचनेवाले - हरिशंकर परसाई

पुस्तक 2: जीवनी और आत्मकथा

- इकाई 1: जीवनी साहित्य- परिभाषा एवं स्वरूप
- इकाई 2 : हिंदी जीवनी साहित्य उद्भव और विकास
- इकाई 3 : प्रेमचंद घर में शिवरानी देवी
- इकाई 4 : हिंदी आत्मकथा उद्भव और विकास
- इकाई 5 : दलित आत्मकथा जूठन ओमप्रकाश वाल्मीकि
- इकाई 6 : स्त्री आत्मकथा

पुस्तक 3: रेखाचित्र और संस्मरण

- इकाई 1 : रेखाचित्र परिभाषा, स्वरूप और तत्व
- इकाई 2 : रेखाचित्र उद्भव और विकास
- इकाई 3 : धीसा - महादेवी जर्मा
- इकाई 4 : संस्मरण परिभाषा, स्वरूप और तत्व
- इकाई 5 : संस्मरण- उद्भव और विकास
- इकाई 6 : रामकली - श्रीराम शर्मा

पुस्तक 4: यात्रावृत्तांत और साक्षात्कार

- इकाई 1 : यात्रावृत्तांत - परिभाषा, स्वरूप और तत्व
- इकाई 2 : यात्रावृत्तांत - उद्भव और विकास
- इकाई 3 : राहुल सांकृत्यायन - तिम्बत की सीमा पर
- इकाई 4 : साक्षात्कार परिभाषा, स्वरूप और तत्व
- इकाई 5 : साक्षात्कार उद्भव और विकास
- इकाई 6 : किस मोड़ से जाते हैं- गुलबाराजो का साक्षात्कार (संवादों के बीच)

शोधप्रविधि (Research Methodology) (HIN599) (4 श्रेयांक)

पाठ्यक्रम 6: शोधप्रविधि

पुस्तक 1: शोध स्वरूप एवं संकल्पना

- इकाई 1: शोध संकल्पना
- इकाई 2: शोध क्षेत्र
- इकाई 3: साहित्यिक शोध की पद्धतिया
- इकाई 4: शोध समस्या

पुस्तक 2: शोध प्रविधि और प्रक्रिया

- इकाई 1: शोध के विभिन्न चरण
- इकाई 2: साहित्य पुनरावलोकन
- इकाई 3: परिकल्पना
- इकाई 4: सामग्री संकलन

पुस्तक 3: शोध में संसाधनों का उपयोग

- इकाई 1: शोध के संसाधन : स्वरूप, महत्व एवं व्याप्ति
- इकाई 2: शोध सामग्री विवेचन - विश्लेषण
- इकाई 3: शोध में आईसीटी का उपयोग
- इकाई 4: शोध में अन्य सहायक संसाधन

पुस्तक 4: शोध लेखन प्रणाली और प्रस्तुती

- इकाई 1: शोध प्रबंध लेखन
- इकाई 2: शोध पत्र लेखन
- इकाई 3: शोध पत्र प्रस्तुति
- इकाई 4: संदर्भ शैली

Major (Mandatory)

पाठ्यक्रम 7: हिंदी साहित्य का इतिहास (आधुनिक काल) (HIN507) (4 श्रेयांक)

पुस्तक 1 आधुनिक काल की पृष्ठभूमि

- इकाई 1 : आधुनिक काल की अवधारणा
- इकाई 2 : आधुनिक काल की परिस्थितियाँ
- इकाई 3 : गद्य शैली का विकास
- इकाई 4 : आधुनिक काल का प्रवृत्तियों के आधार पर कालविभाजन
- इकाई 5 : राष्ट्रीय धारा
- इकाई 6 : नवजागरण

पुस्तक 2 स्वतंत्रतापूर्व हिंदी साहित्य

- इकाई 1 : स्वतंत्रतापूर्व हिंदी काव्य
- इकाई 2 : स्वतंत्रतापूर्व हिंदी काव्य की विशेषताएँ
- इकाई 3 : स्वतंत्रतापूर्व हिंदी के प्रमुख कवि
- इकाई 4 : स्वतंत्रतापूर्व हिंदी गद्य
- इकाई 5 : स्वतंत्रतापूर्व हिंदी गद्य की विशेषताएँ
- इकाई 6 : स्वतंत्रतापूर्व हिंदी गद्य के प्रमुख रचनाकार

पुस्तक 3 स्वातंत्र्योत्तर हिंदी साहित्य(2000 तक)

- इकाई 1 : स्वातंत्र्योत्तर हिंदी काव्य
- इकाई 2 : स्वातंत्र्योत्तर हिंदी काव्य की विशेषताएँ
- इकाई 3 : स्वातंत्र्योत्तर हिंदी काव्य के प्रमुख कवि
- इकाई 4 : स्वातंत्र्योत्तर हिंदी गद्य साहित्य
- इकाई 5 : स्वातंत्र्योत्तर हिंदी गद्य साहित्य की विशेषताएँ
- इकाई 6 : स्वातंत्र्योत्तर हिंदी गद्य साहित्य के प्रमुखकवि

पुस्तक 4 इक्कीसवीं सदी का हिंदी साहित्य

- इकाई 1 : इक्कीसवीं सदी की पृष्ठभूमि
- इकाई 2 : भूमंडलीकरण - संकल्पना और प्रक्रिया
- इकाई 3 : इक्कीसवीं सदी की हिंदी कविता
- इकाई 4 : इक्कीसवीं सदी का हिंदी गद्य: प्रमुख विधाएँ
- इकाई 5 : इक्कीसवीं सदी का हिंदी गद्य: गीत विधाएँ
- इकाई 6 : इक्कीसवीं सदी के प्रतिनिधी साहित्यकार

पाठ्यक्रम 8: भाषा विज्ञान (HIN508) (4 श्रेयांक)

पुस्तक 1 भाषाविज्ञान का स्वरूप और व्याप्ति

- इकाई 1 : भाषाविज्ञान परिभाषा एवं स्वरूप
- इकाई 2 : भाषाविज्ञान के विविध क्षेत्र
- इकाई 3 : भाषाविज्ञान का अन्य ज्ञान क्षेत्रों से संबंध
- इकाई 4 : भाषाविज्ञान - अध्ययन की दिशाएँ
- इकाई 5 : भाषाविज्ञान की उपयोगिता
- इकाई 6 : प्रमुख भाषा वैज्ञानिक

पुस्तक 2 भाषा परिवार

- इकाई 1 : भाषा वर्गीकरण: संकल्पना एवं स्वरूप
- इकाई 2 : आकृतिमूलक वर्गीकरण
- इकाई 3 : पारिवारिक वर्गीकरण
- इकाई 4 : विध भाषा परिवार
- इकाई 5 : भारतीय परिवार
- इकाई 6 : भाषा - वर्गीकरण : महत्त्व एवं उपयोगिता

पुस्तक 3 भाषाविज्ञान के विविध अंग

- इकाई 1 : ध्वनिविज्ञान : ध्वनि स्वरूप एवं बाह्यवच
- इकाई 2 : ध्वनिविज्ञान : ध्वनि परिवर्तन: कारण, दिशाएँ व नियम
- इकाई 3 : शब्दविज्ञान
- इकाई 4 : रूपविज्ञान
- इकाई 5 : वाक्यविज्ञान
- इकाई 6 : अर्थविज्ञान

पुस्तक 4 अनुप्रयुक्त भाषाविज्ञान

- इकाई 1 : अनुप्रयुक्त भाषाविज्ञान: प्रयोग के विभिन्न क्षेत्र
- इकाई 2 : भाषा शिक्षण
- इकाई 3 : ज्ञान विशेष का संदर्भ
- इकाई 4 : विद्या विशेष का संदर्भ
- इकाई 5 : प्रयोजनमूलक हिंदी : पारिभाषिक शब्दावली
- इकाई 6 : प्रयोजनमूलक हिंदी : जनसंचारमाध्यम

पाठ्यक्रम 9: प्राचीन और मध्ययुगीन काव्य (HIN515) (4 श्रेयांक)

पुस्तक 1. आदिकालीन काव्य

- इकाई 1. आदिकालीन काव्य : सामान्य परिचय
- इकाई 2. चंद बरदाई (पृथ्वीराज रासो से ५ छंद)
- इकाई 3. अमीर खुसरो (१० पहेलियाँ)
- इकाई 4. विद्यापति (पदावली से ५ पद)

पुस्तक 2. भक्तिकालीन निर्गुण काव्य

- इकाई 1. निर्गुण काव्य: सामान्य परिचय
- इकाई 2. नामदेव (५ पद)
- इकाई 3. कबीर (५ दोहे, ५ पद)
- इकाई 4. जायसी (जागमति विदोग खंड से ५ पद)

पुस्तक 3. भक्तिकालीन सगुण काव्य

- इकाई 1. सगुण काव्य: सामान्य परिचय
- इकाई 2. सूरदास (भ्रमरगीत से ५ पद)
- इकाई 3. तुलसीदास (विनय के ५ पद)
- इकाई 4. मीराबाई (पदावली से ५ पद)

पुस्तक 4. रीतिकालीन काव्य

- इकाई 1. रीतिकालीन काव्य : सामान्य परिचय
- इकाई 2. भूषण (शिवा बाबगी/ शिवराज भूषण ५ पद) (भागवानदास शिवारी)
- इकाई 3. बिहारी (सतमई से १० दोहे)
- इकाई 4. घनानंद (५ पद) (पूर्व-श्रेम/विह/पद) (भक्ति पद) (विश्वनाथ प्रसाद, रामदेव शुक्ल)

पाठ्यक्रम 10: सृजनात्मक लेखन (HIN516) (2 श्रेणीक)

पुस्तक 1. सृजनात्मक लेखन : सैद्धांतिक पक्ष

- इकाई 1. सृजनात्मक लेखन का प्रयोजन
- इकाई 2. सृजनात्मक लेखन प्रक्रिया
- इकाई 3. सृजनात्मक लेखक के गुण
- इकाई 4. सृजनात्मक लेखन के विविध आयाम

पुस्तक 2. सृजनात्मक लेखन : व्यावहारिक पक्ष

- इकाई 1. काव्य लेखन
- इकाई 2. कथा लेखन
- इकाई 3. नाट्य लेखन
- इकाई 4. अन्य विधा-लेखन

Major (Elective)

पाठ्यक्रम 11: राजभाषा हिंदी (HIN 511) (4 श्रेयांक)

पुस्तक 1: संवैधानिक प्रावधान

इकाई 1 : भारतीय संविधान और भाषा के प्रावधान

इकाई 2 : राष्ट्रपति का आदेश

इकाई 3 : राजभाषा अधिनियम

इकाई 4 : राजभाषा संकल्प

इकाई 5 : राजभाषा नियम

इकाई 6 : राजभाषा प्रयोग स्थिति और संभावनाएँ

पुस्तक 2: कार्यालयीन हिंदी

इकाई 1 : कार्यालयीन हिंदी का स्वरूप

इकाई 2 : वार्षिक कार्यक्रम

इकाई 3 : पत्राचार (सरकारी, गैरसरकारी, व्यावसायिक, वाणिज्यिक)

इकाई 4 : महत्वपूर्ण वाक्यांश

इकाई 5 : शब्दावली

इकाई 6 : प्रशिक्षण कार्यक्रम

पुस्तक 3: आलेखन और टिप्पण

इकाई 1 : आलेखन और टिप्पण स्वरूप और व्याप्ति

इकाई 2 : आवश्यकता और उपयोगिता

इकाई 3 : विविध क्षेत्र एवं पद्धतियाँ

इकाई 4 : आलेखन - टिप्पण का प्रारूप

इकाई 5 : कार्यशाला

इकाई 6 : समस्याएँ और समाधान

पुस्तक 4: प्रशासनिक शब्दावली

इकाई 1 : प्रशासनिक शब्दावली अधिप्राप्य एवं न्यायि

इकाई 2 : शब्दावली निर्माण प्रविधि

इकाई 3 : विभिन्न क्षेत्रों की शब्दावली

इकाई 4 : विधि शब्दावली

इकाई 5 : वैज्ञानिक और तकनीकी शब्दावली आयोग

इकाई 6 : आवश्यकता और उपयोगिता

पाठ्यक्रम 11: हिंदी वेब साहित्य (HIN517) (4 श्रेयांक)

पुस्तक 1 : कंप्यूटर (संगणक) प्रणाली- उद्भव और विकास

- इकाई 1 :कंप्यूटरपूर्व गणन प्रणाली
- इकाई 2: कंप्यूटर का उद्भव और गणन
- इकाई 3: कंप्यूटर प्रणाली में लेखन का अविर्भाव
- इकाई 4: कंप्यूटर प्रणाली का विकास
- इकाई 5: कंप्यूटर के विविध प्रयोग
- इकाई 6: कंप्यूटर प्रणाली का योगदान

पुस्तक 2 : हिंदी वेब - उद्भव और विकास

- इकाई 1: विश्व में वेब का अविर्भाव
- इकाई 2: हिंदी वेबका उद्भव
- इकाई 3: हिंदी वेब प्रयोग के विभिन्न क्षेत्र
- इकाई 4: हिंदी साहित्य की प्रमुख वेबसाइट्स
- इकाई 5: हिंदी वेब साहित्य पर प्रकाशित साहित्य का मूल्यांकन
- इकाई 6: हिंदी वेब साहित्य की प्रमुख प्रवृत्तियाँ

पुस्तक 3 : हिंदी वेब साहित्य

- इकाई 1:हिंदी वेब साहित्य का उद्भव
- इकाई 2: सर्व इंजन
- इकाई 3: हिंदी वेब साहित्य के विभिन्न प्रकार
- इकाई 4: हिंदी की विभिन्न साहित्यिक वेबसाइट्स
(रचनाकार,हिंदी समय,अपनी माटी,अनुभूति,सृजनगाथा आदि)
- इकाई 5: वेब साहित्य के प्रमुख रचनाकार
- इकाई 6: हिंदी वेब का वैश्विक रूप

पुस्तक 4 : भाषा प्रौद्योगिकी-विकास एवं प्रयोग

- इकाई 1: कंप्यूटर साक्षरता
- इकाई 2: अनुवाद
- इकाई 3: संपादन
- इकाई 4:शब्दकोश
- इकाई 5: फॉन्ट
- इकाई 6: पेजीनेशन

तृतीय सत्र

Major (Mandatory)

पाठ्यक्रम13:माध्यम लेखन (जनसंचार) (HIN601) (4 श्रेयांक)

पुस्तक 1: मुद्रित –माध्यमों के लिए लेखन

- इकाई 1: संचार माध्यम: स्वरूप, विशेषताएँ एवं भेद
- इकाई 2: मुद्रित माध्यम: विकासालयक परिचय
- इकाई 3: समाचार लेखन- संपादकीय लेखन
- इकाई 4: फीचर लेखन
- इकाई 5: साप्ताहिक लेखन
- इकाई 6: विज्ञापन लेखन

पुस्तक 2: दूर-आवाज माध्यमों के लिए लेखन

- इकाई 1: संचार और आकाशवाणी संप्रेषण
- इकाई 2: आकाशवाणी कार्यक्रमों की व्याप्ति एवं स्वरूप
- इकाई 3: आकाशवाणी के रूपक
- इकाई 4: नाटक, प्रहसन, झलकी और रेडियो रूपांतरण
- इकाई 5: आकाशवाणी के विज्ञापन
- इकाई 6: आकाशवाणी समाचार

पुस्तक 3: टेलीविजन : प्रसारण तकनीक तथा कार्यक्रम निर्माण

- इकाई 1: टेलीविजन और जनसंचार
- इकाई 2: टेलीविजन :एक परिचय
- इकाई 3: टेलीविजन कार्यक्रम परिचय
- इकाई 4: टेलीविजन कार्यक्रम निर्माण प्रक्रिया
- इकाई 5: टेलीविजन कार्यक्रम: रचना तथा लेखन पक्ष
- इकाई 6: टेलीविजन: विज्ञापन तथा व्यावसायिक पक्ष

पुस्तक 4: सोशल मिडिया के लिए लेखन

- इकाई 1: सोशल मिडिया का परिचय
- इकाई 2: सोशल मिडिया और भारतीय समाज
- इकाई 3: फेसबुक के लिए आशय का निर्माण
- इकाई 4: ट्विटर तथा इंस्टाग्राम के लिए आशय का निर्माण
- इकाई 5 : ब्लॉग तथा ब्लॉगिंग
- इकाई 6: यू-ट्यूब तथा सोशल मिडिया के उपयोग की नीति

Programme Name	M.A. Public
Programme Part Name	1 Year
Programme Exit Name (For Exit Students)	P.G. Degree
Programme Part Level Grade	6.0

Programme Part Term - Semester 1

Sr. No.	Paper Code	Course Name	Group	Paper Level	Teaching Learning Method	Assessment Method	Counselling / Contact (hrs)	Credit Points	Assessment Type		Faculty Marks In
									IA	CA	
									Min/Max	Min/Max	
1	PA0501	Theories and Concepts of Public Administration	Mandatory	Major	Counselling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
2	PA0502	Local Government and Administration	Mandatory	Major	Counselling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
3	PA0503	Indian Government and Administration	Mandatory	Minor	Counselling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
4	PA0504	Trends in Public Administration -	Mandatory	Major	Counselling	Theory	60	2	14/35	6/15	20/50
5	PA0505	Public Service Ethics	Elective	Major	Counselling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
5	PA0506	Human and Financial Resource Management	Elective	Minor	Counselling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
6	PA0507	Research Methodology	Mandatory	Research Meth	Counselling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
							120		Total		220/550

Programme Part Term - Semester 2

Sr. No.	Paper Code	Course Name	Group	Paper Level	Teaching Learning Method	Assessment Method	Counselling / Contact (hrs)	Credit Points	Assessment Type		Faculty Marks In
									IA	CA	
									Min/Max	Min/Max	
1	PA0507	Contemporary Public Administration	Mandatory	Minor	Lecture	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
2	PA0508	Local Government and Administration	Mandatory	Major	Counselling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
3	PA0509	Comparative and Development Administration	Mandatory	Major	Counselling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
4	PA0510	Trends in Public Administration -	Mandatory	Major	Counselling	Theory	60	2	14/35	6/15	20/50
5	PA0511	Social Welfare Administration and Welfare Administration	Elective	Minor	Counselling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
5	PA0512	Rural Development Administration in India	Elective	Minor	Counselling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
6	PA0513	Field Project	Mandatory	Field Projects	Counselling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
									Total		220/550



Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University
Dnyangangotri near Gangapur Dam, Nashik, Pin Code-422222, Maharashtra(India)

Programme Structure Scheme

For

**Post Graduate,
2 Year(s) Master Degree Program in**

School of Humanities & Social Sciences

Master of Arts in Economics(M50 - M.A. Economics)
(Credits System)

(2023 Pattern - NEP-Open and Distance Learning)
Programme Code: M50

Publisher's Note

This Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University has great Pleasure in publishing this programme structure for Post Graduate programme for 2 Year(s) Master Degree Program as "Master of Arts in Economics" (2023 Pattern - NEP - Open and Distance Learning) under the School of "School of Humanities & Social Sciences".

On behalf of the University, I thank experts and authorities of the University for the interest taken and the whole hearted co-operation extended by them in bringing out this publication.

Date: 6/14/2024 3:25:01 PM

Yashwantrao Chavan Maharashtra Open
University, Dnyangangotri near Gangapur Dam,
Nashik, Pin Code-422222, Maharashtra(India)

Registrar

Programme Objective(s)

1. • To introduce basic concepts and principles of Economics, understand their relevance, and develop independent thinking in the field of Economics.
- To expose the learners to the current trends in research in economics, and enable them to integrate theory with practice.
 - To expand the horizon of their knowledge, and thus make them employable and contribute in the development of the state and the nation.

The Master of Arts in Economics Consists of following 2 programme part(s):

Sr.No	Programme Part Name	Programme Part Abbreviation	Examination Pattern
1	Year-1	Year-1	Semester
2	Year-2	Year-2	Semester

The Master of Arts in Economics is available in following medium of instruction/s:

1. Marathi

Programme Part: Year-1 Separate Passing Head: No, Min: 0, Max: 1100, Total Credits: 44.00

Term: Semester I Separate Passing Head: No, Min Courses: 6, Max Courses: 6, Min:0,Max:550, Total Credits: 22.00

The courses for Year-1 - Semester I are classified into following groups:

1. Major Elective (Min Courses: 1, Max Courses: 1, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100) Select minimum 1 course(s) Select maximum 1 course(s) Courses:	
EC0505	Agricultural Economics
EC0506	Labour Economics
2. Major Mandatory (Min Courses: 4, Max Course: 4, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 350) Select minimum 4 course(s) Select maximum 4 course(s) Courses:	
EC0501	Fundamental Economic Theories
EC0502	Economics of Development and Planning
EC0503	Welfare Economics
EC0504	The Development of Economic Thought - I
3. Research Methodology (Min Courses: 1, Max Courses: 1, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100) Select minimum 1 course(s) Select maximum 1 course(s) Courses:	
EC0599	Research Methodology

Term: Semester II Separate Passing Head: No, Min Courses: 6, Max Courses: 6, Min:0,Max:550, Total Credits: 22.00

The courses for Year-1 - Semester II are classified into following groups:

1. Field Project Mandatory (Min Courses: 1, Max Courses: 1, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100) Select minimum 1 course(s) Select maximum 1 course(s) Courses:	
EC0513	Field Project
2. Major Elective (Min Courses: 1, Max Courses: 1, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100) Select minimum 1 course(s) Select maximum 1 course(s) Courses:	
EC0511	Financial Economics
EC0512	Behavioral Economics
3. Major Mandatory (Min Courses: 4, Max Courses: 4, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 350) Select minimum 4 course(s) Select maximum 4 course(s) Courses:	
EC0507	Public Economics
EC0508	Demography
EC0509	Economics of Transport and Communication
EC0510	The Development of Economic Thought- II

Programme Part: Year-2 Separate Passing Head: No, Min: 0, Max: 1100, Total Credits: 44.00

Term: Semester III Separate Passing Head: No, Min Courses: 6, Max Courses: 6, Min:0,Max:550, Total Credits: 22.00

The courses for Year-2 - Semester III are classified into following groups:

1. Major Elective (Min Courses: 1, Max Courses: 1, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100) Select minimum 1 course(s) Select maximum 1 course(s) Courses:	
ECO606	Industrial Economics
ECO607	Taxation
2. Major Mandatory (Min Courses: 4, Max Courses: 4, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 350) Select minimum 4 course(s) Select maximum 4 course(s) Courses:	
ECO602	International Trade and Finance
ECO603	Economics of Growth and Development
ECO604	Introduction to Statistical Methods
ECO605	Philosophy of Economics
3. Research Project (Min Courses: 1, Max Courses: 1, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100) Select minimum 1 course(s) Select maximum 1 course(s) Courses:	
ECO600	Research Project

Term: Semester IV Separate Passing Head: No, Min Courses: 5, Max Courses: 5, Min:0,Max:550, Total Credits: 22.00

The courses for Year-2 - Semester IV are classified into following groups:

1. Major Elective (Min Courses: 1, Max Courses: 1, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100) Select minimum 1 course(s) Select maximum 1 course(s) Courses:	
ECO618	Indian Economy
ECO619	Introduction to Econometrics
2. Major Mandatory (Min Courses: 3, Max Courses: 3, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 300) Select minimum 3 course(s) Select maximum 3 course(s) Courses:	
ECO615	Advance Economic Theory
ECO616	Environmental Economics
ECO617	Statistical Methods and Data Sources
3. Research Project (Min Courses: 1, Max Courses: 1, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 150) Select minimum 1 course(s) Select maximum 1 course(s) Courses:	
ECO699	Research Project

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, २०२० नुसार
अर्थशास्त्र पदव्युत्तर पदवी शिक्षणक्रम (M50) घटकनिहाय अभ्यासक्रम

प्रथम वर्ष – सत्र पहिले
अनिवार्य

अभ्यासक्रम १. मुलभूत आर्थिक सिद्धांत(ECO501)
श्रेणीक (04 Cr.) / पुस्तके ०४ / घटक २४

पुस्तक १. अंशलक्षी आर्थिक विश्लेषण - I

- घटक १. अर्थशास्त्राचा अभ्यासविषय
- घटक २. मागणी विश्लेषण
- घटक ३. मागणीचा अंदाज
- घटक ४. उपभोग सिद्धांत
- घटक ५. पुरवठा विश्लेषण
- घटक ६. उत्पादन सिद्धांत

पुस्तक २. अंशलक्षी आर्थिक विश्लेषण - II

- घटक १. उत्पादन खर्चाचे सिद्धांत
- घटक २. बाजार : पूर्ण स्पर्धा व पकेदारी
- घटक ३. बाजार : पकेदारीमुक्त स्पर्धा आणि अल्पाधिकार
- घटक ४. मजुरी व खांद्याचे सिद्धांत
- घटक ५. ज्ञानधर व नव्याचे सिद्धांत
- घटक ६. कल्याणकारी अर्थशास्त्र

पुस्तक ३. सद्यत्तलक्षी अर्थशास्त्रीय सिद्धांत

- घटक १. सद्यत्तलक्षी अर्थशास्त्राची ओळख
- घटक २. राष्ट्रीय उत्पन्न
- घटक ३. उत्पादन आणि रोजगार सिद्धांत
- घटक ४. उपभोग फलन
- घटक ५. गुंतवणूक फलन
- घटक ६. मुद्रेशी मागणी

पुस्तक ४. सद्यत्तलक्षी अर्थशास्त्रीय धोरण

- घटक १. मुद्रेशी पुरवठा
- घटक २. चलनवाढविषयक सिद्धांत
- घटक ३. व्यापाचले
- घटक ४. वारिक धोरण आणि राजकोषीय धोरण
- घटक ५. न्यूनकार्योत्त आणि विनिमय दर
- घटक ६. आंतरराष्ट्रीय व्यापार

अभ्यासक्रम २. विकासाचे अर्थशास्त्र आणि नियोजन (ECO502)
श्रेणीक (04 Cr.) / पुस्तके ०४ / घटक २४

पुस्तक १. आर्थिक विकास : संकल्पना, मापन आणि समस्या

- घटक १. आर्थिक वृद्धी आणि विकास
- घटक २. आर्थिक विकासाचे मापन
- घटक ३. आर्थिक विकासाच्या समस्या
- घटक ४. आर्थिक विकासासाठी देशांतर्गत उपाययोजना
- घटक ५. आर्थिक विकासासाठी आंतरराष्ट्रीय उपाययोजना
- घटक ६. आर्थिक विकास आणि पुंजवस्तुनिकष

पुस्तक २. विकासाचे सिद्धांत

- घटक १. आर्थिक विकासाचे सनातनवादी सिद्धांत
- घटक २. आर्थिक विकास सिद्धांत - I
- घटक ३. आर्थिक विकास सिद्धांत - II
- घटक ४. विकासाचे आधुनिक सिद्धांत - I
- घटक ५. विकासाचे आधुनिक सिद्धांत - II
- घटक ६. समतोल, असमतोल आर्थिक सिद्धांत

पुस्तक ३. विकास प्रक्रियेतील घटक

- घटक १. मानव संसाधन आणि विकास
- घटक २. विकासाचा क्षेत्रीय दृष्टिकोन
- घटक ३. सगळी आर्थिक घटक आणि विकास
- घटक ४. आर्थिक विकासाचा आंतरराष्ट्रीय दृष्टिकोन
- घटक ५. आंतरराष्ट्रीय संस्था आणि विकास
- घटक ६. पर्यावरण आणि आर्थिक विकास

पुस्तक ४. आर्थिक नियोजन

- घटक १. आर्थिक नियोजन अर्थ व गणित
- घटक २. आर्थिक नियोजनाचे प्रकार
- घटक ३. नियोजन आणि अर्थव्यवस्था
- घटक ४. नियोजनाची तंत्रे
- घटक ५. भारतातील आर्थिक नियोजन
- घटक ६. भारतातील पंचवार्षिक योजना

अभ्यासक्रम ३. कल्याणकारी अर्थशास्त्र (ECO503)

श्रेणीक (04 Cr.) / पुस्तके ०४ / घटक २४

पुस्तक १. कल्याणकारी अर्थशास्त्राची ओळख

- घटक १. कल्याणकारी अर्थशास्त्र : व्याख्या, स्वरूप, व्याप्ती
- घटक २. वस्तुनिष्ठ अर्थशास्त्र आणि कल्याणकारी अर्थशास्त्र
- घटक ३. कल्याणाची संकल्पना आणि दृष्टिकोन
- घटक ४. महत्त्व कल्याणाचे तत्व
- घटक ५. कल्याणकारी अर्थशास्त्राची उद्भवतला आणि मर्यादा
- घटक ६. कल्याणकारी अर्थशास्त्राचे अधिक क्षेत्र

पुस्तक २. समाजवादी अर्थशास्त्र आणि कल्याणकारी अर्थशास्त्र

- घटक १. जेडम सिंग यांचे श्रमविभागाचे तत्वे आणि निर्देशांची धोरणे
- घटक २. डेव्हिड रिकार्डो यांचे सामाजिक आणि आर्थिक कल्याणविषयक विचार
- घटक ३. थॉमस माल्थस यांचा लोकसंख्येचा सिद्धांत आणि सामाजिक - आर्थिक कल्याणाची संकल्पना
- घटक ४. कल्याणकारी अर्थशास्त्र : जे. एस. गील आणि वींग बेन्थॅम यांचा दृष्टिकोन
- घटक ५. साधनांपाठीचा पर्याय वापर आणि महत्त्व कल्याण
- घटक ६. सामाजिक आणि आर्थिक कल्याणात सरकारची भूमिका

पुस्तक ३. नवसमाजवादी अर्थशास्त्र आणि कल्याणकारी अर्थशास्त्र

- घटक १. अर्थशास्त्र आणि कल्याणकारी अर्थशास्त्र
- घटक २. प्रा. ए. सी. पितु यांची आर्थिक कल्याणाची संकल्पना
- घटक ३. प्रा. ए. सी. पितु यांची सामाजिक कल्याणाची संकल्पना
- घटक ४. प्रा. मिलेन्डो फीटो यांचा आर्थिक कल्याणाची संकल्पना
- घटक ५. प्रा. जे. आर. शिखर यांचे सतीपूरक तत्व
- घटक ६. प्रा. कॅल्डीर यांचे सतीपूरक तत्व
- घटक ७. प्रा. साब्टेव्हलकी यांची सतीपूरक तत्व

पुस्तक ४. कल्याणकारी अर्थशास्त्रातील आधुनिक प्रवाह

- घटक १. कल्याणकारी अर्थशास्त्रातील आधुनिक प्रवाह
- घटक २. ब्रायन यांचे सामाजिक कल्याण फलन
- घटक ३. सॅम्युअलसन यांचे सामाजिक कल्याण फलन
- घटक ४. कॅनेथ ओरो यांचा असम्यतेचा सिद्धांत
- घटक ५. प्रा. जे. ई. मीड यांच्या धोरणव्यक्त सूचना

अभ्यासक्रम ४. आर्थिक विपत्तींचा विकास -1 (ECO504)

श्रेणीक (02 Cr.) अनिवार्य पुस्तके ०२ / घटक १२

पुस्तक १. सनातनवादी अर्थशास्त्र

घटक १. आर्थिक विपत्तींचा अर्थशास्त्र: प्रस्तावना, स्वरूप व महत्त्व

घटक २. व्यापारबंदी व निर्धारवाद

घटक ३. सनातनवादी किंवा अभिवातवादी आर्थिक विचार

घटक ४. वॉमस माल्यस आणि रेव्हिड रिक्तार्थी

घटक ५. नासो मिनिअर आणि जे. एल. विल

घटक ६. स्वप्नश्रु समाजवाद

पुस्तक २. मार्क्सवादी, नवसनातनवादी अर्थशास्त्र आणि त्यांना तरेचे विचार

घटक १. कार्ल मार्क्सचा शास्त्रीय समाजवाद - I

घटक २. कार्ल मार्क्सचा शास्त्रीय समाजवाद - II

घटक ३. आर्थिक विपत्तींची ऐतिहासिक शाखा आणि योमानवादी त्रंती

घटक ४. मार्शल यांचे आर्थिक विचार

घटक ५. केन्सशील त्रंती

घटक ६. केन्सशील आर्थिक विचार

वैकल्पिक

अभ्यासक्रम ५. कृषी अर्थशास्त्र (ECO505)

श्रेणीक (04 Cr.) पुस्तके ०४ / घटक २४

पुस्तक १. कृषी अर्थशास्त्राची ओळख

घटक १. कृषी अर्थशास्त्र - अर्थ, व्याख्या व स्वरूप

घटक २. कृषी अर्थशास्त्राचे सिद्धांत

घटक ३. कृषी उत्पादनाचा अर्थशास्त्र

घटक ४. कृषीपालांची बाणणी

घटक ५. कृषीपालांचा पुरवठा

घटक ६. कृषी क्षेत्रातील आयाते

पुस्तक २. भारतीय कृषी क्षेत्र

घटक १. भारतीय मू-सुधारणा

घटक २. पंचवार्षिक योजनांतर्गत भारतीय शेती

घटक ३. भारतीय शेतीचे अर्थशास्त्र

घटक ४. भारतीय बजटिंधन

घटक ५. भारतीय अन्नसुरक्षा

घटक ६. भारतीय शेतीक्यांच्या आत्महत्या: कारणे आणि परिणाम

पुस्तक ३. कृषीमानसाचे विषयान

घटक १. भारतीय कृषीपाल विषयान

घटक २. भारतीय कृषीपाल किमतीविकसक धोरण

घटक ३. कृषीपालाची विक्री व बाड्या

घटक ४. पुरवठा साखळी व्यवस्थापन

घटक ५. वास्तूक साधने व साखळीक सुविधा

घटक ६. माहिती तंत्रज्ञान आणि कृषीपाल विषयान

पुस्तक ४. कृषी विश्वपुरवठा

घटक १. शेती मितपुरवठा: एक दृष्टीकोण

घटक २. कृषी मितपुरवठांच्या संकल्पना आणि तत्वे

घटक ३. कृषी मितपुरवठांचे सिद्धांत

घटक ४. निराकारवात्मक कृषी मितपुरवठा

घटक ५. संस्थात्मक कृषी मितपुरवठा

घटक ६. सुक्य मितपुरवठा

अभ्यासक्रम ६, अर्थाचे अर्थशास्त्र (ECO506)

वेर्षांक (04 Cr.) / पुस्तके = ४ / घटक २४

पुस्तक १. श्रम बाजारचे स्वरूप

घटक १. श्रम बाजार आणि श्रमशास्त्री

घटक २. आर्थिक विकासात श्रमिकांची भूमिका

घटक ३. श्रम समस्या

घटक ४. श्रमाचे गतिशीलता

घटक ५. श्रमाचे स्थानांतर

घटक ६. श्रमकौशल्य

पुस्तक २. श्रम संसाधन व रोजगारनिर्मिती

घटक १. श्रम भारती

घटक २. कृषी, औद्योगिक आणि सेवा क्षेत्रातील श्रमिक स्वरूप आणि समस्या

घटक ३. बेकारीचे स्वरूप आणि रोजगार निर्मितीत वाढ करणाऱ्या योजना

घटक ४. जागतिकीकरणामुळे वाढणारे रोजगार निर्मितीचे बदलते स्वरूप

घटक ५. भारतातील रोजगार सेवा

घटक ६. श्रम शिक्षण व प्रशिक्षण योजना

पुस्तक ३. श्रमिकांची वेतननिश्चिती

घटक १. मजुरी निश्चितीचे सिद्धांत व प्रकार

घटक २. वेतननिश्चितीत वेतन आयोगाची भूमिका

घटक ३. बोनस आणि नफ्यातील वाटा

घटक ४. भारतातील श्रमिकांचा कर्कराजगतीकरण, अनुपस्थितीबाबत आणि अपपरिवर्तन

घटक ५. औद्योगिक संघर्ष आणि सामूहिक वाटाघाटी

घटक ६. श्रमिक संघटना

पुस्तक ४. श्रम कल्याणाचे अर्थशास्त्र व जागतिकीकरण

घटक १. जागतिकीकरण व श्रमकल्याण

घटक २. जागतिकीकरण व स्वेच्छानिवृत्ती

घटक ३. जागतिकीकरण व बदलते टारिफ्स

घटक ४. जागतिकीकरण आणि बेकारी

घटक ५. जागतिकीकरण व श्रमिकांची आर्थिक स्थिती

घटक ६. जागतिकीकरण व श्रम कल्याणामुळे शासकीय धोरणातील बदल

घटक ७. श्रमकल्याण योजना व आंतरराष्ट्रीय श्रम संघटना यांचा प्रभाव

अभ्यासक्रम ७. संशोधन पद्धती (ECOS99)

श्रेणीक (04 Cr.) RM / पुस्तके ०४ / पटक 24

पुस्तक १. संशोधन पद्धतीचा परिचय

- घटक १. संशोधन - अर्थ, उद्देश, प्रेरणा
- घटक २. संशोधनाचे उद्देशे, प्रकार, यत्न आणि अहवाली
- घटक ३. संशोधन साधने आणि संशोधन पद्धती
- घटक ४. संशोधन प्रक्रिया आणि मुलभूत संशोधन संकल्पना
- घटक ५. उच्च संशोधनाचे नियम आणि संशोधनातील नैतिकता
- घटक ६. संशोधन आणि वैज्ञानिक पद्धत

पुस्तक २. संशोधन समस्या आणि संशोधन आराखडा

- घटक १. संशोधन समस्या, अर्थ, निवडक संशोधन साहित्याचा आढावा
- घटक २. समस्या परिभाषित करण्यात गुंतलेली तंत्रे
- घटक ३. संशोधन प्रस्ताव व रचना अर्थ आणि गाव
- घटक ४. चांगल्या संशोधन रचनेची वैशिष्ट्ये
- घटक ५. किन संशोधन रचना
- घटक ६. प्रायोगिक रचनेची मुलभूत तंत्रे

पुस्तक ३. नमुना रचना आणि आधारात्मकरी संकलन

- घटक १. नमुना निवडीचे विविध टप्पे
- घटक २. जनगणना आणि नमुना सर्वेक्षण पद्धती
- घटक ३. नमुना रचनेचा तथा निवडीचा आकार निर्धारित करणे
- घटक ४. प्राथमिक विद्या
- घटक ५. दुय्यम विद्या
- घटक ६. चलान्या अनुपापनाचे तंत्र

पुस्तक ४. आधारात्मकरी संस्करण आणि विश्लेषण

- घटक १. तथ्य प्रक्रिया ज्ञानी आणि वर्गीकरण
- घटक २. तथ्य संपादन आणि सारणीकरण
- घटक ३. संशोधनातील सांख्यिकी
- घटक ४. परिकल्पना
- घटक ५. निर्वहन आणि अहवाल लेखन
- घटक ६. अहवाल लेखन आकृतीबध प्रकार, संदर्भ आणि संगणकाची संशोधनातील भूमिका

प्रथम वर्ष – सत्र दुसरे

अनिवार्य

अभ्यासक्रम ८. सार्वजनिक अर्थशास्त्र (ECOS07)

श्रेयांक (04 Cr.) / पुस्तक ०४ / घटक २४

पुस्तक १. सार्वजनिक अर्थशास्त्राचा परिचय

घटक १. सार्वजनिक आवयव्याची ओळख

घटक २. आर्थिक विकासात सरकारी भूमिका, वंगलाचा राज्य क्रियाकलाप वाढविण्याचा नियम

घटक ३. सार्वजनिक वास्तु, गुणवत्तेचा वास्तु वाढ तसे, फुकटशिरोपी लागू

घटक ४. बाज्या कार्यक्षमता

घटक ५. बाज्यातील अपयश आणि राज्य

घटक ६. सार्वजनिक खर्च

पुस्तक २. कर आकारणी

घटक १. कर आकारणीची ओळख

घटक २. सार्वजनिक करांची संकल्पना, सार्वजनिक करांची ताबे आणि भारतीय कर प्रणालीची वैशिष्ट्ये

घटक ३. कराभार आणि करारोपण

घटक ४. कर आकारणी आणि आर्थिक कार्यक्षमता

घटक ५. तुटीचा अर्थभरणा

घटक ६. कर चुकवणे, काळा पैसा, कर आकारणी आणि निव्वरणातील अर्थव्यवस्था

पुस्तक ३. भारताचे राजकोषीय धोरण आणि क्षेत्र सरकारचे अंदाजपत्रक

घटक १. राजकोषीय धोरणाची उद्दिष्ट्ये, राजकोषीय धोरण आणि पीडीपी धोरणातील परस्परसंबंध

घटक २. २०१० पासूनच्या भारतातील अंदाजपत्रकातील प्रवृत्ती खर्च व महसूल संदर्भात

घटक ३. भारतातील कर आकारणीचे प्रकार : वस्तू व सेवा कर

घटक ४. भारतातील सेवा कर आकारणी

घटक ५. सामाजिक बांधणीतील खर्च

घटक ६. अनुदान, साप्ताहिकदून ग्याज भरणा

पुस्तक ४. वित्तीय संघटन्यवाद

घटक १. राजकोषीय संघटन्याचा परिचय

घटक २. राजकोषीय संघटन्याचे सिद्धांत/तत्त्वे

घटक ३. भारतातील केंद्र-राज्य वित्तीय संबंध

घटक ४. वित्त आयोग

घटक ५. राज्य सरकारच्या आवयव्याची प्रवृत्ती

घटक ६. भारतातील स्थानिक सरकार

अभ्यासप्रश्न १. लोकसंख्याशास्त्र (ECO508)

श्रेणीक (04 Cr.) पुस्तके ०४ / घटक १४

पुस्तक १. लोकसंख्या आणि विकास

- घटक १. लोकसंख्याशास्त्र व संकल्पना
- घटक २. नियोजनपूर्व काळातील भारताची लोकसंख्या
- घटक ३. नियोजन काळातील भारताची लोकसंख्या
- घटक ४. लोकसंख्येचे मिलाफ
- घटक ५. लोकसंख्या बाधीचे घटक
- घटक ६. भारतातील लोकसंख्या घोरण

पुस्तक २. लोकसंख्येचे सिद्धांत व समस्या

- घटक १. भारतीय लोकसंख्येची रचना आणि वैशिष्ट्ये
- घटक २. माल्यसचा लोकसंख्याविकसक सिद्धांत
- घटक ३. पर्याय लोकसंख्येचा सिद्धांत
- घटक ४. लोकसंख्या संकल्पनांचा सिद्धांत
- घटक ५. लोकसंख्याविकसक मासिती गौटा काण्याचे मार्ग
- घटक ६. विकसित आणि विकसनशील देशांमधील लोकसंख्या बाधीच्या समस्या

पुस्तक ३. लोकसंख्येतील बदल व पर्यावरण

- घटक १. जन्यदा
- घटक २. मृत्युदा
- घटक ३. जनन अभ्यास
- घटक ४. लोकसंख्या आरोग्य व दारिद्र्य
- घटक ५. लोकसंख्या व पर्यावरण
- घटक ६. लोकसंख्येचे स्थलांतर

पुस्तक ४. लोकसंख्या अभ्यास व मानव संसाधन

- घटक १. लोकसंख्या अभ्यासाचा विकास व महत्त्व
- घटक २. कुटुंब नियंत्रण व महिला सक्षमीकरण
- घटक ३. मानवी भांडवल - संकल्पना व विकास
- घटक ४. मानवी विकास निर्देशांक व मानवी दारिद्र्य निर्देशांक
- घटक ५. लोकसंख्येतील बुद्धीशक्तीचा पातळ
- घटक ६. लोकसंख्या आर्थिक विकासाला एक घटक

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

मानव्यवस्था व सामाजिकशास्त्र विभागाच्या

सद्यकाल पदवी (एम.ए.) मराठी (M149) शिक्षणक्रम प्रथम वर्ष - सत्र पहिले

अनिवार्य	ऐकल्पिक
साहित्यविचार -२ (MAR570) ०४ श्रेयांक १.साहित्याची संकल्पना व स्वरूप २.साहित्याची विविध प्रक्रिया आणि आस्पाव ३.साधक आणि संस्कृती ४.साहित्याची भाषा	सावसाधिक लेखन (MAR574) ०४ श्रेयांक १.साहित्यीय लेखन २.पद्यका लेखन ३.गीत लेखन ४.अतिरिक्त लेखन
साहित्याच्या वद्दती (MAR571) ०४ श्रेयांक १.बालसंस्कृतानुसार साहित्याच्या २.लेखकांच्या ३.साहित्यप्रकृत्यानुसार अन्वय ४.साहित्याचा सांस्कृतिक अन्वय	साहित्य संपादन आणि टिपणवर्तनी (MAR575) ०४ श्रेयांक १.पुस्तक व्यवहार २.सूत्रपाठ आणि सांस्कृतिक संस्कार ३.सूत्रितशांभन ४.पुस्तक रचना
सद्यकालीन साहित्याचा इतिहास(MAR572) ०४ श्रेयांक १.संस्कृतानुसार लेखन २.संस्कृतानुसार, आतंकी व इतर संस्कृतानुसार साहित्य ३.पद्यका आणि साहित्यी साहित्य ४.साधक साहित्य	
साहित्यातील प्रवाह -२(MAR573) ०२ श्रेयांक १.नवसाहित्य २.आधुनिक साहित्य	
संशोधनशास्त्र (MAR599) ०४ श्रेयांक १.संशोधन संकल्पना व स्वरूप २.संशोधन पद्धती ३.संशोधनाची विविध क्षेत्रे ४.प्रयोग लेखन	

कलकत्ता विश्वविद्यालय (एम.ए.) मराठी (M449) शिक्षणक्रम प्रथम वर्ष — सत्र दुसरे

अनिवार्य	वैकल्पिक
<p>साहित्यविषय -१ (MAR576) ०४ श्रेणींक</p> <p>१.सैद्धांतिक आणि उपनिहित : समीक्षा</p> <p>२.साहित्यसौंदर्य</p> <p>३.साहित्यसौंदर्य : संप्रेषण पद्धती</p> <p>४.संदर्भग्रंथी : समीक्षा पद्धती</p>	<p>तौलनिक साहित्यशास्त्र (MAR580) ०४ श्रेणींक</p> <p>१.तौलनिक साहित्यशास्त्र : संकल्पना व स्वरूप</p> <p>२.आधुनिकीय प्रथम आणि प्रथम</p> <p>३.राष्ट्रीय साहित्य आणि विकसित</p> <p>४.भाषाशास्त्र</p>
<p>आधुनिक साहित्यशास्त्र इतिहास (MAR577) ०४ श्रेणींक</p> <p>१. आधुनिक साहित्यशास्त्र इतिहास (१८९० ते १९०४)</p> <p>२. आधुनिक साहित्यशास्त्र इतिहास (१९०४ ते १९२०)</p> <p>३. आधुनिक साहित्यशास्त्र इतिहास (१९२० ते १९६०)</p> <p>४. आधुनिक साहित्यशास्त्र इतिहास (१९६० ते २०००)</p>	<p>मराठी रंगभूमी (MAR581) ०४ श्रेणींक</p> <p>१.संस्कृत रंगभूमी</p> <p>२.संगीतरंगभूमी</p> <p>३.प्रायोगिक व व्यावसायिक रंगभूमी</p> <p>४.दलित रंगभूमी</p>
<p>भाषाशास्त्र (MAR578) ०४ श्रेणींक</p> <p>१.वर्णनात्मक भाषाशास्त्र - १</p> <p>२.वर्णनात्मक भाषाशास्त्र</p> <p>३.समान भाषाशास्त्र -१</p> <p>४.समान भाषाशास्त्र -२</p>	
<p>साहित्यशास्त्र प्रवाह -2 (MAR579) ०२ श्रेणींक</p> <p>१.दलित साहित्य</p> <p>२.संस्कृत साहित्य</p>	
<p>राष्ट्रीय प्रकल्प(MAR582) ०४ श्रेणींक</p>	

अनिवार्य	वैकल्पिक
<p>लोकसाहित्य (MAR602) ०४ श्रेणीक</p> <p>पुस्तक १ : लोकसाहित्य संकल्पना व स्वरूप</p> <p>पुस्तक २ : लोकसाहित्य : अन्वयमपद्धती</p> <p>पुस्तक ३ : लोकसाहित्य : सामाजिक व सांस्कृतिक अन्वेष</p> <p>पुस्तक ४ : लोकसाहित्याचे प्रसार</p>	<p>साहित्य आणि मननकला (MAR606) ०४ श्रेणीक</p> <p>पुस्तक १ : साहित्य आणि इतर कला : अन्वेष</p> <p>पुस्तक २ : साहित्य आणि चित्रकला व विश्वकला</p> <p>पुस्तक ३ : साहित्य आणि संगीत व नृत्यकला</p> <p>पुस्तक ४ : साहित्य आणि वेगवेगळे व निवड</p>
<p>बाह्यस्वरूपकार (MAR603) ०४ श्रेणीक</p> <p>पुस्तक १ : बाह्यस्वरूपकाराची संकल्पना</p> <p>पुस्तक २ : कथांचा साहित्य</p> <p>पुस्तक ३ : पवित्रता</p> <p>पुस्तक ४ : नाटक</p>	<p>चळवळी आणि साहित्य (MAR607) ०४ श्रेणीक</p> <p>पुस्तक १ : अन्वेषात्मक चळवळ</p> <p>पुस्तक २ : कथांचा चळवळ</p> <p>पुस्तक ३ : नाट्य-अभिप्रायकारिता चळवळ</p> <p>पुस्तक ४ : शेतकरी चळवळ</p>
<p>भाषेचा उपयोगजनासाठी अभ्यास (MAR604) ०४ श्रेणीक</p> <p>पुस्तक १ : मराठी भाषेचा विविध क्षेत्रीय स्वरूप</p> <p>पुस्तक २ : मराठी भाषेचा सामंजस्यीत स्वरूप</p> <p>पुस्तक ३ : मराठी भाषेचा अभ्यासनामोल स्वरूप</p> <p>पुस्तक ४ : मराठी भाषा पाठिंबी आणि संरक्षण</p>	
<p>मराठी साहित्य गद्य (MAR605) ०२ श्रेणीक</p> <p>पुस्तक १ : साहित्य गद्य</p> <p>पुस्तक २ : मराठी साहित्य गद्याचा इतिहास</p>	
<p>संज्ञाधन प्रकल्प (MAR600) ०४ श्रेणीक</p>	

अनिवार्य	वैकल्पिक
साहित्यातील प्रवाह - भाग ३ (MAR615) ०४ श्रेणीक पुस्तक १ : आदिवासी साहित्य पुस्तक २ : भटकण - विमुक्ततेचे साहित्य पुस्तक ३ : मुदिन्या मराठी साहित्य पुस्तक ४ : विस्रो मराठी साहित्य	साहित्यकृतींचे माध्यमांतर (MAR618) ०४ श्रेणीक पुस्तक १ : माध्यमांतर : संकल्पना व स्वरूप पुस्तक २ : काव्येचे माध्यमांतर पुस्तक ३ : कादंबरीचे माध्यमांतर पुस्तक ४ : नाटकाचे माध्यमांतर
वैचारिक मराठी साहित्य (MAR616) ०४ श्रेणीक पुस्तक १ : वैचारिक साहित्याची संकल्पना आणि प्रकार पुस्तक २ : वैचारिक साहित्य : १८१८ - १९२० पुस्तक ३ : वैचारिक साहित्य : १९२० - १९५० पुस्तक ४ : वैचारिक साहित्य : १९५० - २०००	आधुनिक मराठी भाषांतरित साहित्य (MAR619) ०४ श्रेणीक पुस्तक १ : मराठीतील भाषांतरित साहित्याचे परंपरा पुस्तक २ : भाषांतरित - गिरीश कार्णेकर (मराठी अनुवाद - उमा कुलकर्णी) पुस्तक ३ : निरीक आणि इतर कथा - जयचं पंढर पुस्तक ४ : बलाईदनेस - जुझे सारत्रानो
मराठी साहित्याचा सांस्कृतिक अन्वय (MAR617) ०४ श्रेणीक पुस्तक १ : सांस्कृतिक अन्वय : संकल्पना, स्वरूप व पद्धती पुस्तक २ : समकाल कळातील बदलत्या परिघा आणि सांस्कृतिक विचारधारे पुस्तक ३ : सांस्कृतिक अन्वयाची संकल्पना आणि आधुनिक मराठी साहित्य पुस्तक ४ : संस्कृती आणि पाठ्यव्यवस्था अभिरुची	
संशोधन प्रकल्प (MAR699) ०४ श्रेणीक	